

Tiesību aizsardzības līdzekļu pieejamība bērniem ar garīga rakstura traucējumiem Latvijā

Autori: Ieva Leimane-Veldmeijere, Annija Mazapša, Santa Skirmante

Šī publikācija sagatavota ar Eiropas Savienības programmas «Pamattiesības un pilsonība» finansiālo atbalstu. Par šīs publikācijas saturu pilnībā atbild Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem «ZELDA» un tā nekādā veidā neatspoguļo Eiropas Komisijas oficiālo viedokli.

Projektu finansē Eiropas Komisija, projekta Nr. JUST/2011/FRAC/AG/2799 «*Access to Justice for Children with Mental Disabilities*», projekta vadošie partneri – *Mental Disability Advocacy Center* (Ungārija) un Līdsas Universitāte (Lielbritānija). RC ZELDA kā projekta partnera līdzfinansējumu nodrošināja Sorosa fonds-Latvija.

Saturs

Priekšvārds	4
Pētījuma metodoloģija	5
Ievads	8
1. Atbalsta mehānismi individuālai tiesiskai aizsardzībai bērniem ar garīga rakstura traucējumiem	9
2. Tiesību aizsardzības līdzekļu pieejamība bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, lietās, kas saistītas ar bērnu dzīvesvietas noteikšanu vai maiņu ...	16
2.1. Bērni ar garīga rakstura traucējumiem un viņu tiesības saņemt informāciju tieši par savām tiesībām	19
2.2. Bērni ar garīga rakstura traucējumiem un viņu tiesības piedalīties un tiesības tikt uzklautiem tiesvedības procesos, kuros tiek lemts par bērna atrašanās vietu	20
2.3. Bērnu ar garīga rakstura traucējumiem tiesības apstrīdēt lēmumus par ievietošanu ārpus ģimenes aprūpē, ilgstošas sociālas aprūpes un sociālās rehabilitācijas iestādēs	26
2.4. Tiesvedības piemēri	30
3. Tiesību aizsardzības līdzekļu pieejamība bērniem ar garīga rakstura traucējumiem lietās, kas skar bērnu ar garīga rakstura traucējumiem izglītības jautājumus	32
4. Bērniem ar garīga rakstura traucējumiem pieejamie tiesību aizsardzības līdzekļi administratīvo pārkāpumu lietās un kriminālprocesā	39
4.1. Audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošana administratīvo pārkāpumu lietās	40
4.2. Bērniem ar garīga rakstura traucējumiem pieejamie tiesību aizsardzības līdzekļi kriminālprocesā	44
5. Speciālistu apmācība jautājumos, kas skar bērnu ar garīga rakstura traucējumiem tiesības Latvijā	47
Rekomendācijas	52
Noderīgi avoti	53
Autori	55

Priekšvārds

Biedrība „Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem „ZELDA”” (turpmāk – RC ZELDA) laikā no 2013. gada maija līdz 2015. gada maijam kopā ar citām deviņām Eiropas Savienības dalībvalstīm¹ veica Eiropas Savienības finansētu pētījumu par bērnu ar garīga rakstura traucējumiem (gan bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem, gan bērnu ar psihiskām saslimšanām) pieeju tiesību aizsardzības līdzekļiem. Pētījumā tika vērtēts, kā bērniem ar garīga rakstura traucējumiem tiek nodrošināta pieeja ārpusstiesas tiesību aizsardzības līdzekļiem, kā arī administratīvajās, civillietās un krimināllietās.

Pētījuma ietvaros RC ZELDA pētnieki apkopoja informāciju par to, cik lielā mērā personām ar garīga rakstura traucējumiem administratīvajās lietās, civillietās un krimināllietās faktiski tiek garantēta piekļuve tiesu sistēmai. Pētnieki meklēja gan labās prakses piemērus, gan arī problēmas, tostarp tās, kas rodas, pieņemot lēmumus par dzīvesvietu un izglītības iegūšanas vietu bērniem ar garīga rakstura traucējumiem. Tika pētīti arī gadījumi, kad bērni ar garīga rakstura traucējumiem ir kļuvuši par noziegumu upuriem, lieciniekiem vai iespējamajiem izdarītājiem.

Pētījuma ietvaros RC ZELDA pētnieces – Ieva Leimane-Veldmeijere, Annija Mazapša un Santa Skirmante sagatavoja vairākus ziņojumus gan par speciālistu izglītības iespējam par bērnu tiesību jautājumiem, gan par tiesību aizsardzības līdzekļu pieejamību bērniem ar garīga rakstura traucējumiem:

1. risinot izglītības pieejamības un kvalitātes jautājumus;
2. pieņemot lēmumus par bērna dzīvesvietu;
3. risinot situācijas, kad bērni ar garīga rakstura traucējumiem ir kļuvuši par noziedzīgo nodarījumu upuriem, lieciniekiem vai iespējamajiem izdarītājiem.

Balstoties uz visiem projekta ziņojumiem, RC ZELDA 2015. gada pavasarī sagatavoja nacionālā ziņojuma apkopojumu, kas latviešu un angļu valodā pieejama elektroniskā formātā RC ZELDA mājaslapā – <http://www.zelda.org.lv>.

RC ZELDA izsaka pateicību visiem, kas pētījuma ietvaros sniedza informāciju, interviju un/vai piedalījās fokusgrupu diskusijās. Tāpat izsakām pateicību visiem projekta partneriem, ar kuriem diskutējot un apmainoties ar pieredzi, nereti radām vērtīgas idejas un risinājumus.

Ieva Leimane-Veldmeijere

RC ZELDA direktore

¹ Lielbritānija, Bulgārija, Čehija, Īrija, Lietuva, Rumānija, Slovēnija, Spānija, Ungārija

Pētījuma metodoloģija

Pētījums Latvijā tika veikts trīs posmos laika periodā no 2013. gada augusta līdz 2014. gada aprīļa vidum. Pirmais posms ietvēra publiski pieejamās informācijas analīzi, apskatot likumus, dažādas politikas un plašsaziņas līdzekļos pieejamo informāciju. Otrajā posmā pētnieki veica detalizētāku izpēti, tostarp sazinoties ar valsts un pašvaldību iestādēm, lai iegūtu informāciju, kas nav publiski pieejama. Trešajā posmā tika veikts empīriskais pētījums, tostarp intervijas un fokusgrupu diskusijas ar bērnu ar garīga rakstura traucējumiem vecākiem un tieslietu speciālistiem, kuri strādā ar šādiem bērniem.

Pētījuma ietvaros tika izmantotas šādas metodes:

1) 13 klātienes daļēji strukturētas intervijas (veiktas laika posmā no 2014. gada 19. februāra līdz 2014. gada 13. martam).

- 1 intervija ar Administratīvās rajona tiesas tiesnesi;
- 1 intervija ar Tiesībsarga biroja pārstāvi;
- 1 intervija ar trīs Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas pārstāvjiem;
- 2 intervijas ar bāriņtiesas vadītājiem;
- 2 intervijas ar vecākiem, kuru bērniem ir garīga rakstura traucējumi;
- 2 intervijas ar psihologiem (viens strādā bāriņtiesā un privātp praksē; otrs strādā privātp praksē un Pašvaldības pedagoģiski medicīniskajā komisijā);
- 1 intervija ar zvērinātu advokātu, kurš specializējas ģimenes tiesībās;
- 1 intervija ar pašvaldības policijas darbinieku (psihologs pēc izglītības);
- 1 intervija ar speciālo pedagogu un Pašvaldības pedagoģiski medicīniskās komisijas pārstāvi (izvērtē bērnus un lemj par bērnam vispiemērotāko izglītības programmu);
- 1 intervija ar diviem pašvaldības sociālā dienesta pārstāvjiem.

Rakstiska piekrišana tika saņemta pirms katras intervijas uzsākšanas. Visas intervijas tika ierakstītas diktofonā, lai pēc tam veiktu transkripciju, izņemot divas: viena persona nepiekrīta tam, ka intervija tiek ierakstīta, savukārt otra intervija tika ierakstīta daļēji. Abos gadījumos intervētāji veica detalizētus pierakstus. Visas ierakstītās intervijas tika pilnībā transkriptētas. Tika izmantota daļēji strukturētas intervijas metode, un galvenokārt intervijas bija vienu līdz divas stundas garas, ar diviem izņēmumiem, kad intervija ilga gandrīz trīs stundas.

Intervijas veica pētnieki - I. Leimane - Veldmeijere, S. Skirmante, A. Mazapša. Intervējamus speciālistus pētnieki izvēlējās iekšējo diskusiju veidā, tomēr dažus kandidātus ieteica citas intervētās personas interviju laikā. Tādējādi, lai izvēlētos intervējamās personas, mērķtiecīga atlase tika kombinēta ar "sniega bumbas" metodi. Intervijas notika ne tikai Rīgā, bet tika organizēti divu dienu lauka pētījuma braucieni ārpus Rīgas uz Liepāju (5. martā), uz Cēsīm un Krimuldu (6. martā).

Lai atrastu vecākus intervijām un fokusgrupām, RC ZELDA vērsās NVO "Velku Fonds", kas aktīvi organizē un veido vecāku atbalsta grupas visā Latvijā. Skaidrojoša e-pasta vēstule par pētījumu tika nosūtīta NVO "Velku Fonds" ar lūgumu vecākiem sazināties ar pētniekiem gadījumā, ja viņi būtu ieinteresēti piedalīties klātienes intervijā vai fokusgrupas diskusijā. Kopumā septiņi vecāki sazinājās ar RC ZELDA, no tiem seši izrādīja interesi piedalīties fokusgrupas diskusijā, taču ne visiem bija iespēja ierasties uz fokusgrupas diskusiju, tāpēc vienu no vecākiem pētnieki apmeklēja pētījuma izbraukuma laikā (ģimene dzīvoja 220 km attālumā no Rīgas). Tomēr galu galā dažādu iemeslu

dēļ tikai trīs vecāki atnāca uz fokusgrupas diskusiju, kas tika organizēta 27. februārī. Papildus divi vecāki tika intervēti atsevišķi.

2) Rakstiski lūgumi - anketas:

a) rakstiskas anketas (tostarp jautājumi par statistiku un darba metodēm) tika nosūtītas 38 pašvaldību administratīvajām komisijām (9 republikas pilsētas un 28 pašvaldības, kurās iedzīvotāju skaits ir lielāks par 10 000), lai noskaidrotu viņu pieredzi audzināšanā rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanā. Šī metode tika izmantota laika posmā no 2014. gada 6. janvāra līdz 2014. gada 31. martam. Kopumā tika saņemtas 26 atbildes.

b) Laika posmā no 27. februāra līdz 31. martam rakstiskas anketas (tostarp jautājumi par statistiku un darba metodēm) tika nosūtītas 61 bāriņtiesai, un tika saņemtas 27 atbildes.

Tā kā publiski pieejamajos bāriņtiesu gada pārskatos nav sniegti nekādi dati par bērniem ar garīga rakstura traucējumiem un tie neatspoguļo tiesvedības procesu skaitu, kuros ir iesaistītas ģimenes, kurās ir bērni ar garīga rakstura traucējumiem vai vecāki ar garīga rakstura traucējumiem, RC ZELDA nolēma izstrādāt detalizētu aptauju, lai iegūtu šim pētījumam vajadzīgos datus. Dati tika pieprasīti un analizēti laika posmā no 2014. gada 23. februāra līdz 2014. gada 31. martam un aptvēra laika posmu no 2009. gada līdz 2013. gadam. Anketa sastāvēja no četrām sadaļām, kurās bija iekļauti vairāki apakšgrupu jautājumi. Anketas galvenās četras nodaļas attiecās uz šādiem jautājumiem: bērnu tiesību aizsardzība (tai skaitā bērnu ar īpašām vajadzībām un bērnu ar garīga rakstura traucējumiem); jautājumi, kas saistīti ar vecāku tiesībām (ieskaitot lietas, kurās ir iesaistīti bērni ar garīga rakstura traucējumiem vai vecāki ar garīga rakstura traucējumiem); bāriņtiesas darbības rezultāti (tiesvedības procesu skaits gada laikā, kuros ir iesaistītas ģimenes, kurās ir bērni ar garīga rakstura traucējumiem vai vecāki ar garīga rakstura traucējumiem) un bāriņtiesas metodes darbā ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem.

Bāriņtiesas tika izvēlētas pēc šādas metodes: tika izvēlētas 10 bāriņtiesas, kur iedzīvotāju skaits pašvaldībā ir mazāks par 5 000 iedzīvotāju, 12 bāriņtiesas, kur iedzīvotāju skaits pašvaldībā ir mazāks 10 000 iedzīvotāju, un 39 bāriņtiesas (ieskaitot visas republikas pilsētu bāriņtiesas), kurās iedzīvotāju skaits pašvaldībā un pilsēta ir virs 10 000 iedzīvotāju. Kopumā tika saņemtas 27 atbildes.

Šī metode bija vienīgais veids, kā mēģināt iegūt plašākus statistikas datus un citu informāciju par bāriņtiesu darba metodēm. Tomēr tā nebija tik veiksmīga, kā bijām plānojuši, jo mēs nesaņēmām atbildes no visiem izvēlētajiem respondentiem. Pēc rakstveida informācijas pieprasījuma nosūtīšanas vairākas bāriņtiesas zvanīja RC ZELDA un jautāja, kāpēc tieši viņas bija izvēlētas kā respondenti. Tāpat bāriņtiesu pārstāvji interesējās, kurām citām bāriņtiesām ir lūgts sniegt atbildes, kāpēc pētniekiem ir vajadzīgi šādi dati (vairākas bāriņtiesas uzsvēra, ka tās nodrošina vienlīdzīgu pieeju visiem bērniem, neatkarīgi no invaliditātes esamības vai neesamības, un ka vienas un tās pašas metodes tiek izmantotas darbā ar visiem bērniem, tai skaitā bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem). Dažos gadījumos bāriņtiesas, kas sarunas sākumā bija noskaņotas ļoti negatīvi un diezgan agresīvi, atzina, ka darbiniekiem tomēr ir problēmas un ka viņi labprāt saņemtu vadlīnijas un apgūtu metodes darbā ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem (piemēram, komunikācijas metodes, kā uzzināt bērnu ar garīga rakstura traucējumiem viedokli utt.).

3) Fokusgrupas diskusijas:

Tika organizētas divas fokusgrupas diskusijas. Vienā diskusijā piedalījās bērnu ar garīga rakstura traucējumiem vecāki (2014. gada 27. februārī), bet otra diskusija bija paredzēta speciālistiem (2014. gada 25. martā).

Visi trīs vecāku fokusgrupas dalībnieki nāca no dažādiem Latvijas reģioniem, tāpēc pētniekiem bija iespēja gūt labāku priekšstatu par problēmām, ar ko saskaras ģimenes, un salīdzināt vecāku pieredzi dažādos Latvijas reģionos.

Speciālistu (speciālisti no Tiesībsarga biroja, Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas, Rīgas bāriņtiesas, Tieslietu ministrijas, Labklājības ministrijas un Rīgas Domes Labklājības departamenta) fokusgrupas diskusijā piedalījās deviņi dalībnieki (pārstāvot sešas dažādas valsts un pašvaldību iestādes). Šajā fokusgrupas diskusijā tika iekļauti četrus veidu jautājumi: datu trūkums par bērniem ar garīga rakstura traucējumiem; bērna viedokļa noskaidrošanas metodes; tiesas pieejamība bērniem ar garīga rakstura traucējumiem (piemēram, vai bērns ir informēts, kur meklēt palīdzību); un vienotas atbalsta sistēmas trūkums ģimenēm, kurās ir bērni ar garīga rakstura traucējumiem.

Rakstiska piekrišana tika iegūta no katra dalībnieka pirms katras fokusgrupas diskusijas uzsākšanas. Abas fokusgrupas diskusijas tika ierakstītas diktofonā vēlākai transkripcijai, un abas diskusijas tika pilnībā transkriptētas.

4) Plašsaziņas līdzekļu analīze

Laika posmā no 2008. gada janvārim līdz 2014. gada marta beigām tika izskatīti un analizēti plašsaziņas līdzekļos publicētie raksti un intervijas, kā arī pētīti pieejamie videoieraksti (pieejami vietnē YouTube). Šī nebija galvenā pētījuma metode, bet daļa no attiecīgās plašsaziņas līdzekļos pieejamās informācijas tika izmantota pētījuma ziņojuma sagatavošanā.

5) Interneta aptauja tiesnešiem

Viena interneta aptauja tiesnešiem tika organizēta laika posmā no 2014. gada 21. marta līdz 28. martam. Ar interneta platformas starpniecību aptauja tika sagatavota un izsūtīta visām rajonu (pilsētu) tiesām - kopumā 34 tiesām. Ņemot vērā to, ka rajona (pilsētas) tiesas ir pirmās instances tiesas, kas nodarbojas ar visām lietām un izvērtē visus izmeklēšanas gaitā savāktos pierādījumus, tika nolemts aptaujā iesaistīt tikai šīs tiesas. Tikai daļa no spriedumiem tiek pārsūdzēti apgabaltiesā, un apgabaltiesas lielā mērā savus lēmumus balsta uz materiāliem un liecībām, kas tiek savākti pirmās instances tiesvedības procesa gaitā. Līdz ar to bērnu līdzdalība apgabaltiesas sēdēs ir maz ticama. Jautājumi galvenokārt attiecās uz bērna viedokli un tiesnešu izglītību bērnu tiesību jautājumos. Tikai 12 tiesneši atbildēja uz aptaujas jautājumiem.

Ievads

Atšķirīgiem tiesvedības veidiem tiek piemēroti atšķirīgi noteikumi attiecībā uz lietām, kurās ir iesaistīti nepilngadīgie. Tomēr nav skaidras koncepcijas par to, kā tiesvedības process būtu veicams. Nav skaidras nepilngadīgo tiesvedības definīcijas, un nav skaidras filozofiskās izpratnes, kas palīdzētu attīstīt caurspīdīgu un saprotamu sistēmu.² Visi bērni likuma priekšā tiek uzskatīti par vienlīdzīgiem, un tāpēc nav īpaša regulējuma, kas attiektos uz bērniem ar īpašām vajadzībām un jo īpaši bērniem ar garīga rakstura traucējumiem.³

Līdz ar to nepastāv arī īpaša tiesu sistēma, kas būtu veidota tieši bērniem un risinātu tikai jautājumus, kas saistīti ar bērniem (vai ģimeni). Visi gadījumi tiek izskatīti vispārējās tiesās, t.i., tajās pašās tiesās, kas izskata lietas, kurās ir iesaistīti pieaugušie. Lai arī pastāv bāriņtiesas, kas nodarbojas arī ar jautājumiem, kas saistīti ar bērniem, tās nevar uzskatīt par tiesu sistēmas pilnvērtīgu sastāvdaļu, jo tās nav neatkarīgas (tās ir pašvaldību institūcijas).

Pētījuma gaitā tika konstatēts, ka sakarā ar to, ka bērniem nav rīcībspējas, jo visās tiesiskajās attiecībās bērnu pārstāv viņa likumiskie pārstāvji (vecāki vai aizbildņi), bērnu piekļuve juridiskajai palīdzībai ir ierobežota un pakļauta likumisko pārstāvju izvēlei.

Kaut arī visi tiesību aizsardzības līdzekļi ir pieejami bērniem arī tieši, tomēr interviju un fokusgrupu laikā RC ZELDA vairākkārtīgi konstatēja, ka šādas iespējas bērni izmanto reti. Vienīgais izņēmums ir bērnu palīdzības tālrunis, kuru administrē Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija. Tomēr aktuāla problēma ir saistīta ar bērniem, kuri ir ievietoti aprūpes institūcijās vai kuri verbāli nekomunicē. Kā arī konstatēts pētījumā - šādu bērnu piekļuve tiesību aizsardzības iespējām ir ļoti ierobežota un pat neefektīva.

² A. Judins. *Juvenālā justīcija Latvijā: ieskats par labo praksi un ieskats par labo praksi un Juvenālās justīcijas reformas problēmām* 15.lpp http://politika.lv/article_files/2503/original/judins.pdf?1382680126 (10.04.2015)

³ Vienīgais izņēmums ir īpašs punkts Kriminālprocesa likumā, kas vēlāk tiks apskatīts sīkāk.

1. Atbalsta mehānismi individuālai tiesiskai aizsardzībai bērniem ar garīga rakstura traucējumiem

Lai atbildētu uz jautājumu, vai bērniem ar garīga rakstura traucējumiem ir piekļuve individuālai tiesiskajai aizsardzībai, ir jānoskaidro, vai Latvijā bērniem ar garīga rakstura traucējumiem ir pieejami kādi atbalsta mehānismi.

Latvijas Republikas Satversmes 110. pantā⁴ noteikts, ka valstij būtu īpaši jāpalīdz bērniem invalīdiem, bērniem, kas palikuši bez vecāku gādības vai cietuši no varmācības. Bērnam ar īpašām vajadzībām ir tādas pašas tiesības uz aktīvu dzīvi, tiesības attīstīties un iegūt vispārējo un profesionālo izglītību atbilstoši savām fiziskajām un garīgajām spējām un vēlmēm, kā arī tiesības piedalīties sabiedriskajā dzīvē kā jebkuram citam bērnam.⁵ Saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 2. pantu „bērnam kā fiziski un intelektuāli nenobriedušai personai vajadzīga īpaša aizsardzība un gādība”. Turklāt 10. panta 2. punktā ir noteikts, ka „bērnam ar fiziskiem un garīgiem traucējumiem ir tiesības arī uz visu, kas nepieciešams viņa speciālo vajadzību apmierināšanai.”

Saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likumu Latvijā bērnu tiesību aizsardzību nodrošina bērna vecāki, aizbildņi, audžuģimene; izglītības, kultūras, veselības aprūpes un bērnu aprūpes iestādes; valsts un pašvaldību institūcijas; sabiedriskās organizācijas un citas fiziskās vai juridiskās personas, kuru darbība saistīta ar atbalsta un palīdzības sniegšanu bērniem; darba devēji. Aizsargājamās arī bērnu organizācijas un ģimene⁶.

To, cik pieejami bērniem ar garīga rakstura traucējumiem ir atbalsta mehānismi individuālai tiesiskajai aizsardzībai, var pārbaudīt, izmantojot šādus kritērijus:

- Noskaidrojot, kas tiek darīts, lai padarītu pieejamu šo atbalsta mehānismu bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, tostarp, dzīvojot iestādē vai sabiedrībā;
- aprakstot, kā bērnus ar garīga rakstura traucējumiem informē par viņu tiesībām un šo atbalsta mehānismu izmantošanas kārtību;
- sniedzot pierādījumus par to, cik lielā mērā paši bērni ar garīga rakstura traucējumiem izmanto atbalsta mehānismus, tostarp, dzīvojot iestādēs vai sabiedrībā, kā arī cik lielā mērā šo bērnu vārdā tos izmanto viņu vecāki vai likumiskie pārstāvji;
- noskaidrojot, vai ir pierādījumi par to, cik apmierināti ir bērni ar garīga rakstura traucējumiem un/vai viņu vecāki vai likumiskie pārstāvji ar izmantotajiem atbalsta mehānismiem.

Pētījumā tika analizēts tas, cik pieejami un efektīvi bērniem ar garīga rakstura traucējumiem ir uzticības tālruni, nevalstiskās organizācijas (NVO), juridiskās palīdzības klīnikas, uzraudzības iestādes un bērnu tiesību aizsardzības iestādes:

- **Bērnu un pusaudžu uzticības tālrunis 116111** ir pieejams bez maksas 24 stundas diennaktī septiņas dienas nedēļā (kopš 2015. gada 1. marta) un sniedz psiholoģisku palīdzību un palīdzību krīzes situācijās, kā arī izskaidro jautājumus, kas saistīti ar bērnu un pusaudžu ikdienas dzīvi un sagaidāmajām situācijām nākotnē. Šī uzticības tālruņa darbību nodrošina Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija.⁷ Bērniem un pusaudžiem ar dzirdes traucējumiem ir pieejamas arī e-konsultācijas,⁸ un 2012. gadā tika sagatavoti izdales materiāli organizācijām un izglītības iestādēm, kuras apmeklēt bērni ar dzirdes traucējumiem, lai informētu viņus par

⁴ Latvijas Republikas Satversme, 110.pants, <http://likumi.lv/doc.php?id=57980> (10.04.2015)

⁵ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 54. pants, (pieņemts Saeimā 19.06.1998.)

pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=49096>, (10.04.2015.)

⁶ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 5. pants, pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=49096>, (10.04.2015.)

⁷ Bērnu un pusaudžu uzticības tālrunis: http://www.bti.gov.lv/lat/uzticibas_talrunis/?doc=2597&page, (10.04.2015.)

⁸ E-konsultācijas bērniem un pusaudžiem ar dzirdes traucējumiem ir pieejamas tikai latviešu valodā, http://www.bti.gov.lv/lat/uzticibas_talrunis/e-konsultacijas_vajdzirdīgiem_un_nedzirdīgiem_berniem_un_pusaudžiem/ (10.04.2015)

pieejamo psiholoģisko palīdzību un palīdzību krīzes situācijās ar e-konsultāciju starpniecību.⁹ 2013. gadā uzticības tālruņa speciālisti saņēma 91 250 zvanus, no tiem 11 297 jeb 12 % gadījumu tika sniegta arī psiholoģiska palīdzība un atbalsts.¹⁰ Tā kā nav apkopoti dati par to, cik bērnu ar garīga rakstura traucējumiem ir izmantojuši uzticības tālruni, nav pierādījumu par šī mehānisma pieejamību bērniem ar garīga rakstura traucējumiem. Bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas tīmekļa vietne ir pieejama viegli lasāmā versijā, taču šo versiju ir diezgan grūti atrast.

- **Krīžu un konsultāciju centrs „Skalbes”**¹¹ nodrošina diennakts krīzes tālruņa (67222922 un 27722292) darbību, sniedzot emocionālu atbalstu gan pieaugušajiem, gan bērniem krīzes situācijās. Centrs sniedz konsultācijas cilvēkiem, kas cietuši no emocionālas un fiziskas vardarbības, kā arī veic motivējošus pasākumus dažādām sociālajām grupām, tostarp vecākiem, kuriem ir bērni invalīdi, cilvēkiem, kuri aprūpē slimus cilvēkus; invalīdiem; lielām ģimenēm un ģimenēm, kurās ir tikai viens no vecākiem; pensionāriem un cilvēkiem pirmspensijas vecumā u. c. Nav pierādījumu par šī mehānisma pieejamību bērniem ar garīga rakstura traucējumiem.
- Latvijā nevalstiskās organizācijas (NVO) nevar kļūt par bērna likumisko pārstāvi. Tādēļ Latvijā NVO nav pieejamas kā mehānisms, kurā ikviens bērns, tostarp bērns ar garīga rakstura traucējumiem, varētu vērsties pēc atbalsta, lai iesniegtu sūdzību un apstrīdētu viņa/viņas tiesību pārkāpumu. NVO – **Centra „Dardedze”**¹² mērķis ir pasargāt bērnus no vardarbības, un sniegt tiešu palīdzību bērniem, kas cieš no seksuālas, fiziskas, emocionālas vardarbības un pamešanas novārtā. Centrs sniedz atbalstu un palīdzību bērnu ļaunprātīgas izmantošanas gadījumos. Ja bērns ir iesaistīts kriminālprocesā kā cietušais vai liecinieks, centra „Dardedze” komanda piedāvā konsultācijas un atbalstu izmeklēšanas darbību un tiesas procesa laikā, kā arī nodrošina speciāli izveidotu nopratināšanas telpu. Savukārt **Latvijas Autisma apvienības** mērķis ir personu ar autisma spektra traucējumiem interešu un tiesību aizsardzība, tā ir organizācija, kur bērni un viņa vecāki var saņemt atbalstu, un informāciju¹³. Organizācija Glābiet bērnus konsultācijas sniedz tajos gadījumos, kad cilvēkiem nav izdevies saņemt nepieciešamo informāciju vai atbalstu ne vienā no attiecīgajiem oficiālajiem dienestiem; brīvprātīgie darbinieki sniedz konsultācijas par to, pie kādiem dienestiem var griezties konkrētu bērnu tiesību pārkāpumu gadījumos, medicīniska rakstura konsultācijas un juridiskus padomus.¹⁴
- Nav izveidotas juridiskās palīdzības sistēmas/klīnikas, tostarp bezmaksas juridiskās palīdzības dienesti, kas nodrošinātu bērniem ar garīga rakstura traucējumiem palīdzību. Tomēr ir izveidotas **juridiskās palīdzības klīnikas** Latvijas Universitātē un biznesa augstskolā „Turība”, kur studenti fakultātes darbinieku vadībā sniedz bezmaksas juridisko palīdzību. Pētījuma ietvaros Latvijas Universitātes Juridiskās prakses un palīdzības centrs informēja, ka studenti pārsvarā sniedz konsultācijas darba tiesībās, ģimenes tiesībās un mājokļa jautājumos. Centrā [Latvijas Universitātē] ir bijuši daži klienti ar garīga rakstura traucējumiem vai bērni, kuru vecākiem ir garīgi traucējumi, taču šādi precīzi statistikas dati nekad nav apkopoti.¹⁵ Biznesa augstskola „Turība” informēja, ka viņiem nav pieredzes bērnu, tostarp bērnu ar garīga rakstura traucējumiem, konsultēšanā.
- NVO, kas aktīvi aizstāv cilvēkus ar garīga rakstura traucējumiem un sniedz viņiem bezmaksas juridisko palīdzību, tostarp juridisko pārstāvību stratēģiskajā tiesvedībā, ir Resursu centrs cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem „ZELDA”.¹⁶ **RC „ZELDA”** sniedz bezmaksas juridisko palīdzību cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem (tostarp cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem un/vai cilvēkiem ar psihosociāliem traucējumiem), un daudzos gadījumos šo

⁹ Bērnu un pusaudžu uzticības tālruņa 116111 atskaite par darbu 2012. gadā (pieejama tikai latviešu valodā), 12. lpp., http://www.bti.gov.lv/lat/zinas_par_iestadi/parskati_un_atskaites/?doc=3208&page, (10.04.2015.)

¹⁰ Bērnu un pusaudžu uzticības tālruņa 116111 atskaite par darbu 2013. gadā, 2. lpp., pieejama: http://www.bti.gov.lv/lat/uzticibas_talrunis/?doc=3526&page=1 (10.04.2015.)

¹¹ Krīžu un konsultāciju centrs „Skalbes”, <http://www.skalbes.lv/lv/> (10.04.2015.)

¹² Centrs „Dardedze”, <http://www.centrsdardedze.lv/lv/> (10.04.2015.)

¹³ Latvijas Autisma apvienība, <http://www.autisms.lv/index.php/lv/> (10.04.2015.)

¹⁴ Glābiet bērnus, http://www.rnc-rtb.lv/uzticibas_talrunis_lv.html (10.04.2015.)

¹⁵ Juridiskās prakses un palīdzības centra 2014. gada 14. janvāra e-pasta vēstule, kas nosūtīta, atbildot uz resursu centra „ZELDA” informācijas pieprasījumu.

¹⁶ Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem „ZELDA”, pieejams: <http://zelda.org.lv/> (10.04.2015.)

cilvēku ģimenes locekļiem, ja tas ir personas ar garīga rakstura traucējumiem interesēs. RC „ZELDA” galvenokārt sniedz palīdzību pieaugušajiem, taču, ja palīdzību meklētu bērns vai viņa/viņas likumiskais pārstāvis, nepieciešamā palīdzība tiktu sniegta, jo nav citas NVO, kas nodrošinātu tāda apjoma juridisko palīdzību tieši cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem kā „ZELDA”.

- **Juridiskās palīdzības administrācija (JPA)**¹⁷ nodrošina juridisko aizsardzību tikai maznodrošinātām un trūcīgām personām un personām, kuru īpašā situācija, īpašuma stāvoklis un ienākumu līmenis uzskatāms par atbilstošu valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai. JPA arī nodrošina valsts kompensāciju izmaksāšanu personām, kuras cietušas tīšos noziedzīgos nodarījumos, kuru rezultātā iestājusies personas nāve vai cietušajam nodarīti smagi, vidēja smaguma miesas bojājumi vai persona cietusi dzimumnoziegumā. Valsts nodrošina juridisko palīdzību krimināllietās, civilās lietās un administratīvās lietās. Krimināllietās nodrošina advokātu personas pārstāvībai un aizstāvībai kriminālprocesā, ja tas ir noteikts Kriminālprocesa likumā. Administratīvās lietās juridiskā palīdzība tiek sniegta tikai patvēruma meklētājiem; civilietās tiek sniegtas juridiskas konsultācijas, gatavoti procesuālie dokumenti, kā arī persona tiek pārstāvēt tiesā. Vispārīga informācija par JPA ir pieejama vieglā valodā.¹⁸ No JPA gada ziņojumiem var secināt, ka tā sniedz juridisku palīdzību nepilngadīgām personām, kuras cietušas noziedzīgos nodarījumos,¹⁹ taču nav pieejama plašāka informācija par juridisko palīdzību, kas būtu sniegta bērniem citos gadījumos. Pētījumā ietvaros Juridiskās palīdzības administrācija sniedza rakstisku atbildi uz RC ZELDA jautājumiem, uzsverot, ka Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums īpaši neizceļ tādas cilvēku grupas kā bērni, bērni ar īpašām vajadzībām vai bērni ar garīga rakstura traucējumiem, tāpēc administrācija nav veikusi īpašus pasākumus, lai sniegtu valsts nodrošinātu juridisko palīdzību šīm cilvēku grupām.²⁰ JPA arī neapkopo informāciju par juridisko palīdzību, kas sniegta bērnu likumiskajiem pārstāvjiem.
- No tiesībsargājošo iestāžu puses ir pieejama **Valsts policija**, kuras palīdzības tālruna numurs 110 ir pieejams 24 stundas diennaktī septiņas dienas nedēļā, un visas sarunas tiek ierakstītas. Policija ir valsts pilnvarota institūcija, kuras pienākums ir aizsargāt personu dzīvību, veselību, tiesības un brīvību, īpašumu, sabiedrības un valsts intereses no noziedzīgiem un citiem prettiesiskiem apdraudējumiem. Personu tiesības un likumīgās intereses tiek aizsargātas neatkarīgi no to pilsonības, sociālā, mantiskā un cita stāvokļa, rases un nacionālās piederības, dzimuma un vecuma, izglītības un valodas, attieksmes pret reliģiju, politiskās un citas pārliecības. Tādējādi ikviens bērns var vērsties pēc palīdzības tieši Valsts policijā. Valsts policija neapkopo informāciju par tālruna zvaniem vai iesniegumiem, kas saņemti no bērniem, jo īpaši no bērniem ar garīga rakstura traucējumiem. Diemžēl Valsts policijas tīmekļa vietne nav pieejama vieglā valodā, vietnes valoda un struktūra ir sarežģīta no bērna viedokļa, jo īpaši bērna ar garīga rakstura traucējumiem.

Ja bērns ar īpašām vajadzībām tiek nogādāts policijas iecirknī, bērna īpašajām vajadzībām ir jānodrošina atbilstoši apstākļi. Attiecībā uz bērniem ar īpašām vajadzībām, kuri ir nogādāti policijas iecirknī, policijas pārstāvim ir pienākums pieaicināt psihologu, ja radušās saskarsmes grūtības ar bērnu.²¹ Turklāt kopš 04.07.2013. ir spēkā prasība, lai policijas pārstāvjiem būtu speciālās zināšanas **bērnu tiesību aizsardzības jomā, komunikācijā ar ikvienu bērnu, kurš ir nogādāts policijas iecirknī.**²²

¹⁷ Juridiskās palīdzības administrācija, „Ziņas par iestādi”, pieejams latviešu valodā: <http://jpa.gov.lv/par-mums> (10.04.2015.)

¹⁸ Juridiskās palīdzības administrācija, viegli lasāmā versija pieejama latviešu valodā: <http://www.jpa.gov.lv/viegli-lasit> (10.04.2015.)

¹⁹ Juridiskās palīdzības administrācija – 2009. gadā no nepilngadīgo personu, kuras cietušas noziedzīgos nodarījumos, pārstāvjiem pērn saņemti 144 valsts kompensācijas pieprasījumi: dati no intervijas ar JPA direktori Irlinu Ļitvinovu, intervija ir publicēta portālā www.lv.lv 02.12.2010., pieejama: <http://www.lvportals.lv/viedokli.php?id=222091> (10.04.2015.)

²⁰ Juridiskās palīdzības administrācijas 2014. gada 14. februāra vēstule Nr.1-6.2.2014g/13/, kas nosūtīta, atbildot uz resursu centra „ZELDA” 2014. gada 15. janvāra informācijas pieprasījumu JPA.

²¹ Ministru kabineta noteikumi „Kārtība, kādā policija noskaidro, vai bērnam ir īpašas vajadzības, pieaicina kompetentu speciālistu un nodrošina apstākļus bērna īpašo vajadzību apmierināšanai”, 4. punkts, pieejami tikai latviešu valodā: <http://likumi.lv/doc.php?id=266339> (10.04.2015.)

²² Grozījumi Bērnu tiesību aizsardzības likumā, spēkā no 04.07.2013., publicēti „Latvijas Vēstnesī”, 118 (4924), 20.06.2013, 59. panta 4. punkts, <http://m.likumi.lv/doc.php?id=257679> (10.04.2015)

Ir nepieciešamas zināšanas par šādiem jautājumiem:

- 1) bērnu tiesību aizsardzību sistēma un normatīvie akti;
- 2) starptautisko tiesību aktu normu piemērošana bērnu tiesību aizsardzības jomā;
- 3) vecāku un bērnu tiesības un pienākumi;
- 4) vardarbība pret bērnu, tās veidi un pazīmes, iestāžu sadarbība vardarbības pret bērnu gadījumā; un
- 5) komunikācijas pamatprincipi atbilstoši bērna vecuma posma raksturīgajām iezīmēm.

Intervijās ar pašvaldības sociālā dienesta, Tiesībsarga biroja, Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas pārstāvjiem, vairāku bāriņtiesu vadītājiem, bērnu ar garīga rakstura traucējumiem vecākiem, diviem psihologiem, ģimenes tiesību advokātiem – visi intervējamie norādīja, ka Valsts policija strādā neefektīvi, jo īpaši, aizstāvot bērnu ar garīga rakstura traucējumiem tiesības un intereses, kaut arī tiem ir plašas pilnvaras rīkoties nekavējoties, vākt pierādījumus, nopratināt lieciniekus, pieaicināt ekspertus utt. Vairāki intervējamie norādīja, ka rīcība ir efektīva smagas vardarbības gadījumos vai bērna nāves gadījumā, kad nav šaubu par to, ka ir noticis noziegums. Pretējā gadījumā nekas nenotiek vai ir par vēlu un kriminālprocess netiek ierosināts. Tika pieminēti vairāki iemesli, tostarp nepietiekama profesionalitāte, pārāk noslogoti darbinieki, neatbilstošas algas, nepietiekamas zināšanas, piemērota aprīkojuma trūkums.²³

- **Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija** (turpmāk – inspekcija) ir iestāde, kas nodrošina normatīvo aktu ievērošanas uzraudzību un kontroli bērnu tiesību aizsardzības un bāriņtiesu darbības jomā.²⁴ Inspektoriem ir tiesības sarunāties ar bērniem un intervēt viņus bez citu personu klātbūtnes. Inspekcijas galvenie uzdevumi un tiesības ir pārbaudīt jebkuras valsts vai pašvaldības institūcijas, nevalstiskās organizācijas vai citas fiziskās vai juridiskās personas darbību; pamatojoties uz pārbaudes rezultātiem, uzdot novērst konstatētos pārkāpumus; nodrošināt administratīvo pārkāpumu lietu izskatīšanu; sniegt konsultācijas un psiholoģisko atbalstu bērniem krīzes situācijās; apkopot statistikas datus par bērnu tiesībām un sniegt priekšlikumus situācijas un bērnu tiesību uzlabošanai.

Pētījumā tika secināts, ka šis ir viens no efektīvākajiem bērnu, tostarp bērnu ar garīga rakstura traucējumiem, tiesību aizsardzības mehānismiem, jo inspekcijai ir plašas pilnvaras apmeklēt un pārbaudīt ikvienu vietu, kurā uzturas bērni, tā var ierosināt administratīvā pārkāpuma lietu, un dalīties zināšanās bērnu tiesību aizsardzības jomā. Pētījuma ietvaros veiktās intervijas laikā inspekcija apstiprināja, ka lielākā daļa no saņemtajām sūdzībām attiecas uz administratīvām lietām par bāriņtiesas lēmumiem vai faktisko rīcību, lai noteiktu, vai tā atbilst bērna tiesībām un interesēm. Šajās lietās vispirms tiek pārbaudīts, vai ir izvērtēts bērna viedoklis. Ja nē, kādi ir iemesli? Lielākoties iemesls ir bērna vecums – iesaistīti patiešām mazi bērni vai zīdaiņi, retāk bērna viedokli nav bijis iespējams izvērtēt, jo viņš uzturas citā valstī. Taču nekad iemesls nav bijis bērna īpašās vajadzības. Atsevišķos gadījumos, kad bērnam ir smagi garīga rakstura traucējumi, ir grūtāk vai arī neiespējami izvērtēt viņa viedokli.

Uz jautājumu par bērnu ar garīga rakstura traucējumiem, kuri atrodas bērnu aprūpes iestādēs, iespējām sūdzēties, piemēram, iespēju veikt drošu tālruņa zvanu, lai saņemtu atbalstu vai lūgtu palīdzību inspekcijai, intervētie inspekcijas pārstāvji pārliecinoši atbildēja, ka mūsdienās katram bērnam ir savs mobilais tālrunis, un viņi visi zina bērnu uzticības tālruņa numuru.

Attiecībā uz saņemtajām sūdzībām no bērniem ar garīga rakstura traucējumiem vai tālruņa zvaniem ar lūgumu pēc palīdzības, inspekcija norādīja, ka bērni ar garīga rakstura traucējumiem lielākoties nesūdzas. Inspekcija atzīst, ka šī iemesla dēļ vardarbības un

²³ 2014. gada 25. marta fokusgrupas diskusija ar valsts un pašvaldības iestāžu pārstāvjiem, kas atbildīgi par bērnu tiesību aizsardzību.

²⁴ Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, pieejams: http://www.bti.gov.lv/eng/vbta_inspekcija/links/ (10.04.2015.)

seksuālas izmantošanas risks ir vēl augstāks. Tāpēc 2013.-2014. gadā inspekcija ar centra „Dardedze” atbalstu programmas “Seksuālās vardarbības risku izvērtēšana un rekomendāciju sagatavošana seksuālās vardarbības novēršanai institūcijās, kurās uzturas bērni ar garīga rakstura traucējumiem”²⁵ ietvaros veica analītisku pētījumu par iespējamās seksuālas izmantošanas riskiem piecās internātskolās. Internātskolās bērniem ar garīga rakstura traucējumiem tika veiktas pārbaudes, jo tās ir slēgtas iestādes, kurās bērni dzīvo, ēd, guļ ilgstošu laika posmu. Internātskolās ir augstāki seksuālās vardarbības riski salīdzinājumā ar parastajām skolām un pat sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas iestādēm, jo pārējos gadījumos bērni regulāri apmeklē skolu ārpus šīm iestādēm. Inspekcijas veiktā pētījuma ietvaros apstiprinājās, ka riski tiešām ir augstāki. Turklāt tika īstenota īpaša apmācību programma visiem iesaistītajiem internātskolu darbiniekiem, lai palīdzētu viņiem noteikt un samazināt seksuālas vardarbības riskus. Apmācību, ko finansēja valsts, īstenoja katras internātskolas telpās, lai novērstu raksturīgos riskus, jo viens no šīs programmas mērķiem bija nodrošināt apmācības lielākajai daļai iesaistīto darbinieku, lai tiešām varētu veikt izmaiņas. Latvijā ir aptuveni 40 speciālo internātskolu bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, bet finansējums tika piešķirts šīs programmas īstenošanai tikai piecās skolās.²⁶

Inspekcija nekad nav veikusi nevienu informatīvu kampaņu, īpaši paredzētu bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, kas dzīvo iestādēs, vai arī bērniem, kas izmanto alternatīvas komunikācijas metodes, par to, kur vērsties pēc palīdzības un droši iesniegt sūdzību. Inspekcijas inspektori aprakstīja veidus, kā viņi iegūst informāciju par to, cik informēti ir bērni (visi bērni) par savām tiesībām; kādas ir viņu zināšanas par to, kur viņi var droši vērsties, lai iesniegtu sūdzību. Inspekcija veic tematiskas pārbaudes, kuru laikā intervē bērnus. Bērniem jautā, vai viņiem ir iespēja piezvanīt un lūgt atbalstu vai palīdzību, ja iestādē kaut kas notiek, vai viņi zina, kur zvanīt, konkrētu iestādi, konkrētu sociālo darbinieku? Intervijā inspekcijas pārstāvis sacīja:

„Mēs [inspekcija] nekad neesam saņēmuši atbildi, ka viņi [bērni] nezinātu, kur vērsties pēc palīdzības. Mēs [inspekcija] arī uzdodam jautājumus par to, vai viņi kādreiz ir vērsušies pēc palīdzības pašvaldības sociālajā dienestā, bāriņtiesā. Lielākoties atbilde ir „Nē!”. Nē, jo nav bijusi nepieciešama palīdzība. Taču viņi visi zina par bērnu uzticības tālruni!”

Nav pieejami statistikas dati par to, cik daudz bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, kuri dzīvo aprūpes iestādēs, ir mobilais tālrunis, piekļuve mobilajam tālrunim, vai atsevišķa telpa sarunai. Nav veikts neviens papildu pētījums par iemesliem, kāpēc bērni izvēlas nelūgt palīdzību pašvaldības sociālajā dienestā vai bāriņtiesā.

Attiecībā uz bērniem ar smagiem garīga rakstura traucējumiem, kuri verbāli nekomunicē, inspekcijai ir pieejamas metodes, kuras ir izstrādātas kopā ar NVO - Latvijas kustība par neatkarīgu dzīvi.²⁷ „Šīs metodes palīdz pārliecināties, vai bērns ir saņēmis pienācīgu ārstēšanu, rehabilitācijas pakalpojumus, pietiekami daudz pārtikas, ūdens; vai ir aizsargātas bērna tiesības; kāds ir bērna fiziskais stāvoklis un komforta līmenis. Šo metožu pamatā ir novērošana, jo bērni nespēj komunicēt verbāli, un šīs ir specializētas iestādes, tāpēc visa pamatā ir divu dienu – 48 stundu – novērojumi. Pirmā pārbaudes vizīte šajās specializētajās iestādēs bija pirms 2 gadiem, un mēs [inspekcija] iesniedzām dažādus ieteikumus un rekomendācijas. Un tagad, kad ir veikta pēcpārbaude, mēs redzam, ka situācija ir uzlabojusies.”²⁸

- **Latvijas Republikas Tiesībsargs** ir neatkarīga valsts iestāde, kuras mērķis ir aizsargāt personas tiesības un likumiskās intereses gadījumos, kad valsts vai pašvaldību institūcijas, iespējams, ir pārkāpušas cilvēktiesības, tostarp bērnu tiesības vai cilvēku ar īpašām vajadzībām tiesības.

Tiesībsargam ir plaša kompetence attiecībā uz bērnu tiesību aizsardzību:

²⁵ Pieejama latviešu valodā: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/vp_2013_061213.pdf (pēdējo reizi skatīts 2015.gada 27.martā).

²⁶ 2014. gada 21. februāra intervija ar Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas pārstāvjiem.

²⁷ Latvijas kustības par neatkarīgu dzīvi, http://www.lkndz.lv/en/?n=about_us (17.03.2014.)

²⁸ 2014. gada 21. februāra intervija ar Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas pārstāvjiem.

- informēt sabiedrību par bērna tiesībām;
- izskatīt sūdzības par bērna tiesību pārkāpumiem, īpašu uzmanību pievēršot gadījumiem, kad pārkāpumus ir izdarījušas valsts vai pašvaldību institūcijas, vai to darbinieki;
- iesniegt priekšlikumus, lai uzlabotu bērna tiesību ievērošanu;
- sagatavot ieteikumus, lai veicinātu bērna tiesību ievērošanu;
- pārbaudīt iespējamo cilvēktiesību un labas pārvaldības principa pārkāpumu apstākļus.

Tiesībsargam ir tiesības pieprasīt un saņemt bez maksas no jebkuras iestādes pārbaudes lietā nepieciešamos dokumentus; apmeklēt iestādes, lai iegūtu pārbaudes lietā nepieciešamo informāciju; jebkurā laikā bez speciālas atļaujas apmeklēt slēgta tipa iestādes, brīvi pārvietoties iestādes teritorijā, apmeklēt visas telpas un vienatnē satīties ar personām, kuras tiek turētas slēgta tipa iestādēs; uzklaustīt bērna viedokli bez viņa vecāku, aizbildņu, izglītības vai aprūpes un audzināšanas iestādes darbinieka klātbūtnes, ja bērns to vēlas; ierosināt pārbaudes lietu pēc savas iniciatīvas.

Latvijas Republikas Tiesībsarga 2012. gada ziņojumā²⁹ ir ietvēris sadaļu „Bērnu tiesību īstenošana psihoneiroloģiskajās slimnīcās”. Bērnu tiesību īstenošana psihoneiroloģiskajās slimnīcās bija viena no tiesībsarga 2012. gada prioritātēm. Tiesībsarga biroja pārstāvji atkārtoti apmeklēja visas psihoneiroloģiskās slimnīcas, kurām ir tiesības uzņemt bērnus: „VSIA „Bērnu psihoneiroloģiskā slimnīca „Ainaži””, VSIA „Daugavpils psihoneiroloģiskā slimnīca”, VSIA „Ģintermuiža”, VSIA „Bērnu klīniskā universitātes slimnīca” Gaiļezē, VSIA „Piejūras slimnīca” un VSIA „Rīgas psihiatrijas un narkoloģijas centrs”.

Apmeklējot slimnīcas, Tiesībsarga birojs izvērtēja darbības, kas ir veiktas, lai uzlabotu situāciju saistībā ar bērnu tiesībām, tostarp pārbaudīja, kā ir ieviesti ieteikumi, kurus Tiesībsargs nosūtīja slimnīcām 2011. gadā.

Galvenie jautājumi, kuriem tiek pievērsta uzmanība slimnīcās: „Pirmkārt, bērnu ārstēšana atsevišķi no pieaugušām personām: bērnu ievietošana slimnīcu palātās kopā ar pilngadīgām personām ierobežo bērnu tiesības atrasties īpašā valsts aizsardzībā. Slimnīcām ir jāveic pasākumi, lai tiktu īstenotas visu bērnu, kas uzņemti slimnīcā, tiesības. 2012. gadā, apmeklējot slimnīcas, tika konstatēts, ka atsevišķos gadījumos prakse ievietot pusaudžus pilngadīgo personu nodaļās turpinās. Apmeklējot slimnīcas, tika arī konstatēts, ka vairākas slimnīcas ir izstrādājušas jaunus vai uzlabojušas pacientu iekšējās kārtības noteikumus. Diemžēl, iekšējās kārtības noteikumos bērni nav aplūkoti kā atsevišķa grupa, kurai ir specifiskas vajadzības, ņemot vērā bērnu vecumu un attīstības pakāpi, noteikumi nav viegli uztverami. Tādējādi pastāv šaubas, vai bērniem un viņu likumiskajiem pārstāvjiem tiek sniegta pietiekama un skaidra informācija par slimnīcā pastāvošo kārtību un tiesību aizsardzības mehānismiem tiesību iespējamo pārkāpumu gadījumā (piemēram, uzvedības noteikumi, pacientu apmeklēšanas kārtība, sūdzību izskatīšanas kārtība u. tml.) Atsevišķas slimnīcas ir noteikušas vispārēju aizliegumu bērniem tikties ar draugiem, lai gan tika saņemta informācija, ka aizliegums praksē tiek piemērots, ja ir aizdomas par apdraudējumu. Gadījumos, kad slimnīcas personāls, veicot savus pienākumus, uzzina par iespējamu bērna tiesību pārkāpumu ārpus slimnīcas, saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 73. pantu ne vēlāk kā tajā pašā dienā ir jāziņo policijai, bāriņtiesai vai citai bērna tiesību aizsardzības institūcijai par jebkādu vardarbību pret bērnu, par viņa tiesību pārkāpumu vai citādu apdraudējumu. Pozitīvi vērtējama slimnīcu prakse, iesaistoties iespējamu bērna tiesību pārkāpumu risināšanā un sadarbojoties ar bērna dzīvesvietas kompetentajām iestādēm, taču rīcība varētu būt aktīvāka. Piemēram, ja bērns slimnīcā tiek ievietots par bēgšanu no bērna aprūpes iestādes, slimnīcai būtu jāziņo bāriņtiesai par iespējamu bērna tiesību pārkāpumu aprūpes iestādē.”³⁰

²⁹ Latvijas Republikas Tiesībsargs, Latvijas Republikas Tiesībsarga 2012. gada ziņojums, 14. lpp., pieejams:

http://www.tiesibsargs.lv/img/content/gada_zinojumi/tiesibsarga_gada_zinojums_2012._gads.pdf, (10.04.2015.)

³⁰ Tiesībsarga biroja darbinieki 2013. gadā veica pārbaudes par bērnu tiesību ievērošanu visās slimnīcās, lai

Bāriņtiesa aizbildnības un aizgādības iestāde,³¹ kas prioritāri nodrošina bērna vai aizgādībā esošās personas tiesību un tiesisko interešu aizsardzību.³² Bāriņtiesu darbību uzrauga Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija.³³ Bāriņtiesa izšķir vecāku domstarpības bērna aizgādības jautājumos un, ja nepieciešams, pieņem lēmumu (ar ko tiek uzsākta administratīvā lieta); izšķir bērna un vecāku domstarpības, bērna un aizbildņa domstarpības, kā arī aizbildņa un bērna vecāku domstarpības.³⁴ Domstarpības par bērna dzīvesvietas noteikšanu izskata rajona tiesa. Bāriņtiesai ir plašas iespējas nodrošināt, ka ikviens bērns, tostarp bērni ar garīga rakstura traucējumiem, var vērsties pēc palīdzības vietējā bāriņtiesā, lai iesniegtu sūdzību vai ziņotu par viņa tiesību pārkāpumu.³⁵ Bāriņtiesai ir arī pienākums katru gadu pārbaudīt ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā ievietota bērna aprūpi.³⁶ Šis mehānisms ir pieejams arī bērniem ar smagiem garīga rakstura traucējumiem, kuri atrodas ārpusģimenes aprūpē, un kuri nespēj izmantot tādas komunikācijas metodes kā tālruni, internetu vai rakstisku iesniegumu.

Katru gadu bāriņtiesai ir pienākums uzraudzīt (un tā pastāvīgi uzrauga) aizbildņu rīcību bērna personisko un mantisko tiesību un interešu nodrošināšanā, tostarp, katru gadu pārbaudot aizbildnam dzīves apstākļus aizbildņa ģimenē.³⁷ Šo apmeklējumu laikā bāriņtiesa sagatavo sarunas protokolu, precizējot bērna viedokli, norāda, vai bērnam ir radnieki un vai viņi sazinās ar bērnu, kādi ir bērna dzīves apstākļi, personīgo mantu sarakstu, vai tiek ievērotas viņa tiesības un pienākumi, kādi ir iespējamie ārpusģimenes aprūpes veidi, un noskaidro bērna viedokli, kā arī norāda bērna intereses u. c.

Latvijas plašsaziņas līdzekļos 2014. gadā sākās plašas diskusijas³⁸ par bāriņtiesu juridisko statusu³⁹, pilnvarām, procesuālajām tiesībām, tiesiskajām sekām, ieviešanās ģimenes dzīvē iespējamo ietekmi uz visiem ģimenes locekļiem, jo īpaši bērniem, lēmumu pārsūdzēšanas ilgumu, vecāku spēju sniegt pierādījumus, juridiskās palīdzības un pienācīgas sociālās palīdzības pieejamību. Tāpēc Bāriņtiesu likumā turpinās darbs pie plašiem grozījumiem.

Fokusgrupas diskusijā bāriņtiesas pārstāvis norādīja, ka faktiski bāriņtiesai būtu jābūt pēdējai instancei, kurā pēc palīdzības vērstos bērns, jo bāriņtiesas rīcība parasti ir krasa iejaukšanās ģimenes dzīvē, situācijās, kad, lai aizsargātu bērnu tiesības, nav pieejama cita veida palīdzība vai atbalsts. Taču attiecīgajai ģimenei pieejamais atbalsts un palīdzība ir atkarīgi no vietējās pašvaldības un to sociālo dienestu darba, kas strādā ar ģimenēm ar bērniem, bērniem ar garīga rakstura traucējumiem un ģimenēm, kurās ir vecāki ar garīga rakstura traucējumiem.

Vairāki bāriņtiesu pārstāvji norādīja, ka viņi varētu nepieņemt lēmumus par aizgādības tiesību pārtrūkšanu vai atņemšanu vecākiem, ja ģimenēm ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem un vecākiem ar garīga rakstura traucējumiem būtu pieejams pienācīgs atbalsts no pašvaldības sociālā dienesta. Piemēram, ģimenes asistents (tikai dažas pašvaldības sniedz šādu pakalpojumu), kas varētu palīdzēt ģimenei nevis dažas stundas divas reizes nedēļā, bet gan, piemēram, katru dienu pirmā mēneša laikā, pēc tam apmeklējumu skaitu varētu samazināt.

Pētījuma ietvaros tika noskaidrots, ka bāriņtiesām nav nekādas dokumentācijas vai statistikas datu par bērniem ar garīga rakstura traucējumiem. 2014. gada februārī tika nosūtīta aptauja 61 bāriņtiesai (no 149 bāriņtiesām, kas darbojas Latvijā). No tām atbildes sniedza 27 pašvaldību bāriņtiesas, no kurām tikai 12 bāriņtiesas varēja sniegt detalizētu informāciju par gadījumiem, kuros bija iesaistīti bērni ar garīga rakstura traucējumiem. No atbildēm uz aptaujas jautājumiem

noskaidrotu, vai ir veikti pasākumi situācijas uzlabošanai.

³¹ Bāriņtiesu likums, (Saeima pieņēma 22.06.2006.), 2. pants, pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=139369>, (10.04.2015.)

³² Bāriņtiesu likums, 4. panta 2. punkts

³³ Bāriņtiesu likums, 5. panta 1. punkts

³⁴ Bāriņtiesu likums, 19. pants

³⁵ Bāriņtiesu likums, 17. pants

³⁶ Bāriņtiesu likums, 36. panta pirmā daļa

³⁷ Bāriņtiesu likums, 31. panta 1. punkta 6. apakšpunkts

³⁸ Plašsaziņas līdzekļu publikāciju analīze, Stikāne A., 11.03.2014., „*Neadoptējiet manu nozagto bērnu!*” Mātes pieredze Londonā, <http://www.la.lv/neadoptejiet-manu-nozagto-bernu%E2%80%A9-mates-pieredze/> (10.04.2015.)

³⁹ Plašsaziņas līdzekļu publikāciju analīze, Drēziņš A., 11.03.2014., „Latvijas Avīze”, „*Bāriņtiesa – bieds, draugs vai uzraugs?*”, <http://www.la.lv/barintiesa-bieds-draugs-uzraugs%E2%80%A9/> (10.04.2015.)

varēja secināt, ka bāriņtiesas, kas izvēlas tieši sazināties ar bērniem – informēt par viņu tiesībām un procesuālo kārtību par viņu iespējamo dzīvesvietu vai ārpusģimenes aprūpi - varēja sniegt informāciju par bērniem ar garīga rakstura traucējumiem. Bija divi argumenti, kāpēc trūkst šādas specifiskas informācijas:

1) Latvijas Republikas tiesību aktos nav noteikts, ka ir jāapkopo dati par bērniem ar garīga rakstura traucējumiem;

2) „Mēs pret visiem bērniem izturamies vienādi; mēs neizdalām bērnus ar īpašām vajadzībām.”

RC „ZELDA” pētnieki nepiekrīt bāriņtiesas viedoklim. Šis nav jautājums par diskrimināciju. Ja dati par bērniem ar garīga rakstura traucējumiem tiktu vākti un būtu pieejami, būtu arī izstrādātas metodes – atšķirīgas metodes darbam ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, bērnu uzklaušīšanai un viedokļa noskaidrošanai, un būtu iespējams ievērot bērna labākās intereses un vajadzības.

Visiem bērniem ir tiesības būt informētiem par savām tiesībām. Tomēr visas bāriņtiesas norāda, ka tām nav nekādu vadlīniju vai metožu darbam ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, jo īpaši, ja bērni nekomunicē verbāli.

Bērnam tiek dota iespēja tikt uzklaušītam jebkādās ar viņu saistītās iztiesāšanas vai administratīvajās procedūrās vai nu tieši, vai ar sava likumiskā pārstāvja vai attiecīgas institūcijas starpniecību.⁴⁰ Uzklaušīšana caur likumisko pārstāvi bērna vecākiem, aizbildni, audžuvecāku vai attiecīgo iestāžu starpniecību ir visbiežāk izmantotā prakse lielākajās Latvijas pašvaldībās (līdz 10 000 iedzīvotājiem), bērna interešu izvērtēšanas pamatā izmantojot psihologa vai cita speciālista izvērtējumu (rakstveidā), nevis tiešu saziņu ar bērnu. Bērna viedoklis tiek atspoguļots psihologa atzinumā, kuru veic pēc tiesas, bāriņtiesas, policijas, prokuratūras vai sociālā dienesta pieprasījuma.⁴¹

Kopējais arguments tam, ka bāriņtiesas izvairās no tiešas saziņas ar bērnu, ir tas, ka šāda saziņa varētu būt pārāk traumējoša bērnam, tāpēc nav nepieciešams tieši informēt bērnu par viņa vai viņas procesuālajām tiesībām, jo tiesai nav pienākuma aicināt bērnu, kas jaunāks par 15 gadiem, piedalīties šādās lietās. Turklāt pienākums noskaidrot bērna viedokli visos jautājumos, kas attiecas uz bērnu, tiek izpildīts, veicot psihologa izvērtējumu, tāpēc nav nepieciešams tieši sazināties ar attiecīgo bērnu.

Pretēji iepriekš minētajai praksei lielajās pašvaldībās, atšķirīgas metodes tiek izmantotas mazākajās pašvaldībās (mazāk nekā 5000 iedzīvotāju), kur bāriņtiesas pārstāvis tieši informē bērnus par viņu tiesībām, un bērnam tiek dota iespēja tikt uzklaušītam ikvienā lēmumā vai administratīvajā lietā, kas attiecas tieši uz bērnu, ja bērns to vēlas. Bērna viedoklis tiek atspoguļots rakstiski protokolā.

Bērna tiesības brīvi paust savu viedokli ikvienā jautājumā, kas attiecas uz bērnu, ir nodrošinātas, taču lielākoties bērna viedokli noskaidro iesaistīto iestāžu speciālisti un pārstāvji, nevis, tieši sazinoties ar bērnu.

2. Tiesību aizsardzības līdzekļu pieejamība bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, lietās, kas saistītas ar bērnu dzīvesvietas noteikšanu vai maiņu

Ne noteikumos, ne tiesiskajā ietvarā nav atrodamas atsauce uz invaliditāti vispār vai jo īpaši uz garīga rakstura traucējumiem, nosakot, kur vai ar ko bērns turpmāk dzīvos, un risinot jautājumus saistībā ar bērna dzīvesvietas noteikšanu vai maiņu. Bērnam ar īpašām vajadzībām ir tādas pašas tiesības uz aktīvu dzīvi, tiesības attīstīties un iegūt vispārējo un profesionālo izglītību atbilstoši savām fiziskajām un garīgajām spējām un vēlmēm, kā arī tiesības piedalīties sabiedriskajā dzīvē kā jebkuram citam

⁴⁰ Bērnu tiesību aizsardzības likums, 20. panta 2. punkts.

⁴¹ Bērnu tiesību aizsardzības likums, 5.² pants.

bērnām.⁴² Bērnu tiesību aizsardzības likuma 2. pantā ir noteikts, ka bērnam kā fiziski un intelektuāli nenobriedušai personai ir vajadzīga īpaša aizsardzība un gādība. Bez tam 10. panta otrajā daļā ir atzīts, ka bērnam ar fiziskiem un garīgiem traucējumiem ir tiesības arī uz visu, kas nepieciešams viņa speciālo vajadzību apmierināšanai.

Atbilstoši Civillikumam ar tiesībām noteikt dzīvesvietu saprotama dzīvesvietas ģeogrāfiskā izvēle un mājokļa izvēle.⁴³ Šajā pētījumā tiesības noteikt bērna dzīvesvietu tiek izprastas plašāk, tie ir gadījumi, kas saistās ar jautājumiem par to, kur un ar ko bērnam ar garīga rakstura traucējumiem būtu jādzīvo, ietverot situācijas saistībā ar ģimenes šķiršanu, adopciju, aprūpes procesiem, kas beidzas ar ievietošanu bērnu aprūpes iestādēs, specializētā izglītības iestādē, ārstniecības iestādē, ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas iestādē, pie aizbildņa vai audžuģimenē, kā arī izņemšanu no iestādes.

Lēmumi nosakot bērna turpmāko dzīvesvietu Latvijā var tikt izskatīti civilprocesa un administratīvā procesa ietvaros, saskaņā ar Latvijas Republikas Civillikumu⁴⁴, Civilprocesa likumu⁴⁵, Administratīvā procesa likumu⁴⁶, Bērnu tiesību aizsardzības likumu⁴⁷, Bāriņtiesu likumu,⁴⁸ saskaņā ar Bāriņtiesas darbības noteikumiem,⁴⁹ un Audžuģimeņu noteikumiem.⁵⁰

Tā kā netika atrasti rakstiski pierādījumi efektīviem atbalsta mehānismiem bērnu ar garīga rakstura traucējumiem pieejai tiesību aizsardzības līdzekļiem, bija nepieciešams noskaidrot, kā spēkā esošais tiesiskais regulējums un piemērotās metodes aizsargā bērnu ar garīga rakstura traucējumiem tiesības un intereses.

Katrai bāriņtiesai ir pienākums sniegt ikgadēju ziņojumu Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijai. Ziņojums atspoguļo attiecīgās pašvaldības gada ietvaros veiktās darbības.⁵¹ Tā kā bāriņtiesu gada ziņojumi (publiski pieejami⁵²) nespēja sniegt datus par bērniem ar garīga rakstura traucējumiem (sniedz tikai darbības kopsavilkumu) un neatspoguļoja to ģimeņu lietu skaitu, kurās iesaistīti bērni ar garīga rakstura traucējumiem vai vecāki ar garīga rakstura traucējumiem, RC ZELDA no 2014. gada 23. februāra līdz 31. martam nosūtīja bāriņtiesām detalizētu aptauju, lai saņemtu šim pētījumam nepieciešamos datus par laikposmu no 2009. - 2013. gadam.

RC ZELDA izsūtīja aptauju 61 bāriņtiesai (no kopā Latvijā esošajām 149 bāriņtiesām uz 2013. gadu). No tām 10 tika nosūtītas bāriņtiesām, kuru pašvaldībās iedzīvotāju skaits ir mazāks par 5000; 12 tika nosūtītas bāriņtiesām, kuru pašvaldībās iedzīvotāju skaits ir mazāks par 10 000; un 39 bāriņtiesām (tostarp bāriņtiesām visās republikas mēroga pilsētās), kurās pašvaldības un pilsētas iedzīvotāju skaits pārsniedz 10 000. Šāda atlase tika pamatota ar Latvijas Republikas Nacionālā attīstības plāna 2007-2013. gadam⁵³ 4.1.3. punkta noteikumu, ka „mazas pašvaldības nespēj nodrošināt lēmējvaras un izpildvaras nodalīšanu, tajās ir salīdzinoši augsts pārvaldes izdevumu īpatsvars, bet pretstatā tam — zema administratīvā spēja. Nepietiekams pašvaldību pakalpojumu izpildes apjoms

⁴² Bērnu tiesību aizsardzības likums, pieņemts Saeimā 1998. gada 19. jūnijā, 54. pants, <http://likumi.lv/doc.php?id=49096>, (10.04.2015)

⁴³ Latvijas Republikas Civillikuma 177. pants, <http://likumi.lv/doc.php?id=90223>, (10.04.2015)

⁴⁴ Latvijas Republikas Civillikums, <http://likumi.lv/doc.php?id=90223>, (10.04.2015)

⁴⁵ Civilprocesa likums, <http://likumi.lv/doc.php?id=50500>, (10.04.2015)

⁴⁶ Administratīvā procesa likums, pilnīgs konsolidēts teksts pieejams tikai latviski: <http://likumi.lv/doc.php?id=55567>, (10.04.2015)

⁴⁷ Bērnu tiesību aizsardzības likums, <http://likumi.lv/doc.php?id=49096>, (10.04.2015)

⁴⁸ Bāriņtiesu likums, <http://likumi.lv/doc.php?id=139369>, (10.04.2015)

⁴⁹ Noteikumi Nr. 1037, Bāriņtiesas darbības noteikumi, pieņemti Ministru kabinetā 2006. gada 19. decembrī, <http://likumi.lv/doc.php?id=150736>, (10.04.2015)

⁵⁰ Noteikumi Nr. 1036, Audžuģimeņu noteikumi, pieņemti Ministru kabinetā 2006. gada 19. decembrī, <http://likumi.lv/doc.php?id=150734> (10.04.2015)

⁵¹ Noteikumi Nr. 763, Noteikumi par bāriņtiesas ikgadējā pārskata veidlapas paraugu un pārskata iesniegšanas un aizpildīšanas kārtību; pieņemti Ministru kabinetā 2011. gada 4. oktobrī, skat.: <http://likumi.lv/doc.php?id=237543>, (10.04.2015)

⁵² Pārskata par bāriņtiesu darbu 2013. gadā kopsavilkums;

skat.: <http://www.bti.gov.lv/lat/barintiesas/statistika/?doc=3568&page>, (10.04.2015)

Pārskata par bāriņtiesu darbu 2014. gadā kopsavilkums;

skat.: http://www.bti.gov.lv/in_site/tools/download.php?file=files/text/Parskatu_kopsavilkums_%202014.pdf (10.04.2015)

⁵³ Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2007.-2013. gads, skat. <http://likumi.lv/doc.php?id=139505>, (10.04.2015)

un nepietiekamā finanšu spēja nenodrošina attīstību". Šajā plānā paredzēta mazāko pašvaldību apvienošana, lai iedzīvotāju skaits pašvaldībā nebūtu mazāks par 4000. Tāpēc vēl jo svarīgāk bija noskaidrot, kā šie mehānismi un metodes tiek piemēroti attiecībā uz bērniem ar garīga rakstura traucējumiem mazākās pašvaldībās, kurās iedzīvotāju skaits ir mazāks par 5000, kā arī pašvaldībās ar 5000-10 000 iedzīvotāju un pašvaldībās un pilsētās, kurās iedzīvotāju skaits ir no 10 000 līdz 643 615 (Rīgā)⁵⁴

Bāriņtiesām nosūtītā aptauja ietvēra šādas sadaļas:

1. bērna tiesību aizsardzība (ietverot ziņas par bērniem ar īpašām vajadzībām un bērniem ar garīga rakstura traucējumiem);
2. jautājumi par vecāku tiesību realizāciju (tostarp lietas, kurās iesaistīti bērni ar garīga rakstura traucējumiem vai vecāki ar garīga rakstura traucējumiem);
3. bāriņtiesas darba rezultāti (cik ģimeņu lietu izskatīšanā bija iesaistīti bērni ar garīga rakstura traucējumiem vai vecāki ar garīga rakstura traucējumiem);
4. bāriņtiesas darba metodes, strādājot ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem.

Sadaļā „Bērna tiesību aizsardzība” RC ZELDA lūdza datus, ja tādi pieejami, par gadā pieņemto lēmumu skaitu, kuri attiecas uz bērniem ar garīga rakstura traucējumiem; par bērnu ar garīga rakstura traucējumiem ieviešanu ārpusģimenes aprūpes iestādē, audžuģimenē; par lēmumu skaitu, kad bērni ar garīga rakstura traucējumiem tiek adoptēti uz ārvalstīm; par pieņemto lēmumu skaitu attiecībā uz bērna ar garīga rakstura traucējumiem tiesību aizsardzību (ietverot šajā skaitā lēmumus par bērniem ar īpašām vajadzībām un bērniem bez garīga rakstura traucējumiem).

Sadaļā „Jautājumi par vecāku tiesību realizāciju” RC ZELDA lūdza sniegt pieejamos datus par vecākiem ar garīga rakstura traucējumiem; par lēmumu skaitu, kas pieņemti par aizgādības tiesību atņemšanu vecākiem ar garīga rakstura traucējumiem, par lēmumu skaitu, kuri pieņemti par aizgādības tiesību atjaunošanu pēc sekmīga sociālā darba un rehabilitācijas pasākumiem, kā arī par grūtībām, ar ko saskaras ģimenes, kurās viens no vecākiem vai abi vecāki ir ar garīga rakstura traucējumiem.

Sadaļā „Bāriņtiesas darba metodes, strādājot ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem” RC ZELDA lūdza skaidrot, vai un kādas metodes vai vadlīnijas tiek piemērotas, pieņemot lēmumus par bērna ar garīga rakstura traucējumiem tiesību aizsardzību; vai un kādas metodes tiek piemērotas, lai noskaidrotu bērna ar garīga rakstura traucējumiem viedokli; kādas darbības tiek veiktas, lai nodrošinātu bērna ar garīga rakstura traucējumiem tiesības uzaugt savā ģimenē; kad bērni ar garīga rakstura traucējumiem tiek informēti par savām tiesībām; vai bērni ar garīga rakstura traucējumiem tiek informēti par viņu procesuālajām tiesībām sniegt liecības un pierādījumus; cik lielā mērā lēmumos tiek ņemtas vērā bērna ar garīga rakstura traucējumiem paustās vēlmes; bērna ar garīga rakstura traucējumiem tiesības uz viņa paša juridiskā aizstāvja (advokāta) vai viņa paša tiesību pārstāvību.

RC ZELDA kopumā saņēma 27 atbildes uz 61 bāriņtiesai adresētajiem lūgumiem.

- 6 (no 10) atbildes no bāriņtiesām, kuru pašvaldībās iedzīvotāju skaits ir mazāks par 5000;
- 6 (no 12) atbildes no bāriņtiesām, kuru pašvaldībās iedzīvotāju skaits ir mazāks par 10 000;
- 15 (no 39) atbildes no bāriņtiesām, kuru pašvaldībās iedzīvotāju skaits ir lielāks par 10 000.

Kopumā atbildes vispār nesniedza 34 bāriņtiesas. Pavisam 12 bāriņtiesas atbildēja uz visiem jautājumiem par bērnu ar garīga rakstura traucējumiem tiesību aizsardzību. 5 bāriņtiesas ignorēja to, ka dati tika lūgti par bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, un ieteica, lai RC ZELDA skatās ikgadējo ziņojumu pārskatu Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas mājas lapā.⁵⁵

⁵⁴ Iedzīvotāju skaits Latvijā 2013. gadā saskaņā ar Valsts Statistikas pārvaldes datiem.

⁵⁵ Pārskats par bāriņtiesu darbu 2013. gadā; skat.: <http://www.bti.gov.lv/lat/barintiesas/statistika/?doc=3568&page=>,

Stopiņu pašvaldības (iedzīvotāju skaits 2013. gada 1. janvārī — 10 037) bāriņtiesa atbildēja, ka laikposmā no 2009. līdz 2013. gadam netika pieņemts neviens lēmums attiecībā uz bērniem ar garīga rakstura traucējumiem. Bet ja tāda situācija rastos, pieaicinātu speciālistu, kā labāk ievērot bērna ar garīga rakstura traucējumiem intereses, un kā noskaidrot viņa vai viņas viedokli. Viņi izteica vēlēšanos piedalīties apmācību programmās, lai apgūtu speciālas zināšanas par darba metodēm, strādājot ar bērniem ar garīga rakstura traucējumi.

Piemēram, Ludzas pašvaldības bāriņtiesa⁵⁶ informēja, ka „bāriņtiesai nav pienākuma sniegt informāciju par bāriņtiesas darbu dažādām NVO par dažādiem pētījumiem, pieprasītā informācija ir atrodamā Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas tīmekļa vietnē.”

Tukuma pašvaldības⁵⁷ bāriņtiesa informēja, ka „saskaņā ar Bāriņtiesu likuma⁵⁸ 17. panta 1. punktu bāriņtiesai jāizstāv bērna personīgās un mantiskās intereses un tiesības. Tāpēc, pieņemot lēmumus, bāriņtiesa rīkojas bērna vislabākajās interesēs neatkarīgi no tā, vai bērnam ir vai nav garīga rakstura traucējumi. Izvērtējot lietas apstākļus, bāriņtiesa rīkojas tikai bērna vislabākajās interesēs.” Vispārējos statistikas datus ieteica apskatīt Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas mājas lapā.

Turpmākās ziņojuma sadaļas atspoguļos, kā tiek īstenota tiesību aizsardzības līdzekļu pieejamība bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, realizējot

- tiesības saņemt informāciju,
- tiesības piedalīties lietas izskatīšanā,
- tiesības tikt uzklautam,
- tiesības apstrīdēt lēmumus.

2.1. Bērni ar garīga rakstura traucējumiem un viņu tiesības saņemt informāciju tieši par savām tiesībām

Tas, ka bērnam līdz 15 gadu vecumam nav procesuālās rīcībspējīgs un tiesai nav pienākuma aicināt bērnu, kas jaunāks par 15 gadiem, piedalīties lietas izskatīšanās, izslēdz nepieciešamību tiešā veidā informēt bērnus par viņa procesuālajām tiesībām. Neskatoties uz to Bērna tiesību aizsardzības likuma 13. pantā noteikts, ka „bērnam ir tiesības brīvi izteikt savas domas, šajā nolūkā saņemt un sniegt jebkāda veida informāciju, tiesības tikt uzklautam, kā arī tiesības uz apziņas un ticības brīvību(..) Jebkurās citās jomās, kas skar bērna intereses, bērna viedoklim veltāma pienācīga vērība atbilstoši viņa vecumam un briedumam.”⁵⁹

Bāriņtiesas darbības noteikumi paredz: lemjot par ārpusģimenes aprūpi bērnam, bāriņtiesa izskaidro bērnam iespējamās ārpusģimenes aprūpes veidus un noskaidro bērna viedokli par viņam piemērotāko ārpusģimenes aprūpes veidu, ja bērns spēj formulēt savu viedokli.⁶⁰ Nepilngadīgā viedokli (..) izskatāmajā lietā bāriņtiesai jānoskaidro personai ierastajā vidē vai citā drošā vidē. Bāriņtiesā šo personu viedokli var noskaidrot, ja šīs personas pašas izteikušas vēlmi ierasties bāriņtiesā.⁶¹

Pirms bāriņtiesa lemj par ārpusģimenes aprūpes veida maiņu, kā arī pirms bērna atgriešanas vecāku aprūpē, bāriņtiesai jāizskaidro bērnam, kādas darbības ir veicamas un jānoskaidro bērna viedoklis, ja bērns spēj formulēt savu viedokli.⁶²

(10.04.2015)

⁵⁶ Iedzīvotāju skaits Ludzas pašvaldībā 2013. gada 1. janvārī bija 13 742; Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes dati.

⁵⁷ Iedzīvotāju skaits Tukuma pašvaldībā 2013. gada 1. janvārī bija 29 719.

⁵⁸ Saeimā 2006. gada 22. jūnijā pieņemtā Bāriņtiesu likuma 49. pants, skat.: <http://likumi.lv/doc.php?id=139369>

⁵⁹ Bērna tiesību aizsardzības likums, 13. pants, <http://m.likumi.lv/doc.php?id=49096>

⁶⁰ Ministru Kabineta 2006. gada 19. decembra Noteikumi Nr. 1037 „Bāriņtiesas darbības noteikumi”, 78. punkts, <http://likumi.lv/doc.php?id=150736> (10.04.2015)

⁶¹ Noteikumi Nr. 1037, Bāriņtiesas darbības noteikumi, 42. punkts

⁶² Noteikumi Nr. 1037, Bāriņtiesas darbības noteikumi, 84. punkts

Civilprocesa likuma 159. pantā noteikts, ka tiesai jāizskaidro lietas dalībniekiem viņu procesuālās tiesības un pienākumi. Tiesa lietas izskatīšanas gaitā izskaidro pusēm un trešajām personām procesuālo darbību izpildīšanas vai neizpildīšanas sekas.⁶³

Likumos un noteikumos lietotā valoda ir sarežģīta ikvienam bērnam, tādējādi bērns var to nesaprast. Nekas neliecina, ka bērna tiesības un pienākumi tiek izskaidroti bērna vecumam un attīstības līmenim saprotamā valodā, kā arī vai teksts ir viegli uztverams gan pēc valodas, gan tā izvietojuma (piemēram, interneta lapa vieglā valodā).

Veicot pētījumu, RC ZELDA saņēma pavisam 27 atbildes uz 61 bāriņtiesai⁶⁴ nosūtītu aptauju, visas bāriņtiesas apstiprināja, ka bērni ar garīgiem traucējumiem tiek tiešā veidā informēti par viņu tiesībām, procesa būtību, to iespējamiem iznākumiem un iespējamo ārpusģimenes aprūpes veidu. Bērni bieži tiek informēti par viņu procesuālajām tiesībām pirms lietas izskatīšanas, bet ja bērns ir izteicis savu vēlmi piedalīties procesā, viņš vai viņa tiks informēta lietas izskatīšanas laikā. Bērnus informē mutiski viegli uztveramā valodā. Tomēr no bāriņtiesu atbildēm varēja secināt, ka bāriņtiesu pārstāvjiem trūkst zināšanu un prasmju darbam ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem.

2.2. Bērni ar garīga rakstura traucējumiem un viņu tiesības piedalīties un tiesības tikt uzklausiem tiesvedības procesos, kuros tiek lemts par bērna atrašanās vietu

Tiesības piedalīties lietas izskatīšana

Latvijā likumdevējs ir noteicis vecumu, kad nepilngadīgais tiek uzskatīts par intelektuāli un emocionāli pietiekami nobriedušu, lai tiesas sēdē uzklausi nepilngadīgā viedokli. Šī vecuma robeža ir 15 gadi.⁶⁵ Bērnu, kas ir jaunāki par 15 gadiem, procesuālās tiesības īsteno viņu likumiskie pārstāvji. Ja nepilngadīgā persona ir sasniegusi 15 gadu vecumu, tai ir tiesības paust savu viedokli lietas izskatīšanas laikā. Bērnu vecumā no 15 līdz 18 gadiem procesuālās tiesības īsteno viņu likumiskie pārstāvji. Šādos gadījumos iestāde vai tiesa aicina sēdē piedalīties arī attiecīgo nepilngadīgo personu.⁶⁶ Pēc pilngadības sasniegšanas bērns vairs neatrodas vecāku varā un vecāki vairs nav viņa likumiskie pārstāvji.⁶⁷

Saskaņā ar Civillikumu visās tiesiskajās attiecībās bērns līdz pilngadības sasniegšanai (līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai) ir vecāku aizgādībā. Aizgādība ir vecāku tiesības un pienākums rūpēties par bērnu un viņa mantu un pārstāvēt bērnu viņa personiskajās un mantiskajās attiecībās.

Izņēmuma gadījumos nepilngadīgā persona ir tiesīga patstāvīgi īstenot savas procesuālās tiesības un izpildīt pienākumus, un tai ir tiesības administratīvo aktu vai iestādes faktisko rīcību patstāvīgi pārsūdzēt tiesā.⁶⁸ Tie ir gadījumi, kad nepilngadīgā aizbildņi un tuvākie radnieki apliecina, ka viņš uzvedas nevainojami un spēj patstāvīgi aizsargāt un aizstāvēt savas tiesības un izpildīt savus pienākumus, un nepilngadīgo var izsludināt par pilngadīgu arī pirms astoņpadsmit gadu vecuma sasniegšanas, bet ne agrāk, kamēr viņš sasniedzis pilnus sešpadsmit gadus.⁶⁹ Tomēr ir maz ticams, ka tiesa varētu pasludināt bērnu ar garīga rakstura traucējumiem par pilngadīgu, pat ja viņš ir sasniedzis astoņpadsmit gadu vecumu.

Ja bērns nav sasniedzis 15 gadu vecumu, viņa tiesības piedalīties civillietas vai administratīvās lietas izskatīšanā ir ierobežotas vai neeksistē vispār. Attiecīgā argumentācija ir pieejama Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumā:⁷⁰

⁶³ Civilprocesa likuma 159. pants: <http://likumi.lv/doc.php?id=50500>, (10.04.2015)

⁶⁴ Pētījuma ietvaros saņemtas rakstiskas atbildes uz RC ZELDA izsūtīto aptauju

⁶⁵ Administratīvā procesa likuma 21. panta otrā daļa

⁶⁶ Administratīvā procesa likuma 21.panta trešā daļa

⁶⁷ Latvijas Republikas Tiesībsargs, Gada pārskats par 2012. gadu, 15.lpp,

skat.: <http://www.tiesibsargs.lv/en/research-and-publications/gadazinojumi>, (10.04.2015)

⁶⁸ Administratīvā procesa likuma 21.panta ceturtā daļa

⁶⁹ Latvijas Republikas Civillikums, 220. pants

⁷⁰ 2008. gada 10. janvāra senāta lēmums lietā Nr. SKA-66/2008,

skat.: http://www.tiesas.lv/files/AL/2008/01_2008/10_01_2008/AL_1001_AT_SKA-66_2008.pdf, (10.04.2015)

“[...] Atbilstoši Administratīvā procesa likuma 28.pantam, ja tiesas spriedums lietā var skart kādu personu, tad šī persona var būt dalībnieks attiecīgajā procesā trešās personas statusā. Nav nozīmes, vai attiecīgā fiziskā persona ir pilngadīga. Saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 20.panta pirmo daļu administratīvi procesuālā tiesībspēja (t.i., spēja būt apveltītam ar administratīvi procesuālajām tiesībām) atzīstama vienlīdzīgi fiziskajām un [...] juridiskajām personām.

Atšķirībā no tiesībspējas, kas vienlīdzīgi piemīt fiziskajām personām neatkarīgi no vecuma, rīcībspēja (t.i., spēja īstenot administratīvi procesuālās tiesības) nepilngadīgai personai ir ierobežota vai tās nav vispār. Proti, Administratīvā procesa likuma 21.panta pirmās daļas 1.punkts paredz, ka administratīvi procesuālā rīcībspēja ir pilngadīgai rīcībspējīgai fiziskajai personai.

[...] No iepriekš minētajām tiesību normām secināms, ka lietās par aprūpes tiesību atņemšanu un aizbildņa iecelšanu bērns, kuru skar attiecīgie lēmumi, ir pieaicināms kā trešā persona. Viņa procesuālās tiesības praktiski īsteno viņa likumiskais pārstāvis. Taču likumiskā pārstāvja pieaicināšana vienlaikus nenozīmē, ka procesā kā lietas dalībnieks ir pieaicināts arī bērns. Spriedums lietā var ietekmēt bērna tiesību apjomu, tāpēc tieši viņam piemīt tiesībspēja, kuru īsteno attiecīgajā brīdī esošais likumiskais pārstāvis, kas lietas izskatīšanas laikā, piemēram, var mainīties. Likumdevējs ir noteicis vecumu, kad nepilngadīga persona tiek uzskatīta par pietiekami intelektuāli un emocionāli nobriedušu, lai lietā, kas viņu skar, tiktu uzklauts tās viedoklis. Šī vecuma robeža ir 15 gadi. Ja bērns ir sasniedzis šo vecumu, tad viņam atbilstoši tiesību normām ir tiesības izteikties procesā. [...] Šādās lietās iestāde vai tiesa uzaicina piedalīties arī attiecīgo nepilngadīgo personu.”⁷¹

Administratīvās tiesas tiesnese intervijā dalījās ar savu pieredzi: “nejaušības rezultātā aizbildnis bija atvedis bērnu - 13 gadus vecu zēnu (jo aizbildnim nebija, kur bērnu atstāt) – uz tiesas sēdi, kurā aizbildnim bija jāsniedz liecības. Tika izskatīta lieta attiecībā uz šo bērnu.” Tiesnese novērtēja zēna vecumu un brieduma līmeni, un jautāja, vai viņš vēlētos paust savu viedokli šajā lietā. Zēns atbildējis, ka vēlētos. Tiesnese lūdza visiem atstāt tiesas zāli (izņemot sekretāru, kurš protokolēja sēdi) un paskaidroja bērnam, ka viss, ko viņš teiks šīs tiesas sēdes laikā, tiks klasificēts kā ierobežotas pieejamības informācija; tas nozīmē, ka neviens, kas ir iesaistīts šajā lietā, nevarēs tai piekļūt. Bērna komentāri tika ierakstīti protokolā. Intervijas laikā tiesnese apstiprināja, ka bērna liecība deva viņai precīzāku informāciju par lietas apstākļiem un rezultātā palīdzēja ievērot bērna labākās intereses. Turklāt tiesnese pieņēma lēmumu, kas atbilda bērna izteiktajām vēlmēm.

Viņas pieredzē tas ir vienīgais gadījums, kad bērns tika uzklauts tieši tiesas zālē. Visos citos gadījumos, kas attiecas uz bērna viedokli, tiek iesniegts viens vai vairāki profesionālu psihologu atzinumi par psiholoģiskās izpētes rezultātiem, kas tiek sagatavoti pēc tiesas, bāriņtiesas, policijas vai prokuratūras pieprasījuma.⁷² Atzinumā tiek sniegta šāda informācija: pamatinformācija par bērnu, kas ir vai var būt nepieciešama atzinuma sniegšanas procesā; psiholoģiskajā izpētē izmantotās metodes; psihologa novērojumi izpētes laikā; personas motivācija un izpētes ierobežojumi; psiholoģiskās izpētes rezultātus un analīzi; argumentētus secinājumus un ieteikumus; un informācija par konfidencialitāti.⁷³

Bet bieži vien ir situācijas, kad vienā lietā tiek iesniegti viena bērna trīs psiholoģiskie novērtējumi, kuros ir izdarīti atšķirīgi secinājumi. Šādos apstākļos tiesnesis var izmantot vairākus procesuālos instrumentus. Viens no tiem ir objektīvās izmeklēšanas princips, proti, lai prasījuma robežās noskaidrotu patiesos lietas apstākļus un panāktu tiesisku un taisnīgu lietas izskatīšanu, tiesa dod administratīvā procesa dalībniekiem norādījumus un ieteikumus, kā arī savāc pierādījumus pēc savas iniciatīvas.⁷⁴ Otrs instruments - saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 21. panta otro daļu.

⁷¹ 2008. gada 10. janvāra senāta lēmums lietā Nr. SKA-66/2008, 9. un 10. punkts,

skat.: http://www.tiesas.lv/files/AL/2008/01_2008/10_01_2008/AL_1001_AT_SKA-66_2008.pdf (10.04.2015)

⁷² Bērnu tiesību aizsardzības likuma 5.2.pants pirmā daļa, skat.: <http://likumi.lv/doc.php?id=49096>, (10.04.2015)

⁷³ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 5.2.pants otrā daļa

⁷⁴ Administratīvā procesa likuma 107.panta ceturtnā daļa

Administratīvā procesa likuma 21. panta otrā daļa nosaka, ka "ja tiesa uzskata, ka nepilngadīgās personas likumisko pārstāvju vai likumisko pārstāvju un nepilngadīgās personas intereses ir savstarpēji atšķirīgas, tā pēc sava ieskata, izprasot bāriņtiesas viedokli, par nepilngadīgās personas pārstāvi var noteikt arī citu personu vai lūgt bāriņtiesu iecelt nepilngadīgajai personai sevišķo aizbildni šīs personas tiesību un interešu aizsardzībai konkrētajā lietā." ⁷⁵

Tiesnese norādīja, ka „sevišķajam aizbildnim ir jābūt speciālistam bērnu tiesības aizsardzības jomā, viņam ir jābūt iespējām apmeklēt bērnu mājās vai skolā, lai novērtētu konkrētās lietas apstākļus, viņam ir jābūt zināšanām psiholoģijā, un ļoti svarīgi - sevišķajam aizbildnim ir jābūt neatkarīgam, nevis saistītam ar kādu no konkrētās lietas pusēm vai apstākļiem. Vairumā gadījumu viņi [sevišķie aizbildņi] ir Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas speciālisti. Tas ir brīvprātīgs darbs, un par to ne valsts, ne kāds cits nesniedz atlīdzību.”⁷⁶

Pētījuma veikšanas laikā vairākas intervētās persona atzina, ka viņiem ir bijusi pozitīva pieredze ar sevišķo aizbildņu iesaistīšanu tiesvedības procesos, un viņus vajadzētu pieaicināt biežāk. Abiem pārraudzības iestāžu - Tiesībsarga un Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas pārstāvjiem bija pieredze sevišķā aizbildņa pienākumu pildīšanā tiesas procesa laikā, un viņi uzskatīja, ka tā ir ļoti noderīga pieredze. Vairāki intervētie arī atzina, ka ir nepieciešams ieviest sevišķo aizbildņu institūciju. Viņi arī norādīja, ka būtu svarīgi, lai sevišķajiem aizbildņiem būtu nodrošināta atbilstoša apmācība par bērnu tiesību aizsardzības jautājumiem un komunikācijas metodēm darbā ar bērniem.

Intervijas laikā Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas pārstāvis komentēja, ka gandrīz visos gadījumos tiesa lūdz attiecīgajai bāriņtiesai (atbilstoši bērna dzīvesvietai) iecelt sevišķo aizbildni. Tad bāriņtiesa lūdz ieteikt kādu Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas speciālistu. Galīgo lēmumu pieņem bāriņtiesa. Tā kā ir nepieciešamas zināšanas psiholoģijā, viņi iesaka speciālistu no bērnu Uzticības tālruņa.

Vairākos gadījumos tiesa pieprasīja iecelt sevišķo aizbildni tieši no Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas, neiesaistot bāriņtiesu. Tā ir ierasta prakse Administratīvās apgabaltiesas Rīgas tiesu namā, nevis reģionos, un gadījumu skaits, kad tiesa lūdz iecelt sevišķo aizbildni, ir ievērojami pieaudzis pēdējos gadu laikā, tomēr galvenokārt tikai Rīgā. Tā ir papildu darba slodze, un kļūst arvien grūtāk savienot šos divus oficiālos pienākumus. Bet viņi [inspektori] nekad neatsakās pildīt sevišķā aizbildņa pienākumus divu iemeslu dēļ: pirmkārt, viņiem ir pieredze bērnu tiesību aizsardzības jautājumos, un citos gadījumos Bērnu uzticības tālruņa darbiniekiem arī ir grāds psiholoģijas zinātnē; un, otrkārt, inspekcijai ir tāds pats uzdevums kā sevišķajam aizbildnim - aizsargāt bērna intereses un tiesības. Viņi [inspekcija] minēja arī to, ka par sevišķo aizbildni var iecelt arī speciālo pedagogu (no speciālās izglītības programmas) vai psihologu, kas vērtēja konkrēto bērnu, jo bērns jau ir ar viņu pazīstams. Nevienam no [inspekcijas] sevišķajiem aizbildņiem nav devies uz tiesu, pirms tam nesatiekot bērnu. Vissvarīgākais pienākums ir satikt bērnu personīgi, lai noskaidrotu viņa viedokli. Izņēmums ir, ja bērns ir ļoti mazs (zīdāinis). Pirms tikšanās ar bērnu, sevišķais aizbildnis izvērtē lietas faktiskos apstākļus, un pēc tam izlemj, kurā vietā būtu vislabāk organizēt tikšanos ar bērnu, bieži vien tā ir bērna skola, jo tā ir neitrālāka vieta kā mājās, kur sarunu un tās iznākumu var ietekmēt bērna vecāki. Viņi nekad neaicina bērnus uz inspekciju, lai izvairītos no papildu negatīvas pieredzes; pārsvarā tikšanās tiek organizēta bērnam vispiemērotākajā vietā. Viņi bija arī iecelti par sevišķo aizbildni bērniem ar garīga rakstura traucējumiem; kolēģe no bērnu Uzticības tālruņa pārstāvēja bērnu ar autiska spektra sindromu intereses, bet šie gadījumi nav bieži.

Sevišķais aizbildnis parasti tiek iecelts administratīvajās lietās, kad bāriņtiesas lēmums tiek pārsūdzēts. Dažos gadījumos sevišķais aizbildnis tika iecelts arī kriminālprocesa laikā, bet tomēr tie ir bijuši tikai reti gadījumi inspekcijas pieredzē. Nav pieejami statistikas dati par gadījumu skaitu, cik bieži par sevišķo aizbildni ir iecelti pārstāvji no inspekcijas un tās pakļautībā esošās iestādes – Uzticības tālruņa dienesta, jo sevišķā aizbildņa loma balstās uz labas gribas principu, un tā nav tieši saistīta ar oficiālajiem dāba pienākumiem inspekcijā. „Bet tie varētu būt kādi desmiti lietu. Ir bijuši arī vairāki gadījumi, kad vecāki iesniedza sūdzību inspekcijā, norādot, ka sevišķais aizbildnis

⁷⁵ Administratīvā procesa likuma 21.panta otrā daļa.

⁷⁶ 2014. gada 4. marta intervija ar Administratīvās tiesas tiesnesi.

neievēroja vecāku viedokli, ka bērna viedoklis ir nepareizs un viņi vēlas, lai sevišķais aizbildnis aizstāvētu vecāku viedokli.”⁷⁷

Inspekcija komentēja, ka citos reģionos ārpus Rīgas, kur sevišķā aizbildņa institūcija netiek tik plaši izmantota, vairākas pašvaldības par šo pienākumu pildīšanu sniedz noteiktu atļūdzību. Bieži viņi [sevišķie aizbildņi] ir sociālie darbinieki, dažkārt sociālie skolotāji skolā. Bet viņi [inspekcijas pārstāvji] ir ļoti skeptiski par vairākām lietām, kas nonāca viņu uzmanības lokā. Sevišķais aizbildnis nebija izpētījis lietas materiālus un pat nebija saticis attiecīgo bērnu, un sēdes beigās sevišķais aizbildnis vienkārši atkārtoja sēdes laikā dzirdēto. “Bērna interesēs būtu neiecelt šādu sevišķo aizbildni” secināja inspekcijas pārstāvis [par sliktas prakses piemēru]. Inspekcijas pārstāvji ir vienisprātis, ka, lai izvairītos no sliktas prakses, būtu jāizstrādā vadlīnijas par sevišķā aizbildņa pienākumiem un uzdevumiem. Inspekcijas pārstāvji atzina, ka, lai arī tā ir papildu slodze, sevišķais aizbildnis ir efektīvs juridisks instruments, lai aizsargātu bērna intereses un tiesības, jo īpaši gadījumos, kad nepilngadīgo likumisko pārstāvju un paša nepilngadīgā intereses ir pretrunā vienam ar otru. Inspekcija arī minēja pozitīvu piemēru par bērniem draudzīgu tiesvedības procesu, kad tiesnesis lietas izskatīšanas laikā noskaidroja bērna viedokli ārpus tiesas zāles.

Tā kā Latvijā nepastāv atšķirības procesuālajā kārtībā atkarībā no tā, vai bērnam ir vai nav īpašas vajadzības, pašreiz nav pieejami atbalsta līdzekļi bērnam ar garīga rakstura traucējumiem, lai sekmētu viņa piedalīšanos lietas izskatīšanas procesā un lēmumu, kas skar pašu bērnu, pieņemšanā. Pētījuma veikšanas laikā RC ZELDA apkopoja informāciju no bāriņtiesas pārstāvjiem, Administratīvās tiesas tiesneša, praktizējošiem psihologiem un zvērināta advokāta, kas specializējas ģimenes tiesībās. Dominējošais viedoklis bija tāds, ka bērnam būtu pārāk traumatiski piedalīties tiesvedības procesā, nemaz nerunājot par bērniem ar garīga rakstura traucējumiem. Šie secinājumi tika balstīti uz šādiem aspektiem: lielākā daļa lietu ir saistītas ar vecāku strīdiem, pretrunīgām situācijām, vecāku šķiršanos un aizgādības tiesību noteikšanu, lietas, kas saistītas ar vardarbību ģimenē, sliktu izturēšanos un vardarbību pret bērniem - lietas, kas pēc būtības jau ir bērnam traumatiskas. Tāpat tika minēti arī citi aspekti, piemēram, pašas procedūras gaita, kā tiek izskatītas lietas, tiesneša mantija, valsts simbolika, stingrie noteikumi, turklāt „bērniem draudzīgas” tiesas zāles trūkums.

Saskaņā ar Civilprocesa likuma 108. panta trešo daļu tiesa liecinieku var nopratināt viņa atrašanās vietā, ja viņš slimības, vecuma, invaliditātes vai cita attaisnojoša iemesla dēļ nevar ierasties pēc tiesas izsaukuma.⁷⁸ Šis pants attiecas tikai uz personu, kura ir atzīta par liecinieku, bet tas varētu kļūt par labās prakses piemēru, ka tiesas process var būt elastīgs un pieejams, un “bērniem draudzīgs”, arī attiecībā uz bērniem ar garīga rakstura traucējumiem.

Bērnu, kas ir jaunāki par 15 gadiem, tiesības piedalīties īsteno tā likumiskie pārstāvji. “Bērniem draudzīgas” tiesas zāles, mazāk stingri noteikumi lietas izskatīšanas laikā un iespēja tiesnesim organizēt neformālu sarunu ar bērnu varētu aizsargāt pamatprincipu – uzklaust un ņemt vērā bērna viedokli. Tiesības piedalīties lietas izskatīšanā ir cieši saistītas ar tiesībām tikt uzklaustam.

Tiesības tikt uzklaustam

Normatīvajos aktos skaidri formulētas ir tikai bērna tiesības (bez atsauces uz invaliditāti vai garīga rakstura traucējumiem) brīvi paust savus uzskatus. Bērnu tiesību aizsardzības likuma 13. pants nosaka, ka bērnam ir tiesības brīvi izteikt savas domas, šajā nolūkā saņemt un sniegt jebkāda veida informāciju, tiesības tikt uzklaustam, kā arī tiesības uz apziņas un ticības brīvību. Jebkurās citās jomās, kas skar bērna intereses, bērna viedoklim veltāma pienācīga vērība atbilstoši viņa vecumam un briedumam. Tā kā bērna uzklaustīšana, bet viedokļa ignorēšana ir pretrunā ar ANO Bērnu tiesību konvencijas 12. pantu, var secināt, ka bērna viedoklis ir svarīgs un to nedrīkst ignorēt nevienā gadījumā, jo īpaši, ja tas attiecas uz svarīgiem bērna dzīves aspektiem.

Latvijas Republikas Augstākā tiesa ir noteikusi, ka bērnu, kurš ir sasniedzis 15 gadu vecumu, ir jāuzklausa, jo tas ir svarīgi lietas izskatīšanā un ļauj labāk novērtēt lietas faktiskos apstākļus.⁷⁹

⁷⁷ 2014. gada 21. februāra intervija ar Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas pārstāvjiem.

⁷⁸ Civilprocesa likuma 108. panta trešā daļa, pieejams vietnē: <http://likumi.lv/doc.php?id=50500> (21.04.2015)

⁷⁹ LR Augstākā tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 10. janvāra spriedums Nr. SKA-

Latvijas Republikas Tiesībsargs savā gada ziņojumā par 2013. gadu ir īpaši uzsvēris aspektus, kas saistīti ar bērnu tiesībām tikt uzklaustītiem un pienākumu ievērot viņu viedokli. Proti, bērnam ir tiesības piedalīties lēmumu pieņemšanas procesā, kas ietekmē viņa dzīvi, kā arī ietekmēt lēmumus attiecībā uz viņu. Bērna viedokļa ievērošana nozīmē to, ka apkārtējiem ir aktīvs pienākums uzklaustīt bērna viedokli un ņemt to vērā. Lemjot, cik svarīgs konkrētajā gadījumā ir bērna viedoklis, ir jāņem vērā divi kritēriji - bērna vecums un brieduma pakāpe.⁸⁰

Burtiski interpretējot Bērnu tiesību aizsardzības likumu, var secināt, ka, lai arī bērna viedoklis tiek uzklaustīts jebkurā ar viņu saistītā lietā, šis viedoklis tiek ņemts vērā tikai vienā jautājumā – kad tiek izvēlēts ārpusģimenes aprūpes veids.

Pētījuma laikā vairākas intervētās personas atzina, ka bērna viedoklis netiek ņemts vērā tikai tāpēc, ka nav iespējams noskaidrot patieso viedokli, jo to bieži vien ietekmē viņa vecāki un vecāku savstarpējās attiecības. Bet tā vietā, lai ignorētu bērna viedokli, pamatojoties uz to, ka tas ir viegli ietekmējams, būtu jārada “bērniem draudzīgi” apstākļi, lai noskaidrotu bērna patieso viedokli. Ir jāpatur prātā tas, ka bērna viedokli vairāk atspoguļo viņa uzvedība un rīcība, nevis verbāli formulētais viedoklis.

Tas saskan arī ar administratīvās tiesas pausto, ka “bērna viedoklis noteikti būtu jāņem vērā atbilstoši bērna vecumam un briedumam. Ja bērns ir psiholoģiski nobriedis pusaudzis, viņa viedoklis ir izšķirošs. Ja tiesas lēmums ir pretrunā ar bērna viedokli, tiesai ir jāsniedz īpašs pamatojums.”⁸¹

Prakse liecina, ka bērniem ir iespēja tikt uzklaustītiem, ja bāriņtiesa iesaistās tiesvedībā vai administratīvajā procesā, kas attiecas uz bērnu, bet šiem viedokļiem netiek pievērsta pienācīga uzmanība, tāpēc bērniem nav reālas iespējas ietekmēt lēmumus, kas uz viņiem attiecas. Tādējādi bērnu tiesības saskaņā ar ANO Bērnu tiesību konvencijas 12. pantu netiek pilnībā ievērotas.⁸²

Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija ir izdevusi metodiskos ieteikumus bāriņtiesām par bērna vai aizgādībā esošas personas mantisko interešu aizstāvību.⁸³ Proti, ANO Bērnu tiesību konvencijas 12. pants nosaka, ka dalībvalstis nodrošina, lai ikvienam bērnam, kas ir spējīgs formulēt savu viedokli, būtu tiesības brīvi to paust visos jautājumos, kas viņu skar, turklāt bērna viedoklim jāpievērš pienācīga uzmanība atbilstoši bērna vecumam un brieduma pakāpei.⁸⁴ Tiesību aktos nav tieši noteikts bērna vecums, no kura viņa viedoklis būtu jānoskaidro, jo katrs gadījums ir individuāls. Galvenais kritērijs ir bērna briedums. Ja bērns ir spējīgs izteikt savu viedokli, šis viedoklis ir jānoskaidro, neskatoties uz bērna vecumu. Piemēram, ja bērnam ir īpašas vajadzības (garīga rakstura traucējumi), tad diez vai 15, 16 vai 17 gadu vecumā viņš varēs sniegt objektīvu viedokli, savukārt citā gadījumā varētu būt tā, ka desmit gadus vecs bērns sniegs objektīvu viedokli. Visos gadījumos bāriņtiesas pārstāvim ir jāsatiekas un jārunā ar bērnu, lai viņam izskaidrotu iespējamus rezultātus un bērna ieguvumus un zaudējumus konkrētā lēmuma gadījumā. Tas ir nepieņemami, ka bāriņtiesas lēmums ir balstīts uz bērna aizbildņa iesniegtas bērna rakstveida piekrišanas rīkoties ar bērna mantu, nemaz nesatiekot pašu bērnu.⁸⁵

66/2008, 9. un 10. punkts, skat.: http://www.tiesas.lv/files/AL/2008/01_2008/10_01_2008/AL_1001_AT_SKA-66_2008.pdf, (10.04.2015)

⁸⁰ Latvijas Republikas Tiesībsarga 2013. gada ziņojums, 25. - 28.lpp,

skat.: http://www.tiesibsargs.lv/files/content/Tiesibsarga_2013_gada_zinojums_FINAL.pdf

⁸¹ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 23. septembra spriedums lietā Nr.A42527807, SKA-457/2008, [12] rindkopa.

skat.: http://www.tiesas.lv/files/AL/2008/09_2008/23_09_2008/AL_2309_AT_SKA-0457_2008.pdf, (10.04.2015)

⁸² Latvijas Republikas Tiesībsarga 2013. gada ziņojums, 29.lpp,

skat.: http://www.tiesibsargs.lv/files/content/zinojumi/Tiesibsarga%20gada%20zinojums_2013_ENG.pdf

⁸³ Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija “Metodiskie ieteikumi bāriņtiesām par bērna vai aizgādībā esošas personas mantisko interešu aizstāvību”, skat.: http://www.bti.gov.lv/lat/barintiesas/metodiskie_ieteikumi_/?doc=1810, (10.04.2015)

⁸⁴ ANO Bērnu tiesību konvencija 12. pants, skat.: <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>, (10.04.2015)

⁸⁵ Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija “Metodiskie ieteikumi bāriņtiesām par bērna vai aizgādībā esošas personas mantisko interešu aizstāvību”,

skat.: http://www.bti.gov.lv/lat/barintiesas/metodiskie_ieteikumi_/?doc=1810 (10.04.2015)

RC ZELDA nepiekrīt viedoklim, ka, ja bērnam ir īpašas vajadzības (garīga rakstura traucējumi), tad diez vai 15, 16 vai 17 gadu vecumā viņš varēs sniegt objektīvu viedokli. Tas ir jautājums par pieejamajām un pielietotajām metodēm, proti, kā bērna ar garīga rakstura traucējumiem viedoklis var tikt noskaidrots neatkarīgi no viņa vecuma. Jo, kad bērns ar garīga rakstura traucējumiem sasniedz 18 gadu vecumu, likums viņu atzīst par rīcībspējīgu, un viņam ir tiesības piedalīties visos tiesvedības procesos un sēdēs, jo īpaši lietās attiecībā uz rīcībspējas ierobežojumiem; tas ietver arī tiesības paust savu viedokli par lietas apstākļiem.

Pēc intervijās iegūtajiem datiem var spriest, ka bērna viedoklis tiek noskaidrots gandrīz visos gadījumos, un tas tiek pastarpināti atspoguļots psihologa atzinumā. Praksē ģimenes lietu procesos, kuros tiek izšķirti strīdi starp vecākiem, piemēram, par aizgādības tiesību noteikšanu, bērnam piemērotāko izglītības programmu, bērna dzīvesvietu, tiek organizētas vairākas tikšanās ar bērnu un psihologu atsevišķi, un divas tikšanās bērnam ar katru no bērna vecākiem atsevišķi. Pēc šīs pārbaudes psihologs sniedz savu atzinumu, aprakstot savus novērojumus par bērna attieksmi pret konkrēto situāciju, iespējamām sekām pēc konfliktsituācijām, secinājumus par attiecībām starp bērna vecākiem vai citām iesaistītajām personām. Ja šo atzinumu ir pieprasījusi tiesa vai bāriņtiesa, tiesa var lūgt sniegt vērtējumu par risinājumu, kas atbilstu bērna labākajām interesēm. Ja atzinumu pieprasa bāriņtiesa, to apmaksā no pašvaldības budžeta.

Pētījuma laikā lūdzām precizēt metodes, kā tiek noskaidrots bērna ar garīga rakstura traucējumiem viedoklis situācijā, kad bērns nevar izmantot verbālās komunikācijas metodes. Psihologs, kurš gatavo atzinumus bāriņtiesai, atbildēja, ka tas nav iespējams, jo tikai persona, kura var izteikt savu viedokli verbāli, t.i., izmantojot vārdus un veidojot teikumus, var paust savu viedokli. Bērns, kurš nespēj runāt, var tikai parādīt savu attieksmi pret kādu situāciju, demonstrēt emocijas.

RC ZELDA pētnieki nepiekrīt apgalvojumam, ka bērni, kuri nerunā, nevar paust savu viedokli. Bāriņtiesas psihologa viedoklis neapstiprinājās arī fokusgrupas diskusijās ar vecākiem, kuri savā ikdienas dzīvē lieto tikai alternatīvās komunikācijas metodes, jo viņu bērni nevar sazināties verbāli. Vecāki apstiprināja, ka viņu bērni var paust savu viedokli un ir iespējams noskaidrot bērnu viedokli par konkrētiem jautājumiem.

Augstākās tiesas Senāta ieskatā, ja tiesas lēmums ir pretrunā ar bērna viedokli (nobrieduša pusaudža vecumā), tiesai savs viedoklis īpaši jāmotivē.⁸⁶ Pētījuma veikšanas laikā nebija iespējams atrast nekādu informāciju par to, kādā mērā lēmumu pieņemšanas gaitā tiek ņemts vērā bērnu ar garīga rakstura traucējumiem paustais viedoklis. Bāriņtiesas neveic uzskaiti un neapkopo statistikas datus par to, vai bērniem ir garīga rakstura traucējumi vai nav. Izsūtot rakstisku aptauju par statistikas datiem 61 pilsētu un pagastu bāriņtiesām attiecībā uz viņu pieņemtajiem lēmumiem, kuros iesaistīti bērni ar garīga rakstura traucējumiem, RC ZELDA saņēma 26 atbildes, no kurām 14 bija sniegtas pēc būtības, bet vairākas bāriņtiesas aprobežojās ar atbildi, ka “mēs pret visiem bērniem attiecamies vienādi” vai “mēs nevaram sniegt pieprasītos datus, jo bāriņtiesām nav pienākuma vākt nekādus datus par bērniem ar garīga rakstura traucējumiem”.

Vairākās pārbaudes lietās Latvijas Republikas Tiesībsargs konstatēja, ka bērna viedoklis formāli tiek uzklauts saskaņā ar Bērnu tiesības aizsardzības likuma 20.panta otro daļu. Bāriņtiesa noskaidro bērna viedokli, piemin to lēmumā, bet neņem to vērā (pieņem lēmumus, kas ir pretrunā ar bērna viedokli), bet nesniedzot nekādus argumentus šajā sakarā. Piemēram, meitenes lūdza iespēju palikt iepriekšējā aizbildņa ģimenē, norādot, ka viņas negrib dzīvot bērnunamā. Taču bāriņtiesa pieņēma lēmumu par bērnu ievietošanu sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas iestādē. Šajā lēmumā tika noskaidrots bērna viedoklis, bet tas netika ņemts vērā. Līdzīga situācija atklājās arī pārbaudes lietā Nr.2013-130-23B. Pamatojoties uz aizdomām par vardarbību ģimenē, bāriņtiesa pieņēma lēmumu par bērnu izņemšanu no ģimenes. Bērni ne tikai aktīvi puda savu vēlmi atgriezties pie vecākiem, bet arī izjuta uztraukumu un bailes par iespējamo neatgriešanos mājās un ievietošanu bērnu aprūpes iestādē. Bērni bija priecīgi par tikšanos ar vecākiem un vēlējās atgriezties mājās. Psiholoģiskās izpētes rezultāta tika rekomendēts ievērot bērnu viedokli par vēlmi atgriezties ģimenē.

⁸⁶ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 23. septembra spriedums lietā Nr.A42527807, SKA-457/2008, [12] rindkopa, skat.: http://www.tiesas.lv/files/AL/2008/09_2008/23_09_2008/AL_2309_AT_SKA-0457_2008.pdf, (10.04.2015)

Šajā lietā meita arī uzrakstīja vairākus iesniegumus, lūdzot iespēju piedalīties tiesas sēdē, un izteica vēlēšanos atgriezties mājās. Bērnu lūgums tika ignorēts, bet nevienā lēmumā vai citā dokumentā nebija sniegta analīze par to, kāpēc tika ignorēts bērnu viedoklis. Turklāt uz šiem iesniegumiem netika sniegta nekāda veida rakstiska atbilde, kas liecina, ka bērns netiek uzņemts kā pilntiesīga persona ar tādām pašām tiesībām saņemt atbildi uz viņa iesniegumu kā pilngadīgai personai⁸⁷.

Bērnu tiesības piedalīties un tiesības paust viedokli ir ārkārtīgi svarīgas, jo tiesnesim vai iestādei ir jāpieņem bērna interesēm visatbilstošākais lēmums. RC ZELDA atklāja tikai divus gadījumus, kad tiesa nolēma, ka bāriņtiesas lēmums bija nepareizs, un ar administratīvās tiesas spriedumu tika apstiprināts bērna viedoklis (bērns bija bez garīga rakstura traucējumiem).⁸⁸

Atbilstoši Rīgas pilsētas bāriņtiesas priekšsēdētāja A.Krosnogolova teiktajam “kopumā Rīgas pilsētas bāriņtiesa 2013. gadā ir izdevusi 3700 lēmumus, no kuriem 33 tika pārsūdzēti, bet divi tiki atzīti par nepareiziem: viens gadījums bija saistīts ar audžuģimeni, bet otrs - par aizgādības tiesību atjaunošanu tēvam, jo tiesa ņēma vērā bērna paustās vēlmes atgriezties mājās, neskatoties uz netīrību mājoklī un iespējamo vardarbību”.⁸⁹

Šeit atspoguļotie secinājumi palīdz saprast, kāpēc netiek atbalstīta un veicināta bērnu ar garīga rakstura traucējumiem piedalīšanās tiesas procesos, lemjot par bērna turpmāko dzīvesvietu. Nenoliedzami viens no tiem ir prasmju trūkums izmantot alternatīvas komunikācijas metodes darbā ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem. Otrs iemesls ir „bērniem draudzīgas” un atbalstošas vides trūkums lietas izskatīšanas laikā.

2.3. Bērnu ar garīga rakstura traucējumiem tiesības apstrīdēt lēmumus par ievietošanu ārpus ģimenes aprūpē, ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas iestādēs

Bērniem ar garīga rakstura traucējumiem nav tiesību nepastarpināti apstrīdēt lēmumus par viņu ievietošanu ārpusģimenes aprūpē, ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā vai psihiatriskajā slimnīcā. Bērnu līdz 18 gadu vecumam procesuālās tiesības realizē to likumiskie pārstāvji – vecāki vai aizbildņi. Likumā noteiktajos gadījumos (ja bērns tiek atzīts par pilngadīgu⁹⁰ pirms 18 gadu sasniegšanas) nepilngadīgā persona, kura sasniegusi 15 gadu vecumu, ir tiesīga patstāvīgi īstenot savas procesuālās tiesības un izpildīt pienākumus: tiesības administratīvo aktu vai iestādes faktisko rīcību patstāvīgi pārsūdzēt tiesā (saīties sadaļu Tiesības piedalīties lietas izskatīšanā).⁹¹

Bērnu tiesību aizsardzības likums piedāvā šādas definīcijas:

- ārpusģimenes aprūpe — aprūpe, kas bāreņiem un bez vecāku gādības palikušiem bērniem tiek nodrošināta pie aizbildņa, audžuģimenē, bērnu aprūpes iestādē;
- bērnu aprūpes iestāde — iestāde, kurā tiek nodrošināta sociālā aprūpe un sociālā rehabilitācija bāreņiem vai bez vecāku gādības palikušiem bērniem, kā arī bērniem, kuriem nepieciešama sociālā rehabilitācija vai īpaša aprūpe veselības stāvokļa dēļ;
- audžuģimene — ģimene vai persona, kas nodrošina aprūpi bērnam, kuram uz laiku vai pastāvīgi atņemta viņa ģimeniskā vide vai kura interesēs nav pieļaujama palikšana savā ģimenē, līdz brīdim, kad bērns var atgriezties savā ģimenē vai, ja tas nav iespējams, tiek adoptēts, viņam nodibināta aizbildnība vai bērns ievietots bērnu aprūpes iestādē;

⁸⁷ Latvijas Republikas Tiesībsarga 2013. gada ziņojums, 28.lpp, skat.: http://www.tiesibsargs.lv/files/content/Tiesibsarga_2013_gada_zinojums_FINAL.pdf (10.04.2015.)

⁸⁸ Jāatzīmē, ka tikai tad, ja bāriņtiesas lēmumi tiek pārsūdzēti, administratīvās tiesas lēmumi ir publiski pieejami Latvijas tiesu portālā. Tāpēc šis ir vienīgais pieejamais informācijas avots par lēmumiem, ar kuriem tiek noteikta bērnu ar garīga rakstura traucējumiem turpmākā dzīvesvieta. Ja bāriņtiesas lēmumi nav pārsūdzēti, nav pieejama informācijas par iespējamajiem rezultātiem, lemjot, kur un ar ko bērns dzīvos.

⁸⁹ Plašsaziņas līdzekļu analīze, Drēziņš A., 11.03.2014, Latvijas Avīze “Bāriņtiesa – bieds, draugs, uzraugs?” <http://www.la.lv/barintiesa-bieds-draugs-uzraugs%E2%80%A9/>, (10.04.2015)

⁹⁰ Latvijas Republikas Civillikuma 220. pants.

⁹¹ Administratīvā procesa likums 21. panta ceturtā daļa, <http://likumi.lv/doc.php?id=55567> (10.04.2015)

- bez vecāku gādības palicis bērns — bērns, kura vecāki nav zināmi, ir pazuduši vai ilgstošas slimības dēļ nespēj realizēt aizgādību vai kura vecākiem pārtrauktas vai atņemtas aizgādības tiesības.⁹²

Bērnus nevar šķirt no ģimenes, izņemot īpašos gadījumos, kad tas tiek darīt bērna labākajās interesēs.⁹³ Bērnu tiesību aizsardzības likums īpaši uzsver, ka, lemjot par ārpusģimenes aprūpi, ir jāņem vērā bērna viedoklis, ja bērns to spēj formulēt. Lemjot par ārpusģimenes aprūpi bērnam, bāriņtiesai jāizskaidro bērnam iespējamais ārpusģimenes aprūpes veids un jānoskaidro bērna viedoklis par viņam piemērotāko ārpusģimenes aprūpes veidu, ja bērns spēj formulēt savu viedokli.⁹⁴ Bāriņtiesa pēc tam, kad pieņemts lēmums par bērna šķiršanu no ģimenes, nekavējoties informē par to pašvaldības sociālo dienestu vai pašvaldības deleģēto personu. Šajos gadījumos pašvaldības sociālais dienests kopā ar citām pašvaldības institūcijām, bērna vecākiem un bērna tiesību aizsardzības iestādēm izstrādā ģimenes atbalsta un palīdzības programmu.⁹⁵

Pamatojoties uz bāriņtiesas lēmumu, bāreņiem vai bez vecāku gādības palikušam bērnam tiek nodrošināts sociālais pakalpojums ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā.⁹⁶ Ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijās tiek nodrošināts mājoklis, sociālā aprūpe un sociālā rehabilitācija bāreņiem un bez vecāku gādības palikušiem bērniem, ja nav iespējams nodrošināt viņu aprūpi un audzināšanu audžuģimenē vai pie aizbildņa, un bērniem ar smagiem garīgās attīstības traucējumiem, ja nepieciešamais pakalpojuma apjoms pārsniedz aprūpei mājās vai dienas aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā noteikto apjomu.⁹⁷

Bērniem ar smagiem garīgās attīstības traucējumiem kārtību, kādā notiek bērna ievietošana ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā nosaka Ministru kabineta noteikumi par sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības saņemšanas kārtību (3. un 6.punkts).⁹⁸

Ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūciju pakalpojumus bērniem ar smagiem garīga rakstura traucējumiem vecumā no četriem līdz astoņpadsmit gadiem, bāreņiem un bez vecāku gādības palikušajiem bērniem vecumā līdz diviem gadiem⁹⁹ un bērniem ar garīgās un fiziskās attīstības traucējumiem vecumā līdz četriem gadiem finansē valsts.¹⁰⁰

Eiropas Padomes Komiteja spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanai (CPT) pēc vizītes Latvijā laikā no 2002. gada 25. septembra līdz 4. oktobrim, secināja, ka procedūrai, saskaņā ar kuru lemj par personas piespiedu ievietošanu psihiatriskajā/sociālās aprūpes iestādē, jāgarantē tās neatkarību un taisnīgumu, kā arī objektīvu psihiatrisko ekspertīzi. Turklāt šāda piespiedu turēšana iestādē ir jāpārtrauc, tiklīdz pacienta/iemītnieka garīgais stāvoklis ir tiktāl uzlabojies, ka tā vairs nav nepieciešama. Tādējādi attiecīgajai iestādei ir regulāri jāpārskata personas piespiedu turēšanas nepieciešamība. Turklāt katrs patients/iemītnieks pats laiku pa laikam saprātīgā laika intervālā var pieprasīt, lai tiesu iestāde pārskatītu nepieciešamību atrasties attiecīgajā iestādē.¹⁰¹

CPT devās vizītē uz Bērnu psihoneiroloģisko slimnīcu “Vīķi”, kas vizītes laikā bija pievienota

⁹² Bērnu tiesību aizsardzības likuma 1. pants, <http://likumi.lv/doc.php?id=49096> (10.04.2015)

⁹³ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 27. panta pirmā daļa.

⁹⁴ Ministru kabineta noteikumi Nr.1037, “Bāriņtiesu darbības noteikumi”, 78. punkts, <http://likumi.lv/doc.php?id=150736>, (10.04.2015)

⁹⁵ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 27. panta piektā daļa.

⁹⁶ Ministru kabineta noteikumu Nr. 228 „Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības saņemšanas kārtība” pieņemti Ministru kabinetā 21.04.2008., 13. punkts, <http://likumi.lv/doc.php?id=174327> (10.04.2015)

⁹⁷ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 28. panta pirmā daļa, <http://m.likumi.lv/doc.php?id=68488> (10.04.2015)

⁹⁸ Ministru kabineta noteikumu Nr. 228 „Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības saņemšanas kārtība” 13. punkts

⁹⁹ Vecākiem ir pienākums samaksāt par ārpusģimenes aprūpes pakalpojumiem bērniem no 2 līdz 18 gadiem saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 30 pantu.

¹⁰⁰ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 9.¹ pants

¹⁰¹ Ziņojums, ko Latvijas valdībai sniedza Eiropas Padomes Komiteja spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanai par savu vizīti Latvijā laikā no 2002. gada 25. septembra līdz 4. oktobrim, 157. rindkopa., pieejams angļu valodā: <http://www.cpt.coe.int/documents/lva/2005-08-inf-eng.htm>, latviešu valodā: http://www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/STA/Tulkojumi_no_anglju_val/Zinojumi/CPT_vizites_Latvija_zinojums.doc, (10.04.2015)

Rīgas psihoneiroloģiskajai slimnīcai. Lai arī [vizītes laikā] tā bija klasificēta kā psihiatriskā iestāde (Labklājības ministrijas pakļautībā), psihoneiroloģiskā slimnīca "Vīķi" galvenokārt kalpoja kā iestāde, kas nodrošina ilgstošu aprūpi un izmitināšanu bērniem/nepilngadīgajiem no visas Latvijas ar nopietniem uztveres un/vai uzvedības traucējumiem. Sasniedzot 16 gadu vecumu, nepilngadīgos parasti pārcēla uz Ainažu psihoneiroloģisko slimnīcu vai uz sociālās aprūpes centru. Aptuveni viena trešdaļa bērnu bija bāreņi, un viena trešdaļa bija bērni, kuru vecākiem ir atņemtas vecāku tiesības.¹⁰²

Nemot vērā bērnu ar psihiskām saslimšanām un bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem īpašo jūtīgumu, ir jāpievērš liela uzmanība tam, lai netiktu pieļauta jebkāda veida slikta izturēšanās vai nolaidīga attieksme, kas kaitētu viņu labsajūtai. Tas nozīmē, ka ievieojot personu psihiatriskajā/sociālās aprūpes iestādē piespiedu kārtā, ir jānodrošina atbilstoši aizsargpasākumi.¹⁰³

Bērnu psihoneiroloģiskajā slimnīcā "Vīķi" bērnu pēc vecāku lūguma varēja uzņemt saskaņā ar kompetentas rajona varas iestādes (pagasttiesas) lēmumu. Tomēr vairums slimnīcas pacientu bija bāreņi/bez vecāku aprūpes palikušie bērni vai bērni, kuru vecākiem ir atņemtas vecāku tiesības. Šos bērnus slimnīcā varēja ievietot ar bāriņtiesas vai kompetentas iestādes lēmumu. CPT ievēroja, ka šo institūciju lēmums ne vienmēr nozīmē, ka bērns ir ievietojams psihiatriskajā iestādē, bet ietver tikai vispārēju rīkojumu ievietot bērnu valsts aprūpes iestādē. Pamatojoties uz šādu lēmumu, bērnu var attiecīgi ievietot sociālās aprūpes centrā (piemēram, bērnu [sociālās aprūpes] centrā), izglītības iestādē (piemēram, speciālajā internātskolā) vai psihiatriskajā iestādē, vai jebkurā laikā pārcelt bērnu no vienas šādas iestādes uz citu. Nevienā no minētajiem gadījumiem aizbildnis ex officio netiek iecelts.¹⁰⁴

Tādējādi vairums Bērnu psihoneiroloģiskās slimnīcas "Vīķi" pacientu tika pakļauti piespiedu (aut. pret personas gribu) hospitalizācijai, nenodrošinot viņiem attiecīgās tiesiskās garantijas. Uzņemšanas procedūras laikā, ne arī pēc tam, kad bērns uzturējās attiecīgajā iestādē piespiedu kārtā, nebija neviena pārstāvja, kas aizstāvētu bērna intereses. Šāds stāvoklis nav pieļaujams – norādīja CPT savā ziņojumā Latvijas valdībai.¹⁰⁵

CPT bija nobažījusies, ka lēmums par bērna ievietošanu/pārvietošanu [sociālās aprūpes] centrā tiek pieņemts, neiesaistot viņu pašu šajā procesā. Pieņemot lēmumu, ir jāņem vērā bērna viedoklis, un, jo vecāks ir bērns, jo noteicošāks ir viņa viedoklis (sal. ar Eiropas Konvencijas par bērna tiesību ievērošanu 3. pantu).¹⁰⁶

Bāriņtiesai ir pienākums pastāvīgi uzraudzīt aizbildņu rīcību bērna personisko un mantisko tiesību un interešu nodrošināšanā, cita starpā vismaz reizi gadā pārbaudīt aizbildnamā dzīves apstākļus aizbildņa ģimenē.¹⁰⁷ Šo vizīšu laikā bāriņtiesa sastāda protokolu, kurā tiek atspoguļots bērna viedoklis; ja bērnam ir radnieki, vai tie sazinās ar bērnu; dzīves apstākļi; bērna mantas sastāva saraksts; kā tiek ievērotas bērna tiesības un pienākumi; iespējamie ārpus ģimenes aprūpes veidi; noskaidrotas bērna vēlmēs, intereses, u.c. Papildus aizsardzības pasākumi paredzēti Bāriņtiesu darbības noteikumos – Bāriņtiesa vismaz reizi gadā pārbauda ārpusģimenes aprūpes iestādē ievietota bērna aprūpi.¹⁰⁸

¹⁰² Ziņojums, ko Latvijas valdībai sniedza Eiropas Padomes Komiteja spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanai par savu vizīti Latvijā laikā no 2002. gada 25. septembra līdz 4. oktobrim, 142.-143. rindkopa.

¹⁰³ Ziņojums, ko Latvijas valdībai sniedza Eiropas Padomes Komiteja spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanai par savu vizīti Latvijā laikā no 2002. gada 25. septembra līdz 4. oktobrim, 156. rindkopa.

¹⁰⁴ Ziņojums, ko Latvijas valdībai sniedza Eiropas Padomes Komiteja spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanai par savu vizīti Latvijā laikā no 2002. gada 25. septembra līdz 4. oktobrim, 158. rindkopa.

¹⁰⁵ Ziņojums, ko Latvijas valdībai sniedza Eiropas Padomes Komiteja spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanai par savu vizīti Latvijā laikā no 2002. gada 25. septembra līdz 4. oktobrim, 158. rindkopa.

¹⁰⁶ Ziņojums, ko Latvijas valdībai sniedza Eiropas Padomes Komiteja spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanai par savu vizīti Latvijā laikā no 2002. gada 25. septembra līdz 4. oktobrim, 158. rindkopa.

¹⁰⁷ Bāriņtiesu likuma 31. panta pirmās daļas 6. punkts, <http://likumi.lv/doc.php?id=139369> (10.04.2015)

¹⁰⁸ Bāriņtiesu darbības noteikumi Nr. 1037, pieņemti Ministru kabinetā 19.12.2006, 81.¹ punkts,

<http://likumi.lv/doc.php?id=150736> (10.04.2015)

Ar grozījumiem Bērnu tiesību aizsardzības likumā (spēkā no 04.06.2013) tika iestrādāta prasība, kas noteica, ka lēmumi par bērnu ievietošanu ārpusģimenes aprūpē ir regulāri jāpārskata: bērnam primāri jānodrošina iespēja augt pie aizbildņa vai audžuģimenē. Ārpusģimenes aprūpi bērnu aprūpes iestādē jānodrošina, ja aprūpe pie aizbildņa vai audžuģimenē nav piemērota konkrētam bērnam. Bērnu aprūpes iestādē bērns atrodas līdz brīdim, kad viņam tiek nodrošināta piemērota aprūpe pie aizbildņa vai audžuģimenē.¹⁰⁹ No šī panta formulējuma nav skaidri redzams tiešs pienākums regulāri pārskatīt lēmumus par bērna ievietošanu ārpusģimenes aprūpes bērnu aprūpes iestādē.

Savukārt ar grozījumiem Bāriņtiesu likumā (spēkā no 01.07.2014) tika noteikts, ka bērnu aprūpes iestādē bērns atrodas līdz brīdim, kad viņam tiek nodrošināta piemērota aprūpe pie aizbildņa vai audžuģimenē. Ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā ievietota bērna aizbildņa pienākumus pilda šīs institūcijas vadītājs.¹¹⁰

2014. gada 3. jūnijā Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija sagatavoja Metodiskos ieteikumus bāriņtiesām "Bāriņtiesas loma deinstitutionalizācijas procesā."¹¹¹ Tajos noteikts, ka bāriņtiesai nepieciešams periodiski pārlicināties, vai ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā ievietotam bērnam joprojām nav iespējams nodrošināt aprūpi ģimeniskā vidē un bērnam jāturpina uzturēties šajā institūcijā. Šāds izvērtējums tiek veikts ne retāk kā reizi trīs mēnešos bērnam vecumā līdz trīs gadiem, un ne retāk kā reizi sešos mēnešos, par bērnu vecumā no trīs līdz 18 gadiem, lai gan bērns turpina atrasties bērnu aprūpes iestādē, ja nav bijis iespējams nodrošināt ārpusģimenes aprūpi pie aizbildņa vai audžuģimenē. Šie ieteikumi tika sagatavoti kā apliecinājums pirmajiem soļiem deinstitutionalizācijas procesam Latvijā attiecībā uz visiem – bērniem un pieaugušajiem ar vai bez garīga rakstura traucējumiem un invaliditāti kopumā.¹¹²

Pētījuma veikšanas laikā RC ZELDA nosūtīja pieprasījumus 61 bāriņtiesai, uz kuriem tika saņemtas 27 rakstiskas atbildes. Viens no jautājumiem bija, cik bieži tiek pārskatīti lēmumi par bērnu ievietošanu ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijās, ņemot vērā spēkā stājušos grozījumus Bāriņtiesu likumā.¹¹³ Uz šo jautājumu netika saņemta neviena rakstiska atbilde, izņēmums bija telefonsaruna ar kādas pašvaldības bāriņtiesas priekšsēdētāju, kura apliecināja, ka lēmums tiek pārskatīts tikai tad, kad bērnam ir atrasts aizbildnis vai audžuģimene.

Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija savā ikgadējā pārskatā par 2013. gadu norādījusi uz bāriņtiesu lietvedībā esošo lietu pārbaūžu laikā konstatētām būtiskām problēmām:

- lietas pēc aizgādības tiesību pārtraukšanas netiek pārskatītas normatīvajos aktos noteiktajos termiņos vai atbilstoši bērnu tiesībām un interesēm;
- pirms lēmumu pieņemšanas par aizgādības tiesību pārtraukšanu, pārtraukto aizgādības tiesību atjaunošanu vai prasības sniegšanu tiesā aizgādības tiesību atņemšanai netiek veikts riska kritēriju novērtējums vai arī tas veikts nepilnīgi un formāli;
- izvēloties ārpusģimenes aprūpes formu bērniem bāreņiem vai bez vecāku gādības palikušiem bērniem, bāriņtiesas ne vienmēr pietiekami izvērtē iespējas bērniem prioritāri nodrošināt aprūpi ģimeniskā vidē – pie aizbildņa vai audžuģimenē, lietā netiek atspoguļotas bāriņtiesas veiktās darbības piemērotas audžuģimenes vai aizbildņa meklēšanā;
- netiek ievērots Ministru kabineta 2006. gada 19. decembra noteikumu Nr. 1037 „Bāriņtiesas darbības noteikumi” 78. punktā noteiktais, ka, lemjot par ārpusģimenes aprūpi bērnam, bāriņtiesa izskaidro bērnam iespējamās ārpusģimenes aprūpes veidus un noskaidro bērna viedokli par viņam piemērotāko ārpusģimenes aprūpes veidu, ja bērns spēj formulēt savu viedokli;

¹⁰⁹ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 27.panta trešā daļa, trešā prim daļa, <http://likumi.lv/doc.php?id=49096> (10.04.2015)

¹¹⁰ Bāriņtiesu likuma 35. pants.

¹¹¹ Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas Metodoloģiskie ieteikumi „Bāriņtiesu loma deinstitutionalizācijas procesā”, izdoti 03.06.2014, http://www.bti.gov.lv/lat/barintiesas/noderiga_informacija/?doc=3656&page=10.04.2015

¹¹² Pamatnostādnes sociālo pakalpojumu attīstībai 2014.-2020.gadam, apstiprinātas Ministru kabinetā 04.12.2013. ar RTkojumu Nr.589, <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40294031&mode=mk&date=2013-11-19>, (10.04.2015)

¹¹³ Bāriņtiesu likuma 35. pants.

- pirms pārtraukto aizgādības tiesību atjaunošanas joprojām ne vienmēr tiek iegūta pilnvērtīga informācija par bērnu iespējām atgriezties vecāku aprūpē, riska novērtēšana veikta nepietiekami, netiek ievērota bērnu tiesību un interešu ievērošanas prioritāte, kā rezultātā neilgā laika posmā bērni atkārtoti tiek šķirti no ģimenes;
- dažos gadījumos fiksēts nepietiekams sociālā dienesta darbs ar riska ģimenēm pašvaldībā;
- nepietiekama bāriņtiesu sadarbība ar sociālajiem dienestiem, izglītības iestādēm, policiju u.c., kā rezultātā netiek nodrošināta pilnvērtīga bērnu tiesību aizsardzība.¹¹⁴

2.4. Tiesvedības piemēri

Judikatūras piemērs, kurā bērna ar garīga rakstura traucējumiem tiesības netika efektīvi aizsargātas

2012. gada 26. jūnijā Ogres bāriņtiesas priekšsēdētāja pieņēma vienpersonisku lēmumu atņemt G.K. (turpmāk – pieteicējs) viņa bērnu J.K. (*meita*) un P.K. (*dēls*) (turpmāk arī – bērni) aprūpes tiesības.¹¹⁵ Administratīvā apgabaltiesa, izvērtējot lietas apstākļus, atzina, ka Ogres bāriņtiesas lēmums bija prettiesisks. Tiesa secināja, ka strīda pamatā nebija bērnu apdraudējums, bet bērnu vecāku savstarpējās nesaskaņas par vecāku varas un saskarsmes tiesību īstenošanu. Tiesa secināja, ka bērni neatradās veselībai vai dzīvībai bīstamos apstākļos, kā arī bērnu turpmākā atrašanās pie pieteicēja nevarēja apdraudēt viņu pilnvērtīgu attīstību.

Bērnu vecāki D.K. (māte) un G.K. (tēvs) (kuri nav šķīrušies, bet dzīvo atsevišķi) vienojās, ka dēls P.K. 2012. gada 20. jūnijā uz vienu nakti paliks pie pieteicēja. Neskatoties uz to, pieteicējs piezvanīja D.K. un teica, ka viņš dēlu neatdos, un ka turpmāk dēls dzīvos pie pieteicēja. 2012. gada 22. jūnijā pieteicējs, nevienu nebrīdinot, no bērnudārza paņēma arī meitu J.K. un nogādāja pie sevis mājās.

Pieteicēja un D.K. starpā pastāv vienošanās par brīvas saskarsmes tiesību īstenošanas kārtību. Nav noteikta arī bērnu dzīvesvieta.

2012. gada 26. jūnija vēlā vakarā pieteicēja dzīvesvietā ieradās Valsts policijas pārstāvji, bāriņtiesas pārstāvji, D.K. ar savu pārstāvi, M.K. bāriņtiesas priekšsēdētāja pieņēma vienpersonisku lēmumu atņemt G.K. viņa bērnu J.K. un P.K. aprūpes tiesības, un bērni tika aizvesti prom no pieteicēja, nesniedzot nekādus paskaidrojumus.

Lēmums tika pieņemts, pamatojoties uz 2012. gada 26. jūnija sarunas protokolu ar abu bērnu māti D.K. Kā arī pamatojoties uz psiholoģes izsniegto atdzinumu, kurā norādīts, ka P.K. ir bērns ar īpašām vajadzībām (autiska spektra sindroms) un P.K. ir nepieciešams īpašs dienas režīms, kuru var nodrošināt tikai māte, kura realizē bērnu ikdienas aprūpi.

Tiesas sēdes laikā sevišķais aizgādnieks (kuru tiesa iecēla abiem bērniem) apliecināja, ka sarunas laikā ar J.K. viņai ir radies priekšstats, ka J.K. ir emocionālas saites ar viņas tēvu. Bet J.K. atteicās komentēt savstarpējās attiecības ģimenē. Attiecībā uz P.K., sevišķais aizgādnieks apliecināja, ka bija grūtības veikt sarunu ar bērnu ņemot vērā viņam noteikto diagnozi, bērns bija iekšēji trauksmains. P.K. ir ļoti būtiski zināt nākamo soli, kāda būs notikumu secība. Nevienā no psihologu atzinumiem netika rasti pierādījumi, ka tieši tēvs ir radījis emocionālo traumu abiem bērniem, atrodoties pieteicēja dzīvesvietā. Bērni visdrīzāk guvuši emocionālu traumu tieši bāriņtiesas lēmuma izpildes rezultātā, jo, negaidīti un neko nepaskaidrojot, daudzu svešu personu klātbūtnē bērni tika izņemti no pieteicēja dzīvesvietas. Sevišķā aizgādne norādīja, ka bāriņtiesas lēmums nav atbilstošs bērnu interesēm, jo lēmuma pieņemšanas laikā bērni neatradās veselībai vai dzīvībai bīstamos apstākļos.

No lietā esošajiem pierādījumiem tiesa secināja, ka bērni neatradās dzīvībai un veselībai bīstamos

¹¹⁴ Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, Gada pārskats (2013.gads):

[http://www.bti.gov.lv/lat/zinas_par_justadi/parskati_un_atskaites/?doc=3667&page=\(10.04.2015\)](http://www.bti.gov.lv/lat/zinas_par_justadi/parskati_un_atskaites/?doc=3667&page=(10.04.2015))

¹¹⁵ Kopš 2013. gada 1. janvāra un atbilstoši šobrīd spēkā esošajam regulējumam – pārtrauktas aizgādības tiesības, taču spriedumā tiek lietots jēdziens „aprūpes tiesības”, atbilstoši tiesību normām, kas bija spēkā Lēmuma pieņemšanas brīdī.

apstākļos, kā arī bērni, uzturoties pieteicēja dzīvesvietā, neatradās apstākļos, kas apdraudēja bērnu turpmāko attīstību. Tiesa arī izvērtēja lietā iesniegtos psiholoģiskās izpētes atzinumus un secināja, ka bērni ir emocionāli traumēti. Un nav nekādu pierādījumu tam, ka tas notika laikā, kad bērni atradās tēva aprūpē. Tieši pretēji, tiesa izvērtēja ekspertu sniegto viedokli kopsakarā ar sevišķā aizgādņa paskaidrojumiem, un secināja, ka bērni visticamāk ir emocionāli cietuši no bāriņtiesas tiešas iejaukšanās, jo bērni pēkšņi un bez jebkādiem paskaidrojumiem svešu cilvēku klātbūtnē tika izņemti no pieteicēja dzīvesvietas. Tiesa uzsvēra, ka bērna aprūpes tiesību atņemšana vecākam ir galējais līdzeklis, kas piemērojams tad, ja bērns tiek fiziski vai emocionāli apdraudēts no konkrētā vecāka puses.

Tiesa citu starpā arī norādīja, ka pieteicēja rīcība bija pilnībā neatbilstoša bērnu vislabākajām interesēm, un bāriņtiesas iesaistīšanās situācijas risināšanā bija objektīvi nepieciešama. Bāriņtiesa kļūdījies situācijas novērtēšanā un piemērotākā risinājuma izvēlē, taču jāņem vērā, ka situācija bija samērā sarežģīta, ievērojot *P.K.* veselības stāvokli.

Tiesa nosprieda atzīt bāriņtiesas lēmumu par prettiesisku. Tiesa noraidīja pieteicēja prasību par morālā kaitējuma atlīdzināšanu.

Judikatūras piemērs, kurā tiesu sistēma efektīvi aizsargāja bērna ar garīga rakstura traucējumiem tiesības

Ar 2010. gada 19. maija spriedumu Administratīvā rajona tiesa nolēma atjaunot bērna aprūpes tiesības vecākiem *M.K.* (mātei) un *E.K.* (tēvam) pār vienu no abiem bērniem *J.K.* (dēlu).¹¹⁶ Administratīvā apgabaltiesa ar 2010. gada 9. novembra spriedumu atstāja negrozītu Administratīvās rajona tiesas spriedumu, ar kuru nolemts atjaunot aprūpes tiesības pār *J.K.*

Rīgas bāriņtiesa ar 2007. gada 24. oktobra lēmumu nolēma atņemt *H.K.* un *J.K.* aprūpes tiesības bērnu vecākiem *M.K.* un *E.K.*, jo tēvs pielietoja vardarbību pret bērniem un māte adekvāti un atbilstoši nerīkojās, lai aizsargātu bērnus no tēva fiziskās un emocionālās vardarbības. Tēvs ģitārspēles laikā iesita meitai *H.K.* pa galvu dēla *J.K.* klātbūtnē. Rīgas bāriņtiesa tajā pašā dienā nolēma abus bērnus ievietot ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā.

Rīgas bāriņtiesa 2010. gada 3. februārī nolēma atteikt atjaunot *H.K.* un *J.K.* aprūpes tiesības *E.K.* un *M.K.*, pamatojoties uz to, ka nav zuduši iemesli, kuru dēļ *E.K.* un *M.K.* tika atņemtas abu bērnu aprūpes tiesības.

Bāriņtiesa uzklausa bērnu viedokli: *J.K.* (10 gadi) izteica vēlmi atgriezties ģimenē, bet *H.K.* (15 gadi) baidījās no vecāku pielietotajām audzināšanas metodēm. Bāriņtiesa nolēma, ka bērni, atbilstoši savam vecumam, ir spējīgi, paust savu viedokli un to būtu jāņem vērā. Tiesa savukārt secināja, ka Bāriņtiesas lēmums neatbilda *J.K.* paustajam viedoklim par atgriešanos ģimenē.

Bāriņtiesa piekrita pirmās instances tiesas viedoklim, ka bērna viedoklis būtu jāņem vērā, bet ir jāvērtē arī *J.K.* veselības un emocionālais stāvoklis, viņa vecums un attiecīgās lietas apstākļi, tādēļ bērna viedoklis šajā lietā nevar būt noteicošais. Attiecībā uz tiesas piezīmi par bērna pausto vēlmi uz iespējamajiem risinājumiem un lietas iznākumu, bāriņtiesa nosprieda, ka tam nav loģisks un psiholoģisks pamatojums, ņemot vērā, ka bērns kā nenobriedusi persona nevar un nespēj atrisināt problēmas racionāli, tādēļ, ka tās nesaprot; uzliekot bērnam atbildību par vecāku nespēju veidot normālas savstarpējās attiecības ģimenē būtu pretrunā ar bērna labākajām interesēm.

J.K. ir veselības problēmas, kas saistītas ar neirotikajiem traucējumiem un ir konstatēta mēreni izteikta garīgās attīstības aizture. Bāriņtiesas ieskatā vardarbības riski nav mazinājušies. *J.K.* ir garīga rakstura traucējumi, un bāriņtiesas ieskatā vecākiem nav nepieciešamo spēju un izpratnes, lai uzaudzīnātu bērnu ar garīga rakstura traucējumiem. *J.K.* ir nepieciešama speciālā izglītības

¹¹⁶ Lieta Nr. A420595010, Administratīvās rajona tiesas 2010.gada 19.maija spriedums. Aprakstošā un motīvu daļa no sprieduma dzēsta, jo lietas tika skatīta slēgtā tiesas sēdē, pieejama tikai sprieduma rezolūīvā daļa: http://www.tiesas.lv/files/AL/2010/05_2010/19_05_2010/AL_1905_raj_A-05950-10_17.pdf, Administratīvās apgabaltiesas 2010.gada 9.novembrā spriedums, Lieta Nr. A420595010: http://www.tiesas.lv/files/AL/2010/11_2010/09_11_2010/AL_0911_apg_AA43-2837-10_4.pdf, (10.04.2015)

programma un atbilstoša aprūpe un audzināšana, bet viņa vecāki noliedz dēla garīga rakstura traucējumu esamību, tādēļ viņiem trūkst nepieciešamās prasmes, lai uzaudzinātu dēlu. Bāriņtiesas ieskatā tas skaidri parāda to, ka šeit nav pamats atjaunot vecāku aprūpes tiesības pār J.K., jo dēls šajā ģimenē tiktu apdraudēts un viņam netiktu nodrošināta adekvāta aprūpe.

Papildus attiecībā uz E.K. (tēvs), turpinājās viņam tiesas piemērotais medicīniska rakstura piespiedu līdzeklis.

Psihologiskās izpētes atzinumā minēts, ka pret J.K. vardarbība netika piemērota. Abu bērnu starpā nav tuvu attiecību, neskatoties uz to bāriņtiesa nolēma neatjaunot J.K. aprūpes tiesības, minot iemeslu, ka J.K. ir cietis no emocionālas vardarbības, redzot, kā tēvs ar ģitāru savaino māsas galvu.

H.K. ir bērns ar īpašām vajadzībām, viņai ir garīga rakstura traucējumi, un viņai ir nepieciešama īpaša aprūpe un speciālā izglītības programma. Tādēļ vecāki nolēma, ka atjaunos bērnu aprūpes tiesības pār J.K., bet attiecībā uz H.K. atradīs piemērotu internātskolu tuvāk mājām. Bāriņtiesas ieskatā bērnu šķiršana neatbilstu bērnu labākajām interesēm.

Papildus argumentācijā bāriņtiesa minēja, ka vecāki nesadarbojas ar Rīgas pašvaldības Sociālo dienestu. Kad dienesta pārstāvei tiesā vaicāja, kādu palīdzību varētu nodrošināt Sociālais dienests šai ģimenei, viņa nevarēja atbildēt. Tādēļ arī ģimene nesadarbojās ar Sociālo dienestu, jo dienests nevarēja piedāvāt šai ģimenei atbilstošu palīdzību.

Tiesa izvērtējot divus iespējamus šīs lietas atrisinājumus (atjaunot bērnu aprūpes tiesības vienam bērnam vai neatjaunot vispār), nolēma, ka, respektējot bērna viedokli, prioritārs būtu risinājums, kas palīdzētu bērnam atgriezties ģimenē. Tiesa no lietā iegūtās informācijas secināja, ka vecāku attieksme pret abiem bērniem ir atšķirīga, kā arī atšķirīgs ir bērnu viedoklis par iespējamo atgriešanos ģimenē.

Tiesa secināja: nenoliedzami, ka būtu vēlams, lai vecāki vienādi rūpējas par abiem bērniem. Tomēr, tiesas skatījumā, ar argumentāciju par nevienādu attieksmi pret bērniem nevar pamatot aprūpes tiesību atņemšanu (vai atteikumu tās atjaunot). Valsts tiesības iejaukties personu ģimenes dzīvē ir ierobežotas, proti, valsts nodrošina „minimālo līmeni” un bērnu izņemšana no ģimenes ir veicama tikai tad, ja pastāv likumā norādītie gadījumi.

Administratīvā apgabaltiesa atstāja spēkā Administratīvās rajona tiesas lēmumu, ar kuru nolēma atjaunot bērna aprūpes tiesības vecākiem M.K. (mātei) un E.K. (tēvam) pār vienu no abiem bērniem - J.K. (dēlu).

3. Tiesību aizsardzības līdzekļu pieejamība bērniem ar garīga rakstura traucējumiem lietās, kas skar bērnu ar garīga rakstura traucējumiem izglītības jautājumus

Tiesiskais regulējums

Latvijas Satversme nosaka, ka “ikvienam ir tiesības uz izglītību. Valsts nodrošina iespēju bez maksas iegūt pamatizglītību un vidējo izglītību. Pamatizglītība ir obligāta”.¹¹⁷ Tāpat Satversmē ir noteikts, ka “valsts īpaši palīdz bērniem invalīdiem, bērniem, kas palikuši bez vecāku gādības vai cietuši no varmācības”¹¹⁸.

Bērnu tiesību aizsardzības likums nosaka, ka “valsts un pašvaldība palīdz bērnam ar īpašām vajadzībām”¹¹⁹ iekļauties sabiedrībā un nodrošina viņam izglītību, veselības aprūpes un sociālos

¹¹⁷ Latvijas Republikas Satversme, (pieņemta Latvijas Satversmes Sapulces 1922. gada 15. februāra kopsēdē), 112.pants, pieejams vietnē: <http://likumi.lv/doc.php?id=57980> (10.04.2015)

¹¹⁸ Latvijas Republikas Satversme, 110. pants

¹¹⁹ Tā paša likuma 53. pantā jēdziens “bērns ar īpašām vajadzībām” tiek saprasts kā bērns, kuram sakarā ar slimības, traumas vai iedzimta defekta izraisītiem orgānu sistēmas funkciju traucējumiem ir nepieciešama papildu medicīniskā, pedagoģiskā un sociālā palīdzība neatkarīgi no tā, vai likumā paredzētajā kārtībā ir noteikta invaliditāte.”

pakalpojumus atbilstoši normatīvajiem aktiem”¹²⁰. Vispārējās izglītības likums nosaka, ka bērniem ar īpašām vajadzībām ir tiesības apgūt speciālās izglītības programmas speciālās izglītības iestādēs vai klasēs”¹²¹. Tas pats likums nosaka, ka „vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestādēs, kurās ir atbilstošs nodrošinājums, var integrēt izglītojamos ar speciālām vajadzībām”. 2011. gadā likums tika papildināts ar papildu nosacījumiem attiecībā uz izglītojamo ar īpašām vajadzībām integrēšanu vispārējās izglītības iestādēs. Jaunie nosacījumi paredz, ka “atbilstošu atbalsta pasākumu pieejamību izglītojamajiem ar īpašām vajadzībām, kuri integrēti vispārējās izglītības iestādē, nodrošina izglītības iestāde”¹²². Tāpat tiek noteikts, ka “izglītības iestāde katram integrētam izglītojamajam ar īpašām vajadzībām izstrādā individuālu izglītības programmas apguves plānu”.¹²³

Bērna ar īpašām vajadzībām novērtēšana izglītības mērķiem

Bērna īpašās vajadzības izglītošanas mērķiem vērtē pašvaldības vai valsts pedagoģiski medicīniskā komisija, kura izvērtē bērna veselības stāvokli, spējas un attīstības līmeni, savukārt invaliditātes statusu nosaka Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija¹²⁴.

Lēmumus par to, kur ir jāizglīto bērni ar garīga rakstura traucējumiem, pieņem vai nu pašvaldības¹²⁵ (tā, kurā attiecīgais bērns ir reģistrēts) vai Valsts pedagoģiski medicīniskā komisija.¹²⁶ Šī komisija, iesakot vispiemērotāko izglītības programmu, darbojas kā ārpustiesas mehānisms. Abu komisiju galvenais uzdevums ir novērtēt bērna veselības stāvokli, prasmes un attīstības līmeni, kā arī sniegt secinājumu attiecībā uz konkrētajam bērnam vispiemērotāko izglītības programmu. Starp valsts komisijas uzdevumiem ir arī uzdevums veicināt bērnu ar īpašām vajadzībām integrāciju parastajās vispārīzglītojošajās skolās. Valsts komisijai tāpat ir jākonsultē skolotāji, vecāki un citi sabiedrības locekļi par jautājumiem, kas saistīti ar speciālo izglītību, jāsniedz metodiskais atbalsts pašvaldību komisijām un jāpārvērtē bērna stāvoklis gadījumā, ja pastāv domstarpības attiecībā uz pašvaldības komisijas lēmumu. Valsts, kā arī pašvaldības komisijai ir arī uzdevums ieteikt nepieciešamos atbalsta pasākumus mācību procesa un valsts eksāmenu laikā¹²⁷.

Lēmumu pieņemšanas process, lai atrastu vispiemērotāko izglītības programmu un skolu bērnam ar garīga rakstura traucējumiem, ietver šādus soļus:

- 1) vecāki vai skolotāji ir pamanījuši, ka bērnam ir kādas attīstības un/vai veselības problēmas;
- 2) bērns tiek nosūtīts pie attiecīgā speciālista (logopēda, psihologa vai ārsta (medicīnas speciālista));
- 3) bērns kopā ar vecākiem piesakās pedagoģiski medicīniskajā komisijā¹²⁸;

¹²⁰ Bērnu tiesību aizsardzības likums, (pieņēmusi Saeima 19.06.1998), 55.² pants, pieejams vietnē: <http://likumi.lv/doc.php?id=49096> (10.04.2015)

¹²¹ Vispārējās izglītības likums, 51.¹ pants, (pieņēmusi Saeima 10.06.1999), pieejams vietnē: <http://likumi.lv/doc.php?id=20243> (10.04.2015)

¹²² Vispārējās izglītības likums, 53.² pants

¹²³ Vispārējās izglītības likums, 53.¹ pants

¹²⁴ Invaliditāti un darbspēju zaudējumu bērniem līdz 18 gadu vecumam nosaka uz sešiem mēnešiem, vienu gadu, diviem vai pieciem gadiem vai līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai atkarībā no bērna veselības stāvokļa. (Ministru kabineta noteikumi Nr. 805, 2014).

¹²⁵ Pašvaldību komisiju kompetencē ir sniegt atzinumu par atbilstošāko pirmsskolas izglītības programmu vai speciālo pirmsskolas izglītības programmu, speciālās pamatizglītības programmu izglītojamajiem ar garīgās attīstības traucējumiem, smagiem garīgās attīstības vai vairākiem smagiem attīstības traucējumiem, mācīšanās traucējumiem, valodas traucējumiem vai garīgās veselības traucējumiem no 1. līdz 4. klasei, kā arī vispārējās pamatizglītības programmu no 1. līdz 4. klasei. [MK Noteikumi Nr.709, Noteikumi par pedagoģiski medicīniskajām komisijām], 3. pants

¹²⁶ Valsts komisijas kompetencē ir sniegt atzinumu par atbilstošāko speciālās pamatizglītības vai speciālās vidējās izglītības programmu izglītojamajiem ar redzes, dzirdes vai fiziskās attīstības traucējumiem no 1. līdz 12. klasei, speciālās pamatizglītības programmu izglītojamajiem ar somatiskajām saslimšanām no 1. līdz 9. klasei, speciālās pamatizglītības programmu izglītojamajiem ar garīgās attīstības traucējumiem, smagiem garīgās attīstības vai vairākiem smagiem attīstības traucējumiem, mācīšanās traucējumiem, valodas traucējumiem vai garīgās veselības traucējumiem no 5. līdz 9. klasei. [MK Noteikumi Nr.709, Noteikumi par pedagoģiski medicīniskajām komisijām], 2. pants

¹²⁷ MK Noteikumi Nr.709, Noteikumi par pedagoģiski medicīniskajām komisijām], 4., 6., pants (pieņēmis Ministru kabinets 16.10.2012), pieejami vietnē: <http://likumi.lv/doc.php?id=252162> (10.04.2015)

¹²⁸ Pirms pieteikšanās pašvaldības vai valsts komisijā vecākiem ir jāsaņem ģimenes ārsta atzinums par bērna vispārējo veselības stāvokli, psihologa atzinums, no skolas saņemts bērna raksturojums un individuālais izglītības plāns gadījumā, ja bērns jau apmeklē skolu, kā arī sekmju izraksts (ieskaitot dzimtās valodas un matemātikas pārbaudījumu rezultātus). Ja bērnam ir intelektuālās attīstības traucējumi, vecākiem papildus ir jāiesniedz

4) komisija izdara secinājumus par vispiemērotāko izglītības programmu (iesakot, vai bērnam vajadzētu apmeklēt parasto vispārizglītojošo skolu vai speciālo skolu), iesaka nepieciešamos atbalsta pasākumus izglītības procesa nodrošināšanai un palīdz izstrādāt individuālo mācību plānu. Tāpat komisija lemj, vai bērnam ir nepieciešams iziet papildu medicīniskas pārbaudes, vai būtu jākonsultējas ar citiem speciālistiem pirms komisijas lēmuma pieņemšanas par vispiemērotāko izglītības programmu;

5) gadījumā, ja bērns apmeklē vispārizglītojošo skolu, izstrādā bērnam individuālo izglītības plānu.

Novērtējums tiek veikts tikai gadījumā, ja sēdē piedalās bērns kopā ar vecākiem. Ja vecāki sēdi nevar apmeklēt, viņiem ir pienākums iesniegt rakstisku iesniegumu, kurā viņi piekrīt tam, ka komisijas sēdē tiek veikts bērna spēju attīstības un veselības stāvokļa novērtējums. Vecāki var arī pilnvarot citu personu piedalīties komisijas sēdē kopā ar bērnu.¹²⁹

Galvenokārt komisija izmanto visu par bērnu pieejamo un vecāku sniegto informāciju. Komisija nelemj par bērna sūtīšanu konkrētā skolā. Tā lemj par vispiemērotāko programmu un iesaka konkrēto programmas kodu¹³⁰. Bērna vecāki lemj par to, kuru skolu bērns apmeklēs. Kritēriji vispiemērotākās programmas izvēlei ir izklāstīti MK Noteikumu Nr.709 „Noteikumi par pedagoģiski medicīniskajām komisijām” 1. pielikumā¹³¹.

Saskaņā ar jaunāko publiski pieejamo Valsts izglītības satura centra gada pārskatu 2013. gadā Valsts pedagoģiski medicīniskā komisija izskatīja 761 pieteikumu un izsniedza atzinumus par vispiemērotāko izglītības programmu. Tajā pašā gada pārskatā ir teikts, ka 2013. gadā Pašvaldību pedagoģiski medicīniskās komisijas novērtēja 7241 bērnu.¹³²

Vecāku un bērnu pieredze, apmeklējot pedagoģiski medicīniskās komisijas sēdi

Pētījuma ietavros RC ZELDA intervēja divus bērnus ar smagiem garīga rakstura traucējumiem vecākus un organizēja vienu fokusgrupas diskusiju ar vecākiem, kurā piedalījās trīs mātes (šīs nebija tās pašas mātes, kuras tika intervētas klātienē intervijās). Šīs piecas mātes nāca no dažādām pašvaldībām, un viņām bija atšķirīga pieredze sadarbībā ar pedagoģiski medicīnisko komisiju. Lielākā daļa no vecākiem teica, ka viņi nespēj neko atcerēties no komisijas apmeklējuma, jo tas bija stresa pilns process. Četri vecāki bija apmeklējuši komisiju tikai vienu reizi. Bet viena māte apmeklēja komisiju regulāri, jo viņas dēls apgūst māj mācības izglītības programmu, kas ir jāpārskata katru gadu. Šai mātei ir arī otrs bērns ar garīga rakstura traucējumiem, kurš neseno sāka apmeklēt skolu - šajā gadījumā mātei ar komisijas apmeklējumu saistās ļoti negatīva pieredze:

“Tas [pieredze komisijas apmeklējuma laikā] bija šausmīgs psiholoģisks spiediens. Es beigās raudāju. Komisijas loceklis izturējās pret mani, it kā mēs būtu nelabvēlīga ģimene. Tas bija milzīgs morāls spiediens! Mana meita nevarēja kaut ko saskaitīt, viņa mēģināja saskaitīt, bet viņa [meita] redzēja, ka es biju izsista no līdzsvara. Pēc tam komisijas loceklis teica: “Tātad jūs redzat, kāda viņa ir” (...) Viņa [komisijas loceklis] vienkārši izsita mani no līdzsvara. (...) Bērns to jūt, pilnīgi noteikti. Viņa tiešām “pazuda” šajā komisijā”.¹³³

Tāpat, izmantojot plašsaziņas līdzekļu publikāciju analīzes metodi, RC ZELDA atklāja kādas mātes pieredzi, kurā viņa sūdzējās, ka komisija novērtēja viņas bērnu [kuram bija runas problēmas] un

izglītības vai klīniskā psihologa atzinums ar pilnīgu intelektuālo spēju attīstības izvērtējumu (atzinumam ir jābūt izsniegtam ne vēlāk kā vienu gadu pirms komisijas sēdes), kā arī bērnu psihiatra vai psihiatra atzinums (izsniegts ne vēlāk kā sešus mēnešus pirms komisijas sēdes). Gadījumā, ja bērnam ir garīgās veselības traucējumi, vecākiem ir jāiesniedz bērnu psihiatra, psihiatra vai bērnu neirologa, vai neirologa atzinums (izsniegts ne vēlāk kā trīs mēnešus pirms komisijas sēdes), kā arī izglītības vai klīniskā psihologa atzinums ar pilnīgu bērna intelektuālās attīstības izvērtējumu (atzinumam ir jābūt izsniegtam ne vēlāk kā vienu gadu pirms komisijas sēdes). Vecāki tiek aicināti iesniegt arī citu speciālistu atzinumus, ja tas ir iespējams. Skatīt Valsts izglītības satura centra rīkojumu par Valsts pedagoģiski medicīniskās komisijas sēdes darba kārtību.

¹²⁹ Valsts izglītības satura centra rīkojums par Valsts pedagoģiski medicīniskās komisijas sēdes darba kārtību, pieejams vietnē: http://visc.gov.lv/specizglitiba/dokumenti/vpmk_sedes_darba_kartiba.pdf (10.04.2015)

¹³⁰ Valsts izglītības satura centra rīkojums par Valsts pedagoģiski medicīniskās komisijas sēdes darba kārtību.

¹³¹ MK Noteikumi Nr.709 „Noteikumi par pedagoģiski medicīniskajām komisijām”.

¹³² Valsts izglītības satura centrs, Gada publiskais pārskats 2013, 14.-16. lpp, pieejams vietnē: <http://visc.gov.lv/visc/dokumenti/gadp2013.pdf> (10.04.2015)

¹³³ 2014. gada 10. martā veikta intervija ar māti, kuras diviem bērniem ir garīga rakstura traucējumi.

10 minūšu laikā secināja, ka bērnam ir intelektuālās attīstības traucējumi. Spriežot pēc mātes teiktā, komisijas locekļi nespēja pamatot iemeslus, kāpēc viņi nosprieda, ka bērnam ir intelektuālās attīstības traucējumi. Viņi arī nepaskaidroja diagnozi un to, kāda veida speciālās izglītības programma būtu vajadzīga. Māte uzskata, ka komisija lēmumu pieņēmusi, balstoties uz bērna nespēju salikt piramīdu tā, kā komisija bija gaidījusi. „Viņš to salika, kā uzskatīja par pareizu. No tā izdarīti secinājumi – bērnam nav saprašanas.” Žurnālistam, sazinoties ar attiecīgās komisijas pārstāvi, izdevās noskaidrot, ka māte, iespējams, nav sapratusi atzinumā teikto un ka 10 minūšu laikā neesot iespējams izdarīt secinājumus par bērna intelektuālās attīstības traucējumiem. Viņa paskaidroja, ka bērnam tika piedāvāts apmeklēt speciālo grupiņu bērnudārzā, taču tas nenozīmē, ka bērns novērtēts kā „atpalicis”. Komisijas locekle arī apliecināja, ka jebkuram vecākam ir tiesības bērnu sūtīt uz atkārtotu komisiju, ja tas nepiekrīt slēdzienam.¹³⁴

Empīriskā pētījuma fāzē RC ZELDA intervēja divus speciālistus (vienu psihologu un vienu speciālo pedagoģi), kuri ir arī divu dažādu pašvaldību pedagoģiski medicīnisko komisiju biedri. Speciālā pedagoģe stāstīja, ka viņa uzskata, ka ir svarīgi bērnu apskatīt vairākas reizes pirms lēmuma pieņemšanas. Piemēram, lai novērtētu bērnu objektīvi, viņa mēģina apskatīt katru novērtējamo bērnu vismaz trīs reizes dažādos diennakts laikos (piemēram, rītos, vakaros, dienas laikā).¹³⁵

Speciālā pedagoģe, kura ir arī pašvaldības pedagoģiski medicīniskās komisijas locekle, stāstīja, ka komisija, kurā viņa strādā, ir gatava regulāri vērtēt katru bērnu. Viņa stāstīja, ka viņi [komisija] vienmēr iesaka vecākiem nākt atkārtoti nākamgad, ja viņi novēro bērna attīstību un konstatē, ka ir nepieciešams mainīt bērna izglītības programmu, lai labāk nodrošinātu bērna vajadzības un attīstītu bērna spējas.¹³⁶

Tiesības izvēlēties skolu

Izglītības likums nosaka, ka vecākiem ir tiesības izvēlēties izglītības iestādi, kurā bērns mācīsies¹³⁷. Kā minēts iepriekš, pedagoģiski medicīniskās komisijas uzdevums ir ieteikt vispiemērotāko izglītības programmu konkrētam bērnam ar īpašām vajadzībām. Pētījuma ietvaros intervētais speciālais pedagogs - pedagoģiski medicīniskās komisijas loceklis - uzsvēra, ka komisijas slēdziens nav obligāts, bet no otras puses, tas [slēdziens] ir obligāts gadījumā, ja vecāki vēlas, lai bērns apmeklētu speciālo skolu. Komisija nekad neuzstāj uz to, ka bērnam būtu jāapmeklē kāda konkrēta skola.¹³⁸

Tomēr vairāki intervētie speciālisti un vecāki paši atzina, ka viena no izplatītākajām problēmām ir skolu ar speciālo izglītības programmu neesamība ģimenes dzīvesvietas tuvumā. Tādēļ vecāki ir spiesti sūtīt savus bērnus internātskolās, kas atrodas tālu prom no bērna mājām.

Fokusgrupas diskusijā ar vecākiem divas mātes dalījās savā pieredzē, jo abas bija laidušas bērnus vienā un tajā pašā internātskolā, tālu prom no savas dzīvesvietas. Lai gan tuvumā arī bija pieejamas speciālās skolas, viņas skaidroja, ka izvēlējās konkrētu skolu, jo skola ir ļoti progresīva un tajā ir savādāka attieksme pret bērniem. Abas ģimenes piektdienās ved bērnus mājās un atzīst, ka skolas darbinieki ir ļoti atsaucīgi, piemēram, darbinieki katru vakaru sūtot vecākiem īsziņu par to, ka bērns ir aizgājis gulēt un ka viss ir kārtībā. Mātes stāstīja, ka tas ļoti palīdz, jo bērna atrašanās tik tālu no mājām radot ļoti lielu stresu.¹³⁹ RC ZELDA uzskata, ka bez piekļuves nodrošināšanas speciālajai izglītībai bērna dzīvesvietas tuvumā tiek pārkāptas bērna tiesības uz dzīvi ģimenē. Ir grūti noticēt tam, ka bērna izglītošana tālu prom no mājām ir daudz svarīgāka par speciālo programmu ieviešanu parastajās vispārīglītojošās skolās, kas atrodas tuvu mājām un nodrošina iespēju integrēties sabiedrībā un dzīvot ģimenē.

¹³⁴ Plašsaziņas līdzekļu analīze, “Māmiņa Ksenija: 10 minūtes komisijā un mans bērns atzīts par atpalikušu”, raksts ziņu portālā <http://www.kasjauns.lv>, publicēts 13.11.2013, pieejams vietnē <http://www.kasjauns.lv/lv/zinas/135626/mamina-ksenija-desmit-minutes-komisija-un-mans-berns-atziits-par-atpalikusu> (10.04.2015)

¹³⁵ 2014. gada 5. martā veiktā intervija ar speciālo pedagoģu, Pašvaldības pedagoģiski medicīniskās komisijas locekli

¹³⁶ 2014. gada 5. martā veiktā intervija ar speciālo pedagoģu

¹³⁷ Izglītības likums, (pieņēmusi Saeima 25.10.1998), 57.pants, pieejams vietnē: <http://likumi.lv/doc.php?id=50759> (10.04.2015)

¹³⁸ 2014. gada 5. martā veiktā intervija ar speciālo pedagoģu, Pašvaldības pedagoģiski medicīniskās komisijas pārstāvi

¹³⁹ 2014. gada 27. februārī veiktā fokusgrupas intervija ar vecākiem.

Bērna viedoklis par izglītības iestādes izvēli

Bērnu tiesību aizsardzības likuma 20.³ pants nosaka, ka “bērnam tiek dota iespēja tikt uzklausi tam jebkādas ar viņu saistītās iztiesāšanas vai administratīvās procedūrās vai nu tieši, vai ar sava likumiskā pārstāvja vai attiecīgas institūcijas starpniecību.”¹⁴⁰ Arī MK Noteikumi par pedagoģiski medicīniskās komisijas darbu nosaka, ka bērnam ir jāpiedalās novērtēšanas procesā. Tomēr nekādi likumi vai noteikumi par tiesībām uz izglītību nenosaka, ka bērnam ar invaliditāti vai bērnam ar garīga rakstura traucējumiem būtu īpašas tiesības paust viedokli par to, kur iegūt izglītību, un to, ka šāds viedoklis būtu jāņem vērā. Nav pierādījumu tam, ka bērni ir informēti par savām tiesībām paust savu viedokli.

Empīriskā pētījuma interviju un fokusgrupu diskusiju laikā vecāki pārsvarā nevarēja atcerēties savu pieredzi sadarbībā ar pedagoģiski medicīniskajām komisijām, jo tas bija stresa pilns process. Divas mātes, kuras atcerējās kaut ko vairāk, stāstīja par savu negatīvo pieredzi, un to ka viņu bērni bija ļoti apjukusi. Un tieši šī apjukuma dēļ bērni nespēja parādīt savas patiesās spējas, kas rada risku tam, ka komisija var novērtēt bērnu kā mazāk prasmīgu, nekā viņš patiesībā ir.¹⁴¹ Fokusgrupas diskusijas laikā viena māte atcerējās: “Viņi [komisijas locekļi] mēģināja komunicēt ar bērnu, taču mana meita jau bija ļoti uztraukusies par to, ka viņa bija atvesta uz dīvainu, nezināmu istabu, kur viņa ierauga 5-6 nepazīstamus cilvēkus. Šādi stresa pilni apstākļi neko labu bērnam nedod.” Kāda cita māte dalījās līdzīgā pieredzē fokusgrupas diskusijas laikā:

“Mēs arī nokļuvām līdzīgā situācijā. Mēs ieradāmies tur un, protams, priekšā jau bija rinda - viņu [dēlu] interesēja citi bērni. Un tad pēkšņi viņu pasauca kāda sieviete un lika darīt dažādas lietas. Kā ir iespējams novērtēt prasmes šādā situācijā! Viņa spējas varētu novērtēt gadījumā, ja speciālisti vērotu bērnu viņam pazīstamā vidē, bet ne jau šādi - šie ir nedabiski apstākļi un vide”.¹⁴²

Psihologs, kas strādā kādā no pašvaldības pedagoģiski medicīniskajām komisijām, stāstīja, ka bērniem sniegtie skaidrojumi atšķiras. Ja bērnam ir nopietni mācīšanās traucējumi, viņi izskaidro bērnam, ka šī novērtējuma mērķis ir atklāt veidu, kā labāk viņam palīdzēt iemācīties lasīt un stāsta, kāds būs plāns - kas būtu jā dara katru dienu. It īpaši, ja bērns ir vecāks, viņi mēģina paskaidrot vairāk. Bērnam tāpat tiek sniegts skaidrojums par dažādām skolām, kas viņam varētu palīdzēt. Ja bērni ir jaunāki un viņiem ir noteikti intelektuālās attīstības traucējumi, viņiem par skolu tiek skaidrots vienkāršā valodā, ko bērns var saprast.¹⁴³

Vairāki speciālisti interviju laikā pauda viedokli, ka bērns ar garīga rakstura traucējumiem nespētu pateikt, kur viņš grib mācīties, bet viņš varētu pateikt, vai viņš vēlas mācīties tuvu mājām, utt. Piemēram, Tiesībsarga biroja pārstāve norādīja: “Tas drīzāk būtu bērna viedoklis par skolas atrašanās vietu, vai viņš gribētu mācīties skolā tuvu savām mājām.”¹⁴⁴

Empīriskā pētījuma intervijās Tiesībsarga biroja pārstāve uzteica Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas darbinieku darbu, jo viņi vienmēr norādot (arī dažādu kursu ietvaros), ka bērnam nav pienākuma paust viedokli. Viņi arī uzsverot, ka bērnam ir tiesības izteikt savas domas - bērnam ir jā dod iespēja paust savu viedokli, bet speciālistiem nav tiesību pieprasīt bērna viedokli.¹⁴⁵

Metodes un līdzekļi, ar kuru palīdzību bērni ar garīga rakstura traucējumiem var paust savu viedokli

Alternatīvās komunikācijas¹⁴⁶ (runu aizstājošās) un augmentatīvās (atbalstošās) komunikācijas¹⁴⁷ metodes ir zināmas Latvijā un tiek mācītas augstskolās, tomēr trūkst datu par to, vai un cik bieži

¹⁴⁰ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 20.(3) pants.

¹⁴¹ 2014. gada 10. martā veiktā intervija ar māti un 2014. gada 27. februārī veiktā fokusgrupas diskusija.

¹⁴² 2014. gada 27. februārī veiktā fokusgrupas intervija ar vecākiem.

¹⁴³ 2014. gada 19. februārī veiktā intervija ar psihologu, kas strādā privātā praksē, kā arī darbojas pašvaldības pedagoģiski medicīniskajā komisijā.

¹⁴⁴ 2014. gada 20. februārī veikta intervija ar Tiesībsarga biroja pārstāvi

¹⁴⁵ 2014. gada 20. februārī veikta intervija ar Tiesībsarga biroja pārstāvi

¹⁴⁶ Alternatīvā komunikācija tiek lietota, ja cilvēks verbāli nekomunicē.

¹⁴⁷ Augmentatīvā komunikācija tiek lietota, lai cilvēkam palīdzētu izteikties.

Šīs metodes izmanto dažādu jomu profesionāļi komunikācijā ar bērniem. Šīs metodes galvenokārt pārzina speciālie pedagogi un logopēdi, savukārt juristi un advokāti ar tām gandrīz nemaz nav pazīstami.

Nevalstiskā organizācija "Latvijas kustība par neatkarīgu dzīvi" savā 2011. gada pētījuma ziņojumā par bērnu un jauniešu ar intelektuālās attīstības traucējumiem situāciju Latvijā min, ka no visām intervētajām ģimenēm¹⁴⁸ "no tiem bērniem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kuri apmeklē skolu, 25,9% ir apguvuši alternatīvās komunikācijas metodes"¹⁴⁹. Tālāk šajā pašā pētījumā ir minēts, ka vecāki uzskata, ka alternatīvā komunikācija tiek nepietiekami izmantota izglītībā, tāpat tiek uzsvērts, ka vecāki nezina, ko nozīmē alternatīvā komunikācija un kādi varētu būt bērna un ģimenes ieguvumi, ja viņu bērns apgūtu kādu no alternatīvās komunikācijas metodēm.

Empīriskā pētījuma ietvaros vairāki intervētie vecāki teica, ka viņi izmanto alternatīvās komunikācijas metodes, jo viņu bērni nerunā. Vairākas mātes atzina, ka viņas bija pārsteigtas, ka daudzi speciālisti, kas strādā ar bērniem ar smagu invaliditāti, nav informēti par šīm metodēm un ka mātēm pašām no Lielbritānijas bija jāpasūta CD ar PECS (*Picture Exchange Communication System*) attēliem. PECS piktogrammas bija jātulko un jāadaptē latviešu valodā. Tāpat divas mātes stāstīja, ka viņas atveda piktogrammas uz savu bērnu speciālo internātskolu un bija ļoti priecīgas, ka skolotāji bija atvērti un vēlējās apgūt PECS pielietošanai savā ikdienas darbā. Mātes stāstīja par nevalstiskās organizācijas "Velku fonds" atbalstu PECS ieviešanai Latvijā. Šī organizācija organizē vecāku atbalsta grupas visā Latvijā, izdod dažādus noderīgus materiālus un adaptē dažādus instrumentus (piem. PECS) latviešu valodā.¹⁵⁰

Intervētā speciālās skolas skolotāja apstiprināja, ka viņas skolā PECS tiek izmantots ikdienā. Viņa bija pat pārsteigta, ka vecāki ir sūdzējušies par piktogrammu nepieejamību. Viņa stāstīja, ka viņas praksē vecāki ir diezgan slinki izmantot piktogrammas mājās, bet RC ZELDA pētnieki atbildēja, ka acīmredzot viņa pārstāv citu skolu un reģionu, ka vecāki un situācijas atšķiras, un ka intervētie vecāki nāca no pilnīgi dažādiem reģioniem.¹⁵¹ Intervētā speciālās skolas skolotāja atzina, ka alternatīvā komunikācija tiek plaši izmantota ikdienas darbā, kā arī viņas darbā pašvaldības pedagoģiski medicīniskajā komisijā. Viņa neredz nepieciešamību pēc citu speciālistu, piemēram, policistu apmācīšanas, jo nepieciešamības gadījumā policija varot pieaicināt speciālo pedagogu, kurš var palīdzēt sazināties ar bērniem ar īpašām vajadzībām.¹⁵²

Pētījuma interviju laikā pētnieki uzklāstīja arī psihologa viedokli, kurš uzskata, ka "bērniem, kuri nerunā, nav viedokļa":

"Nu, tas nav bērna viedoklis, jo bērna viedoklis ir verbāli izteiktas (formulētas) domas – atbilde uz jautājumu. Tā es to saprotu. Bērna viedoklis ir kaut kāda verbāli izteikta informācija attiecībā uz konkrēto jautājumu. (..) Ja bērns nevar runāt, tas nav viņa viedoklis. Tā drīzāk ir viņa attieksme pret kaut ko, emocionālā attieksme."¹⁵³

Tomēr pašvaldības policijas pārstāve, kura arī regulāri apmeklē speciālās skolas un stāsta bērniem ar garīga rakstura traucējumiem par drošību, uzskata, ka viņas darbā zināšanas par alternatīvās komunikācijas metodēm un vieglās valodas principiem būtu ļoti noderīgas. Viņa arī skaidroja, ka mēģina savā darbā izmantot viegli uztveramu valodu, un principā visas viņas zināšanas balstoties uz pašiniciatīvu.¹⁵⁴

Neskatoties uz vispārējām Bērnu tiesību aizsardzības likuma (20.³ pants) prasībām, praksē tās

¹⁴⁸ Kopumā tika intervētas 170 ģimenes.

¹⁴⁹ Latvijas Kustība par neatkarīgu dzīvi, pētījuma "Bērnu un jauniešu ar intelektuālās attīstības traucējumiem situācija Latvijā" ziņojums, (ziņojums ir pieejams latviešu un angļu valodā, bet atsauce ir dota uz latviešu valodas versiju, jo datī abās versijās ir atšķirīgi, un latviešu valodas versijā ir pieejami jaunāki dati) http://www.lkndz.lv/lv/?n=informativie_resursi (10.04.2015)

¹⁵⁰ 2014. gada 27. februārī veiktā fokusgrupas intervija ar vecākiem.

¹⁵¹ 2014. gada 5. martā veiktā intervija ar speciālo pedagogu.

¹⁵² 2014. gada 5. martā veiktā intervija ar speciālo pedagogu, pašvaldības pedagoģiski medicīniskās komisijas pārstāvi.

¹⁵³ 2014. gada 27. februārī veiktā intervija ar psihologu, kurš veic bērnu novērtēšanu pēc bāriņtiesas pieprasījuma.

¹⁵⁴ 2014. gada 13. martā veiktā intervija ar pašvaldības policijas pārstāvi.

nedarbojas, un izglītības likumi un noteikumi neuzsver nepieciešamību ņemt vērā bērnu ar garīga rakstura traucējumiem pausto viedokli. Lielāks uzsvars normatīvajos aktos un praksē būtu jāliek uz pienākumu sniegt visu nepieciešamo atbalstu, lai bērni kopumā, kā arī bērni ar garīga rakstura traucējumiem varētu paust savu viedokli un vajadzības. Gadījumā, ja nav iespējams ar bērnu komunicēt verbāli, lielāks uzsvars būtu jāliek uz alternatīvo un augmentatīvo komunikāciju.

Tiesvedība ar izglītību saistītos jautājumos

Parasti, ja tiesvedība ir uzsākta, jautājumi, kas saistīti ar izglītību, ietilpst administratīvo tiesu kompetencē. Tādas fiziskas personas procesuālās tiesības, kura nav sasniegusi 15 gadu vecumu, īsteno šīs personas likumiskais pārstāvis.¹⁵⁵

Ir ļoti maz lietu, kas būtu saistītas ar izglītības pieejamību bērniem ar garīga rakstura traucējumiem. Pētījuma dokumentu izpētes posmā RC ZELDA atrada tikai divas lietas, kas skar jautājumus par izglītību bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, un vienu lietu par bērna ar invaliditāti piekļuvi izglītībai (netika norādīts, kāda veida invaliditāte bērnam bija noteikta). Vienā gadījumā tiesa uzsvēra, ka pedagoģiski medicīniskās komisijas atzinums ir tikai rekomendējošs un informatīvs,¹⁵⁶ bet no otras puses citas administratīvās tiesvedības iemesls bija vecāku atteikums ievērot pedagoģiski medicīniskās komisijas atzinumu (māte vēlējās laist savu bērnu parastajā vispārizglītojošā skolā, neskatoties uz to, ka komisijas atzinumā tika teikts, ka bērnam piemērotāka būtu speciālā programma speciālā skolā)¹⁵⁷. Nevienā no analizētajām lietām netika konstatēts, ka tiesa būtu uzklauzījusi pašu bērnu viedokli (pirmajā gadījumā bērns bija 1. klases skolnieka vecumā, bet otrajā lietā - 6. klases skolnieka vecumā).

Savā praksē, pārstāvot klientus ar garīga rakstura traucējumiem, RC ZELDA ir pārliecinājusies, ka būtiski tiesvedības rezultātā panākt ne tikai spriedumu, kas atbilstu bērna un viņa vecāku vēlmēm un bērna vislabākajām interesēm, bet arī tālāk sekot vai un kā šis tiesas spriedums tiek ievērots.

2014. gadā RC ZELDA nodrošināja juridisko pārstāvību kādam zēnam un viņa vecākiem, kuri vēlējās uzsākt mācības parastās vispārizglītojošās skolas 1. klasē. Tiesvedības iemesls bija pašvaldības atteikums uzņemt parastajā vispārizglītojošā skolā bērnu ar īpašām vajadzībām, pamatojoties uz to, ka izvēlētajai pašvaldības izglītības iestādei nav licencēta speciālās pamatizglītības programma un nav speciālā pedagoga. Zēna ģimenei tikai ieteikts bērnu sūtīt speciālajā skolā, bet vecāki to nevēlējās vairāku iemeslu dēļ. Viens no tiem bija saistīts ar to, ka skola atradās samērā tālu no ģimenes dzīves vietas un ģimenei bija svarīgi turpināt dzīvot kopā. Starp citiem iemesliem tika minēts arī tas, ka vecāki no citiem vecākiem bija dzirdējuši negatīvas atsauksmes par vienu no piedāvātajām speciālajām skolām, turklāt viņu dēls bija apmeklējis parasto bērnudārzu un bija veiksmīgi iekļāvies bērnudārza kolektīvā. Līdz tiesvedības uzsākšanai ģimene bija aktīvi meklējusi palīdzību pie dažādām valsts iestādēm un pārsteidzoši, ka atbildīgās iestādes vairāk pievērsa uzmanību bērna tiesībām uz speciālo izglītību un vecāku pienākumam to nodrošināt, nekā bērna tiesībām uzaugt ģimenē.

Novērtējot lietas faktiskos apstākļus, kopsakarā ar ģimenes sniegtajiem paskaidrojumiem un starptautiskajās tiesību normās noteikto, administratīvā tiesa uzskatīja, ka „konkrētajā gadījumā bērna interesēm visatbilstošākais pamatizglītības ieguves veids ir iekļaujošā izglītība – speciālās pamatskolas programmas apguve vispārējās izglītības iestādes klasē kopā ar pārējiem bērniem”¹⁵⁸. Tiesa nolēma, ka ņemot vērā, ka konkrētajā gadījumā pašvaldības teritorijā dzīvojošam bērnam

¹⁵⁵ Administratīvā procesa likums, (pieņēmusi Saeima 25.10.2001), 21.² pants, pieejams vietnē: <http://likumi.lv/doc.php?id=55567> (10.04.2015)

¹⁵⁶ Lieta Nr.A420536712; AA43-2475-13/4, Administratīvās apgabaltiesas 2013. gada 12. jūlija spriedums. http://www.tiesas.lv/Media/Default/Admin.tiesu%20spriedumi/Admin.apg.tiesas%20spriedumi/J%C5%ABlijs/12.07.2013/AL_1207_apg_AA43-2475-13_4.pdf (10.04.2015)

¹⁵⁷ Lietas: Nr. A420341612; A03416-12/33, Administratīvās apgabaltiesas 2012. gada 9. maija spriedums, http://www.tiesas.lv/files/AL/2012/05_2012/09_05_2012/AL_0905_raj_A-03416-12_33.pdf (01.11.2013) un Nr. A420293413 (A02934-13/36), Administratīvās apgabaltiesas Jelgavas Tiesas nama 2013. gada 16. maija spriedums http://www.tiesas.lv/Media/Default/Admin.tiesu%20spriedumi/Admin.raj.tiesas%20spriedumi/2013/Maijs/16.05.2013/AL_1605_raj_A-02934-13_36.pdf (10.04.2015)

¹⁵⁸ Administratīvās rajona tiesas spriedums, Nr. A420356314 no 10.10.2014., <http://www.tiesas.lv/nolemumi> (10.04.2015.)

vispiemērotākais pamatizglītības apguves veids ir iekļaujošā izglītība dzīvesvietai tuvākajā skolā, mācoties vienā klasē ar izglītojamajiem, kas apgūst vispārējās pamatizglītības programmu, pašvaldībai ir pienākums nekavējoties (pēc sprieduma spēkā stāšanās) savā izglītības iestādē licencēt speciālās pamatizglītības programmu izglītojamiem ar smagiem garīgās attīstības traucējumiem vai ar vairākiem smagiem attīstības traucējumiem un īstenot to. Kā arī tika noteikts pēc izglītības programmas ieviešanas, nekavējoties, uzņemot bērnu šīs skolas vispārējās izglītības klasē.

Tiesa savā spriedumā arī atsaucās uz ANO Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām, kā arī uz to, ka iekļaujošā izglītība Eiropas Savienība un tai skaitā arī Latvijā, ir izvirzīta kā noteicošais izglītības ieguves veids cilvēkiem ar invaliditāti.

Diemžēl pēc sprieduma spēkā stāšanās nekas nemainījās un ģimene turpināja aktīvi aizstāvēt sava bērna tiesības gan izmantojot masu plašsaziņas līdzekļus, gan arī atkārtoti vērsoties pašvaldībā, un Izglītības valsts kvalitātes dienestā (IVKD), kas, izvērtējot situāciju, norādīja, ka pēc vairākiem mēnešiem tiesas spriedums vēl arvien nav izpildīts un lūdza pašvaldību nekavējoties nodrošināt bērnam pamatizglītību dzīvesvietai tuvākajā izglītības iestādē atbilstoši bērna vecāku iesniegumam. Desmit dienas pēc IVKD lēmuma zēns uzsāka mācīties izvēlētajā skolas 1. klasē.

Secinājumi

Viens no pētījuma ietvaros izvērtēto likumu, noteikumu un politiku, kā arī prakšu trūkumiem ir tas, ka nav skaidri definēta paša bērna loma. Nav skaidrs, vai un kā bērns ar garīga rakstura traucējumiem tiek iesaistīts novērtēšanas un lēmumu pieņemšanā procesā attiecībā uz skolas programmas un skolas izvēli. Tāpat ir samērā neskaidra vecāku loma, kā arī tas, kādus mehānismus bērns vai vecāki var izmantot gadījumā, ja viņi nepiekrīt Valsts pedagoģiski medicīniskās komisijas lēmumam. Ir jābūt attīstītai sistēmai, kā visi bērni, arī bērni ar garīga rakstura traucējumiem, varētu iesaistīties lēmumu pieņemšanas procesā attiecībā uz visiem svarīgākajiem lēmumiem viņu dzīvē, tostarp lēmumu par izglītības programmas, skolas izvēli un citiem jautājumiem.

Empīriskā pētījuma gaitā RC ZELDA intervēja Tiesībsarga biroja pārstāvi, kura uzsvēra, ka visi attiecīgie likumi un noteikumi nosaka par obligātu pienākumu noskaidrot bērna viedokli, bet nekas nav minēts par to, ka šis viedoklis būtu arī jāņem vērā: "Mēs varam novērot tendenci, ka bērna viedoklis tiek uzklauts tikai tāpēc, ka tas tiek formāli pieprasīts, bērna viedoklis tiek atspoguļots arī dokumentos, bet galīgajos lēmumos var redzēt, ka bērns vēlējās ko absolūti citu, nekā tika nolemts".¹⁵⁹

4. Bērniem ar garīga rakstura traucējumiem pieejamie tiesību aizsardzības līdzekļi administratīvo pārkāpumu lietās un kriminālprocesā

Lai bērnam tiktu piemērota atbildība administratīvo pārkāpumu lietās vai kriminālprocesā, bērnam ir jābūt vismaz 14 gadus vecam brīdī, kad tika izdarīts pārkāpums vai noziedzīgs nodarījums. Visi lēmumi par iespējamo sodu administratīvo pārkāpumu lietās un kriminālprocesā tiek pieņemti izmeklēšanas procedūru rezultātā.

- Ja bērns, kurš nav sasniedzis 11 gadu vecumu, ir izdarījis administratīvo pārkāpumu vai noziedzīgu nodarījumu, viņš nevar tikt saukts pie administratīvās vai kriminālās atbildības.
- Ja bērns ir sasniedzis 11 gadu vecumu, bet vēl nav sasniedzis 14 gadu vecumu:
 - un ir izdarījis administratīvo pārkāpumu, var tikt piemēroti audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi. Lieta tiek izskatīta pašvaldības administratīvajā komisijā, kas pieņem lēmumu par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu.
 - vai ir izdarījis noziedzīgu nodarījumu, var tikt piemēroti audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi. Lieta tiek izskatīta rajona (pilsētas) tiesā slēgtā tiesas sēdē.

¹⁵⁹ 2014. gada 20. februārī veikta intervija ar Tiesībsarga biroja pārstāvi.

- Ja bērns ir sasniedzis 14 gadu vecumu:
 - un ir izdarījis administratīvo pārkāpumu, var tikt piemēroti audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi. Lieta tiek izskatīta pašvaldības administratīvajā komisijā.
 - vai ir izdarījis noziedzīgu nodarījumu, policija to nosūta prokuroram, kurš pieņem lēmumu par to, vai bērnu saukt pie kriminālatbildības par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, vai piemērot audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus. Lieta tiek izskatīta rajona (pilsētas) tiesā.
- Ja bērns un cietušais vēlas, puses var noslēgt mierizlīgumu. Procesu uzrauga Valsts probācijas dienests. Ja rezultāts ir veiksmīgs, netiek piemēroti nekādi labošanas pasākumi vai kriminālsods.
- Visas lietas, kas ir saistītas ar nepilngadīgajiem (neatkarīgi no tā, vai bērns ir liecinieks, cietušais vai apsūdzētais), tiek izskatītas tajās pašās tiesās un komisijās, kur izskata lietas, kurās ir iesaistīti pieaugušie. Tikai dažās pašvaldībās ir izveidotas īpašas administratīvās komisijas, kas izskata lietas, kas saistītas ar bērniem.

4.1. Audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošana administratīvo pārkāpumu lietās

Obligātie pasākumi ir noteikti Likumā par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu¹⁶⁰ (turpmāk - Likums par piespiedu līdzekļiem). Likums nosaka audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu veidus un to piemērošanas kārtību. Audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi tiek piemēroti, lai sasniegtu sabiedrības interesēm atbilstošas vērtību orientācijas veidošanos un nostiprināšanos bērņā, bērna orientāciju uz atturēšanos no pretlikumīgām darbībām un bērna reintegrāciju sabiedrībā. Attiecīgi audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošana nav uzskatāma par sodu, bet gan tikai par līdzekli, ko var izmantot, lai panāktu sociāli pieņemamu uzvedību.

Noteikumi par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu

Likums par piespiedu līdzekļu piemērošanu ir vienīgais likums, kas regulē nosacījumus, saskaņā ar kuriem var piemērot audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus:

- bērnam jābūt vecumā no 11 līdz 18 gadiem;
- viņš ir izdarījis tādu nodarījumu vai pārkāpumu, par kuru likumā paredzēta kriminālatbildība vai administratīvā atbildība; un
- bērns ir izdarījis kādu no šiem pārkāpumiem:
 - administratīvu pārkāpumu - lieta vai materiāli tiek nosūtīti pašvaldības administratīvajai komisijai audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanai;
 - noziedzīgu nodarījumu:
 - tiesa ir atbrīvojusi viņu no piespriedē soda; vai
 - tiek pieņemts lēmums izbeigt kriminālprocesu un nosūtīt materiālus tiesai; vai
 - ir pieņemts lēmums par atteikšanos uzsākt kriminālprocesu un nosūtīt materiālus resoriskai pārbaudei, jo bērns nav sasniedzis 14 gadu vecumu;¹⁶¹

Kā minēts iepriekš, audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus var piemērot vai nu pašvaldības administratīvajā komisijā vai tiesā. Iestādes izvēle ir atkarīga no noziedzīgā nodarījuma veida un

¹⁶⁰ Likums par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu, pieņemts 2002. gada 31. oktobrī, stājies spēkā 2005. gada 1. janvārī, pēdējie grozījumi 2010. gada 22. aprīlī, <http://www.likumumi.lv/doc.php?id=68489> (10.04.2015)

¹⁶¹ Likuma par piespiedu līdzekļu piemērošanu 2. - 4. pants

bērna vecuma. Administratīvā pārkāpuma gadījumā lieta tiks nosūtīta pašvaldības administratīvajai komisijai, bet noziedzīga nodarījuma gadījumā - rajona (pilsētas) tiesai.¹⁶² Visos gadījumos bērnam ir jābūt vismaz 11 gadus vecam.

Likuma par piespiedu līdzekļu piemērošanu 6. pantā ir uzskaitīti administratīvajās lietās vai kriminālprocesā piemērojami audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi, kas paredz gan brīdinājumu, gan pat bērna ievietošanu sociālās korekcijas iestādē. Turklāt vai nu tiesa vai pašvaldības administratīvā komisija var uzlikt bērnam pienākumu ārstēties no atkarības no alkohola, narkotiskām, psihotropām vai toksiskām vielām, bet tikai tad, ja bērna likumīgais pārstāvis piekrīt un tā bijusi par pamatu noziedzīgā nodarījuma vai pārkāpuma izdarīšanai.¹⁶³ Pašvaldības administratīvā komisija var piemērot visus piespiedu līdzekļus, izņemot uzlikt pienākumu veikt sabiedriskos darbus un ievietot bērnu sociālās korekcijas izglītības iestādē. Tos var piemērot tikai tiesa.

Piemērojot audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus, atbildīgajai iestādei ir jāņem vērā:

- nodarījuma un pārkāpuma motīvi, raksturs un cēloņi,
- bērna vecums;
- bērna dzīves apstākļi;
- viņa līdzdalības pakāpe nodarījumā;
- viņa uzvedība;
 - izglītības iestādē; vai
 - darbavietā;
 - un sadzīvē.¹⁶⁴

Audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošana

Latvijā ir 119 pašvaldības, kas ietver 9 republikas pilsētas un 110 novadu pašvaldības. 2014. gada janvārī RC ZELDA pieprasīja informāciju no 38 pašvaldībām (9 republikas pilsētas un 29 pašvaldības), kurās iedzīvotāju skaits pārsniedz 10 000. Tas veido aptuveni 32 procentus no kopējā Latvijas pašvaldību skaita. Pieprasītā informācija ietvēra jautājumus, kas saistīti ar komisijas darba slodzi un darba principiem, par bērna tiesību aizsardzību procesa gaitā, vai tām ir bijusi nepieciešamība risināt lietas, kurās ir iesaistīti bērni ar garīga rakstura traucējumiem un vai komisijas locekļiem ir kādas zināšanas par alternatīvajām komunikācijas metodēm un vieglo valodu. Atbildes tika saņemtas no kopumā 26 pašvaldību administratīvajām komisijām, t.i., 68 procentu aptaujāto pašvaldību jeb 22 procentiem no visām pašvaldībām.

Lai gan Likums par piespiedu līdzekļu piemērošanu ļauj veidot īpašas administratīvās komisijas, kas nodarbojas ar lietām, kurās ir iesaistīti bērni, šī pieeja tika izmantota tikai divās aptaujātajās pašvaldībās. Kopumā laika posmā no 2009. gada līdz 2013. gadam pašvaldību administratīvās komisijas ir pieņēmušas 779 lēmumus par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu. 53% gadījumu komisijas ir izsniegušas brīdinājumus, 11% gadījumu komisija ir nosūtījusi bērnu uz konsultāciju pie speciālista (psihologa, ārsta vai cita speciālista) un 6% gadījumu komisija lika bērnam piedalīties sociālās korekcijas un sociālās palīdzības programmā. Citi līdzekļi tika piemēroti mazāk nekā 5% gadījumu. Ir jāņem vērā tas, ka kopš 2009. gada audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanas gadījumu skaits pastāvīgi pieaug. Ja 2009. gadā tika pieņemti tikai 39 lēmumi, tad 2013. gadā - jau 229 lēmumi.¹⁶⁵

¹⁶² Likuma par piespiedu līdzekļu piemērošanu 5. pants

¹⁶³ Likuma par piespiedu līdzekļu piemērošanu 6. - 7. pants

¹⁶⁴ Likuma par piespiedu līdzekļu piemērošanu 8. pants

¹⁶⁵ Ir jāievēro zināma piesardzība attiecībā uz datiem, jo bija dažas pašvaldības, kuras nesniedza informāciju par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu, dažas neapkoпо šādu informāciju, jo likumā tas nav pieprasīts; dažos gadījumos bija pieejama tikai daļēja informācija.

Visas pašvaldības norādīja, ka tām nav bijusi saskarsme ar lietām, kurās ir iesaistīti bērni ar garīga rakstura traucējumiem. Divas pašvaldības telefonsarunas laikā norādīja, ka bērni ar garīga rakstura traucējumiem ir pārāk mierīgi, lai izdarītu administratīvos pārkāpumus. Telefonsarunu laikā, kā arī rakstiskās atbildēs, atbildot uz jautājumiem par speciālām procedūrām bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, dominēja uzskats, ka nekāda īpaša pieeja nav iespējama vai pat nepieciešama - visi bērni ir vienlīdzīgi likuma un valsts (ieskaitot pašvaldību) institūciju priekšā. RC ZELDA uzskata, ka tas liecina par kļūdaini izprastu vienlīdzību, jo šāda izpratne neļauj bērniem ar īpašām vajadzībām saņemt nepieciešamo atbalstu un īpašāku viņu veselības stāvoklim piemērotāku attieksmi.

Analizējot no pašvaldību administratīvajām komisijām saņemto informāciju, var secināt, ka visos gadījumos komisijas tiek dibinātas, pamatojoties uz pašvaldības domes lēmumu, un dome pieņem noteikumus par komisijām un ievēl visus komisijas locekļus. Komisijā ir vidēji 6 - 7 locekļi.

Atbildot uz jautājumu par to, kā tiek izvēlēti komisijas locekļi, tikai 10 komisijas (no 26) norādīja, ka svarīgs kritērijs izvēlei ir viņu izglītība, iepriekšējā pieredze un profesionālā kvalifikācija. Pārējām komisijām šie kritēriji nebija konkrēti definēti ne viņu atbildēs, ne arī pašvaldības domes pieņemtajos noteikumos. Jāņem vērā, ka lielākajā daļā gadījumu pat pašvaldības tiesiskajā regulējumā nav noteikti nekādi kritēriji, bet gan tikai nekonkrēti aprakstīta komisija, tās izveidošanas un komisijas locekļu izvēlēšanas kārtība.

16 komisijas informēja, ka vismaz vienam no komisijas locekļiem ir īpašas zināšanas bērnu tiesību jautājumos. Bet tikai sešās komisijās ir locekļi, kuriem ir zināšanas par bērna ar īpašām vajadzībām tiesībām un bērnu ar garīga rakstura traucējumiem tiesībām. Sešām komisijām ir zināšanas par vieglo valodu, un tikai divās ir biedri, kuri pārzina alternatīvās komunikācijas metodes. Tomēr ir jāņem vērā tas, ka komisijas izteica gatavību pieaicināt īpašu ekspertu, lai nodrošinātu komunikāciju ar bērnu ar garīga rakstura traucējumiem.

Ņemot vērā to, ka pašvaldību komisijām nav tiesību oficiāli pieprasīt informāciju par bērna invaliditātes esamību, tām tika vaicāts, kā viņi iegūst informāciju par bērna īpašajām vajadzībām. Astoņas pašvaldības atbildēja, ka informāciju par bērna īpašajām vajadzībām sniegtu likumīgais pārstāvis vai aizbildnis. Četras pašvaldības atbildēja, ka informāciju varētu sniegt policija, ārstniecības iestāde vai bāriņtiesa. Pārējās pašvaldības atbildēja, ka šāda informācija komisijai nav pieejama, un tās neprecizēja, vai varētu būt kāds veids, kā iegūt informāciju. Jāņem vērā tas, ka nevienai no iepriekš minētajām iestādēm nav pienākuma sniegt informāciju par bērna īpašajām vajadzībām. Pat tad, ja informācija tiek sniegta, to varētu uzskatīt par datu aizsardzības likuma pārkāpumu. Tādējādi pašvaldību administratīvās komisijas faktiski nevar piekļūt informācijai, kas nodrošinātu īpašu attieksmi, ņemot vērā bērna veselības stāvokli, kā arī netiek ievērotas bērna īpašās vajadzības.

Komisijām tika lūgts precizēt, kas var piedalīties sēdēs. Visas komisijas atbildēja, ka sēdē piedalās pats bērns, bērna likumīgais pārstāvis vai aizbildnis, bāriņtiesa, institūcijas eksperts bērnu tiesību aizsardzības jautājumos un policijas inspektors. Ja nepieciešams, papildus var pieaicināt ekspertus, piemēram, izglītības iestādes pārstāvi, ārstniecības iestādes pārstāvi, sociālo darbinieku vai citu ekspertu. Būtībā visas pašvaldības atbildēja, ka bērnam ir tiesības sevi pārstāvēt un, ja likumīgais pārstāvis (vecāki) uzskata par nepieciešamu, ir atļauts pieaicināt advokātu. Tomēr advokātu nevar pieprasīt bērns, bet gan tikai likumīgais pārstāvis vai aizbildnis. Nebija paredzēta atšķirība attiecībā uz bērnu ar īpašām vajadzībām vai garīga rakstura traucējumiem. Tādējādi būtu piemērojami tie paši principi.

Pētījuma ietvaros RC ZELDA intervēja Rīgas pašvaldības policijas darbinieku.¹⁶⁶ Tika uzsvērts, ka Rīgā tiek nodrošināta ļoti laba sadarbība starp pašvaldības policiju, sociālajiem dienestiem un bāriņtiesu.¹⁶⁷ Tiek organizētas regulāras sanāksmes vismaz reizi mēnesī, kur tiek risināti visi aktuālie jautājumi. Rīgas Pašvaldības policijas darbinieks bija apmierināts ar Rīgā esošo sistēmu, taču pauda bažas par sadarbību ārpus Rīgas. To apstiprina arī RC ZELDA pieredze, kur vairākas reizes tika konstatēts, ka lielākajā daļā pašvaldību pastāv ļoti vāja sadarbība starp sociālajiem dienestiem,

¹⁶⁶ 2014. gada 13. marta lauka pētījuma intervija ar Rīgas Pašvaldības policijas darbinieku

¹⁶⁷ Tika noslēgts īpašs sadarbības līgums starp šīm trijām iestādēm par jautājumiem, kas saistīti ar bērnu tiesību aizsardzību, it īpaši gadījumos, kas saistīti ar narkotisko vielu lietošanu un vardarbību.

pašvaldības policiju un bāriņtiesām. Šī problēma varētu būt saistīta ar resursu trūkumu - darbinieku un finanšu resursu un administratīvo kapacitāti.

Rīgas Pašvaldības policija veic milzīga apjoma preventīvo darbu, lasot lekcijas skolās (tostarp skolās bērniem ar īpašām vajadzībām). Šo lekciju laikā policisti stāsta par to, kā nekļūt par upuri, kur vērsties tiesību pārkāpumu gadījumā un kā nekļūt par likumpārkāpēju (informējot par to, kas ir aizliegts ar likumu).

Katra lieta par iespējamu pārkāpumu tiek vērtēta individuāli, un tāpēc ir iespējams nodrošināt bērnam draudzīgu un veselības stāvoklim atbilstošu vidi, jo policistiem, kuri strādā Rīgas Pašvaldības policijā, ir izglītība dažādās jomās - psihologs, sociālais darbinieks, jurists un citas profesijas. Līdz ar to ir iespējams sazināties ar bērnu tādā veidā un ar tādām metodēm, kas ir labāk piemērotas bērnam ar īpašām vajadzībām. Rīgas pašvaldības policijas darbinieks uzsvēra, ka:

“Sods ir pēdējais līdzeklis, jo tas neko nemaina. [...] Runa vairāk ir par [...] personu izglītošanu, skaidrošanu, runāšanu un atbildības uzņemšanos. [...] Es uzskatu, ka bērni pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas ar savu uzvedību reaģē uz notiekošo. Viņi nav ne zagļi, ne laupītāji, ne gangsteri, ne kāds cits. Viņi vienkārši reaģē nenormāli uz nenormālu situāciju savā dzīvē, un tas arī viss.”¹⁶⁸

Visbiežākie pārkāpumi starp bērniem ar garīga rakstura traucējumiem ir smēķēšana, vardarbība skolās un vardarbība sociālajos medijos.

Kopumā, analizējot pētījuma laikā gūto informāciju, var secināt, ka ir nopietns datu trūkums, jo statistikas apkopošana ir pašvaldības administratīvās komisijas labas gribas iniciatīva. Īpaši tas attiecas uz bērniem vecuma grupā no 11 līdz 14 gadiem - saistībā ar šo grupu praktiski nav pieejama nekāda statistika. Administratīvās komisijas arī norādīja, ka audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi nav efektīvi, jo bērni tos neuzskata par sodu, un līdz ar to tie ir nekaitīgi (pretēji sodam par noziedzīgu nodarījumu). Viņi arī uzskata, ka būtu jāievieš un jāpiemēro stingrāki pasākumi. RC ZELDA uzskata, ka problēma nav bērnu attieksme vai piespiedu līdzekļu smaguma pakāpe. Pirmkārt, piespiedu līdzekļi nav jāuztver kā sods, bet gan kā iespēja mainīt bērna sociālo uzvedību, nepiemērojot smagākus līdzekļus. Otrkārt, piespiedu līdzekļu piemērošanu var izmantot kā brīdinājumu par iespējamām smagākām sekām nākotnē. Tomēr administratīvās komisijas ir atzinušas, ka viņas nezina, kā rīkoties gadījumā, ja bērns neievēro uzliktos ierobežojumus. Tādējādi reakcijai uz pārkāpumu nevajadzētu aprobežoties ar vienkāršu piespiedu līdzekļu piemērošanu, tai vajadzētu būt uz problēmu balstītai un uz personu vērstai izpētei par iespējamiem antisociālās uzvedības cēloņiem un šo cēloņu korekciju. Treškārt, ir nepieciešama cieša sadarbība starp policiju (valsts un pašvaldības), sociālajiem dienestiem, psihologiem (un citiem ekspertiem) un bāriņtiesu, kā arī ir jānodrošina pastāvīgs darbs ar visu ģimeni. Ceturtkārt, policijai un sociālajiem dienestiem ir jāveic ļoti nopietns preventīvs darbs, kas prasa finanšu un cilvēku resursu ieguldījumus. Nesenajā RC ZELDA pētījumā tika konstatēts, ka pašvaldības sociālajiem pakalpojumiem atvēl ne vairāk kā 8 procentus no sava budžeta¹⁶⁹. Turklāt sociālie pakalpojumi nav orientēti uz personu un ģimeņu vajadzībām, bet gan uz noteiktu kritēriju izpildi. Piektkārt, komisijas locekļi būtu jāizvēlas, pamatojoties uz viņu izglītību un profesionālajām prasmēm. Sestkārt, pašvaldībām vajadzētu izveidot atsevišķas administratīvās komisijas, kas nodarbotos tikai ar jautājumiem, kas saistīti ar bērniem. Līdz ar to būtu iespējams nodrošināt, ka procesā būtu iesaistīti vairāk cilvēku ar zināšanām bērnu tiesību un psiholoģijas jomā, un būt iespējams nodrošināt piemērotus apstākļus bērniem ar īpašām vajadzībām.

RC ZELDA pilnībā piekrīt Rīgas pašvaldības policijas darbinieka viedoklim, ka gandrīz jebkurš bērna veikts pārkāpums drīzāk ir viņa reakcija uz nenormālu situāciju viņa dzīvē, nevis apzināta rīcība. Reaģējot uz bērna uzvedību ar audzinošiem līdzekļiem un nesniedzot nepieciešamo atbalstu, sabiedrība, pirmkārt, soda bērnu par situāciju viņa ģimenē un vidē un, otrkārt, palielina viņa atstumtību un antisociālas uzvedības izpausmes.

¹⁶⁸ 2014. gada 13. marta pētījuma intervija ar Rīgas Pašvaldības policijas darbinieku.

¹⁶⁹ RC ZELDA juriste-pētniece A.Mazapša „Personu ar garīgās attīstības traucējumiem tiesības uz ģimenes dzīvi”, 2014, 8.lpp - <http://zelda.org.lv/publikacijas/personu-ar-gariga-rakstura-traucejumiem-tiesibas-uz-ģimenes-dzivi-2101> (10.04.2015.)

4.2. Bērniem ar garīga rakstura traucējumiem pieejamie tiesību aizsardzības līdzekļi kriminālprocesā

Šīs nodaļas mērķis nav aprakstīt kriminālprocesu, bet gan koncentrēties tikai uz konkrēto regulējumu, kas pastāv, lai aizsargātu bērna ar garīga rakstura traucējumiem tiesības un intereses, pievēršoties arī praktiskajai pusei. Visas lietas gadījumos, kad ir izdarīts noziedzīgs nodarījums, tiks izskatītas saskaņā ar Krimināllikumu¹⁷⁰ un Kriminālprocesa likumu¹⁷¹. Lietu var izskatīt tiesā, vai arī var izmantot alternatīvus mehānismus¹⁷², kuru piemērošana ir atkarīga no noziedzīgā nodarījuma smaguma pakāpes. Visas šīs iespējas var izmantot arī gadījumos, kad bērns tiek iesaistīts kā liecinieks, cietušais vai aizdomās turamā persona, un attiecīgā mehānisma izmantošana nav atkarīga no garīga rakstura traucējumu esamības vai neesamības.

Neatkarīgi no bērna statusa kriminālprocesā, saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma¹⁷³ 59. panta piekto daļu "ja policijā ir nogādāts bērns ar īpašām vajadzībām, nodrošināmi apstākļi viņa īpašo vajadzību apmierināšanai, kā arī, ja nepieciešams, pieaicināms speciālists medicīniskās un citas palīdzības sniegšanai bērnam". Policijas darbiniekiem ir tiesības ar informācijas sistēmu sasaistes līdzekļu palīdzību saņemt kontaktinformāciju par nepilngadīgā ģimenes ārstu vai pediatru.¹⁷⁴

Bērna nopratināšanā pirmstiesas izmeklēšanas posmā ir jāievēro daži speciāli noteikumi neatkarīgi no bērna statusa kriminālprocesā (aizdomās turamais, apsūdzētais, cietušais vai liecinieks) un neatkarīgi no tā, vai bērnam ir īpašas vajadzības.

- Nepilngadīgā cietušā pratināšana tiek veikta, cik drīz vien iespējams;
- Pratināšanu, ja iespējams, veic viens un tas pats izmeklēšanas darbības veicējs, un šai personai ir jābūt speciālām zināšanām par saskarsmi ar nepilngadīgo kriminālprocesa laikā. Ja izmeklēšanas darbības veicējs nav ieguvis speciālas zināšanas par saskarsmi ar nepilngadīgo kriminālprocesa laikā, nepilngadīgo pratinā pedagogu vai psihologa klātbūtnē;
- Nepilngadīgā pratināšanas ilgums vienā diennaktī nedrīkst pārsniegt sešas stundas, ieskaitot pārtraukumu.¹⁷⁵

Tādējādi, lai izvairītos no kaitējuma bērna psihei, viņa nopratināšanā ir jāpiedalās pedagogam vai psihologam. Izmeklēšanas darbības veicējam ir pienākums izskaidrot bērnam notiekošo darbību nepieciešamību, viņa sniegtās informācijas nozīmi un uzdot jautājumus nepilngadīgā psihei atbilstošā formā.¹⁷⁶

Turklāt, ja bērns ir jaunāks par 14 gadiem vai ir vardarbības vai dzimumnozieguma upuris un ja tieša pratināšana varētu kaitēt bērna psihei, to var izdarīt ar tehnisko līdzekļu un psihologa starpniecību. Tehniskie līdzekļi šajā gadījumā ietver video un balss ierakstus, nopratināšanu īpašā telpā.¹⁷⁷ Visas liecības, kas iegūtas pirmstiesas izmeklēšanas laikā, var tikt nolasītas arī tiesā, ja saskaņā ar psihologa atzinumu, pratināšana (tieša vai ar psihologa starpniecību) varētu kaitēt bērna psihei. Tas nepieciešams, lai izvairītos no atkārtotas viktimizācijas.

¹⁷⁰ Krimināllikums, pieņemts 17.06.1998., stājās spēkā 01.04.1999., pēdējie grozījumi 12.02.2015. - <likumi.lv/doc.php?id=88966> (10.04.2015.)

¹⁷¹ Kriminālprocesa likums, pieņemts 21.04.2005., stājās spēkā 01.10.2005., pēdējie grozījumi 29.01.2015. - <likumi.lv/doc.php?id=107820> (10.04.2015.)

¹⁷² Prokurors var:

- 1) slēgt vienošanos ar apsūdzēto un nododot krimināllietu tiesai
- 2) piemērot apsūdzētajam priekšrakstu par sodu
- 3) izbeigt kriminālprocesu, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības
- 4) pieņemt lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu
- 5) pieņemt lēmumu un nodot krimināllietu tiesai, lai noteiktu drošības medicīniska vai audzinoša rakstura pasākumu

¹⁷³ Bērnu tiesību aizsardzības likums, pieņemts 19.06.1998., stājās spēkā 22.07.1998., pēdējie grozījumi 06.03.2014. - <likumi.lv/doc.php?id=49096> (10.04.2015.)

¹⁷⁴ Pacientu tiesību likuma 10. panta 10. daļa

¹⁷⁵ Kriminālprocesa likuma 152. pants

¹⁷⁶ Kriminālprocesa likuma 153. pants

¹⁷⁷ Kriminālprocesa likuma 153. pants

Jāņem vērā, ka Kriminālprocesa likumā, nepastāv tāda regulējuma, kas būtu īpaši piemērojams bērniem ar īpašām vajadzībām un bērniem ar garīga rakstura traucējumiem.

1. Ja bērns ir apsūdzētais vai aizdomās turamais

Visus bērnus (aizdomās turamos vai apsūdzētos) pārstāv aizstāvis un, ja nepieciešams, pārstāvis.¹⁷⁸ Aizstāvis var būt tikai zvērināts advokāts un bērnam nav tiesības atteikties no aizstāvja.¹⁷⁹ Personas, kas var pildīt bērna pārstāvja pienākumus, ir uzskaitītas Kriminālprocesa likuma 89. pantā. Pārstāvim ir tādas pašas tiesības kā bērnam. Tomēr Kriminālprocesa likumā nav precizēts, vai bērns var īstenot savas tiesības tieši vai tikai ar sava aizstāvja vai pārstāvja starpniecību.

2. Bērns kā cietušais

Ja kaitējums ir nodarīts bērnam, cietušo ir jāpārstāv radniekam (likumīgajam pārstāvim) vai bērnu tiesību aizsardzības NVO pārstāvim.¹⁸⁰ Visas cietušā tiesības pilnībā pieder viņa pārstāvim, un cietušais patstāvīgi tās īstenot nevar, izņemot nepilngadīgā tiesības sniegt liecību un paust savu viedokli.¹⁸¹ Piecpadsmit gadu vecumu sasniegušā nepilngadīgā cietušā pārstāvis izmanto tiesības kopā ar savu pārstāvam. Advokātu var iecelt arī par nepilngadīgā pārstāvi, ja to pieprasa ieceltie pārstāvji, pārstāvība ir apgrūtināta vai netiek sniegta.¹⁸²

Ja bērns ir jaunāks par 14 gadiem, vai ir upuris noziegumos, kas saistīti ar vardarbību, dzimumnoziegumu un cilvēku tirdzniecību, kā arī, pamatojoties uz psihologa atzinumu, bērna atkārtota pratināšana tiesvedības procesa laikā ir pieļaujama tikai ar izmeklēšanas tiesneša vai tiesas lēmumu.

Pamatojoties uz ES direktīvu Nr. 2012/29/ES¹⁸³, Kriminālprocesa likumā tiks ieviesti grozījumi, lai uzlabotu cietušo aizsardzību kriminālprocesā laikā. Grozījumu projekts paredz jauna statusa ieviešanu - īpaši aizsargājams cietušais. Visi nepilngadīgie, kas kļūs par cietušajiem kriminālprocesā, tiks automātiski atzīti par īpaši aizsargājamiem cietušajiem. Papildus vispārējām cietušo tiesībām, viņiem būs noteiktas arī vairākas īpašas tiesības:

- Pratināšana tiks veikta speciāli piemērotās telpās;
- Pratināšanu veiks apmācīti speciālisti vai ar šādu speciālistu palīdzību;
- Visas nopratināšanas veiks viena un tā pati persona;
- Ja cietušais ir cietis no vardarbības vai dzimumnozieguma, viņam būs tiesības uz to, ka nopratināšanu veic tā paša dzimuma persona;
- Procesā varēs piedalīties uzticības personas.

Tiesas sēdes laikā cietušajam būs tiesības:

- Netikties ar vainīgo un tikt uz klausītam, izmantojot sakaru tehnoloģijas;
- Tiks aizliegta cietušā lieka nopratināšana par jautājumiem, kas attiecas uz viņa privāto dzīvi;
- Iespēja izskatīt lietu slēgtā tiesas sēdē.¹⁸⁴

Šo grozījumu projektu vēl izskatīs Saeima, un līdz ar to tie var mainīties.

¹⁷⁸ Kriminālprocesa likuma 83. panta 1. daļas 1. apakšpunkts un 89. pants

¹⁷⁹ Kriminālprocesa likuma 88. panta 3. daļa

¹⁸⁰ Kriminālprocesa likuma 104. panta 2. daļa

¹⁸¹ Kriminālprocesa likuma 104. panta 4. daļa

¹⁸² Kriminālprocesa likuma 104. panta 5. daļa

¹⁸³ Eiropas Parlamenta un Padomes 25.10.2012. direktīva 2012/29/ES ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI

¹⁸⁴ Likumprojekts „Grozījumi kriminālprocesa likumā”, Projekta Nr. VSS – 63 <tap.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40345456> (10.04.2015.)

3. Bērns kā liecinieks

Visi iepriekš minētie noteikumi ir piemērojami arī attiecībā uz bērnu, kuram ir piemērots liecinieka statuss (izņemot advokāts un pārstāvis). Bērnam nav pienākuma sniegt liecības par saviem vecākiem vai citiem tuviem radniekiem, un viņam nedraud kriminālatbildība par nepatiesi sniegtu liecību gadījumā, ja bērns ir jaunāks par 14 gadiem.

Praktiski jautājumi

Pētījuma gaitā RC ZELDA nosūtīja pieprasījumus Valsts policijai saistībā ar interviju par jautājumiem, kas saistīti ar bērnu tiesību aizsardzību kriminālprocesa laikā, kurā bērns ir iespējamais likumpārkāpējs, cietušais vai liecinieks. Diemžēl Valsts policija atteicās sniegt jebkādas komentārus vai interviju un informēja, ka pret visiem kriminālprocesa laikā ir vienlīdzīga attieksme, bez jebkādas diskriminācijas. Policijas rīcībā nav informācijas par to, vai cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem varētu būt problēmas piekļūt tiesu sistēmai. Nav arī pieejama informācija datu bāzēs vai īpaši statistikas dati par kriminālprocesā iesaistītiem bērniem ar garīga rakstura traucējumiem.¹⁸⁵

Tomēr fokusgrupu diskusiju laikā vairāki speciālisti norādīja uz problēmām darbā ar Valsts policiju. Fokusgrupas diskusijā piedalījās pārstāvji no valsts un pašvaldību iestādēm, un bāriņtiesas pārstāvis uzsvēra, ka Valsts policijas darbs ir ļoti neefektīvs. Pat gadījumos, kad ir iesaistīti bērni, kriminālprocess ir ļoti ilgstošs, un tikai ļoti retos gadījumos tas noslēdzas ar kriminālprocesa izskatīšanu tiesā. Galvenā problēma ir pierādījumu savākšana. Diemžēl bāriņtiesas pārstāvis nevēlējās sīkāk iedziļināties šajā jautājumā.¹⁸⁶ Turklāt Rīgas pašvaldības policijas pārstāve, atbildot uz jautājumiem par sadarbību ar Valsts policiju, to raksturoja vairāk kā informācijas apmaiņu un lietas materiālu nodošanu gadījumos, kad izdarītais pārkāpums ietilpst Valsts policijas kompetencē.¹⁸⁷

Tāpat nav pieejami statistikas dati par to, cik bērni ar garīga rakstura traucējumiem ir iesaistīti kriminālprocesā kā iespējamie apsūdzētie, upuri vai liecinieki. Publiski pieejamā informācija vispārīgi apraksta bērnu situāciju, nespecificējot, vai bērnam ir garīga rakstura traucējumi vai nav.

Tomēr 2014. gada 27. februāra fokusgrupas diskusijā, kurā piedalījās vecāki, kāda māte stāstīja par savu pieredzi sadarbībā ar policiju, izmeklējot apgalvojumus par seksuālo vardarbību pret bērnu ar garīga rakstura traucējumiem. Viņas bērnam ir smagi garīga rakstura traucējumi, un viņš nespēj verbāli sazināties. Bija aizdomas, ka bērns, uzturoties skolā, bija piedzīvojis seksuālu vardarbību no medmāsas puses. Bērnam bija nodarīti miesas bojājumus, ko apstiprināja arī Bērnu slimnīcas ārsts. Katru reizi, kad bērns tikās ar medmāsu, viņš sāka uzvesties savādāk un kļuva ļoti satraukts. Māte iesniedza iesniegumu policijā, kas kādu laiku tika izskatīts, bet galu galā sūdzība tika noraidīta, jo bērns nevarēja sazināties verbāli. Māte arī meklēja palīdzību centrā vardarbības novēršanai pret bērniem. Šis centrs daudzos gadījumos strādā kopā ar policiju un sniedz atzinumu par iespējamo vardarbību (emocionālu, fizisku vai seksuālu). Tomēr šajā konkrētajā gadījumā viņi nevarēja sniegt atzinumu vai konsultācijas, jo viņiem nav metodes, kā strādāt ar bērniem, kuri nespēj sazināties verbāli. Māte pauda bažas par viņas bērna tiesību aizsardzību, un viņai bija sajūta, ka policija un citas institūcijas nav darījušas visu iespējamo, lai sniegtu palīdzību un aizsardzību.¹⁸⁸

“Bērns ir absolūti neaizsargāts. Mūsu gadījumā no tiesībsargājošo institūciju puses es jutu, ka viņam nav nekādu izredžu un viņš nav aizsargāts, kā arī netiek ievērotas viņa tiesības. Šajā gadījumā viņš uzvedas savādāk, un cilvēki to redz, bet, tā kā viņš nevar runāt, viņš nevar dot arī nekādas liecības. [Centrā vardarbības novēršanai pret bērniem] man pateica, ka [ja mans bērns] nerunā (..) viņam nav iespēju.”¹⁸⁹

Lai gan fokusgrupas diskusijā tika minēts tikai viens gadījums, tas atklāj tās pašas problēmas,

¹⁸⁵ 2014. gada 6. marta vēstule Nr.20/10/5-13294 no Valsts policijas Rīgas reģiona pārvaldes Kārtības policijas pārvaldes Nepilngadīgo prevencijas nodaļas, kuru RC ZELDA saņēma 2014. gada 10. martā kā atbildi uz RC ZELDA 2014. gada 5. martā nosūtīto informācijas pieprasījumu.

¹⁸⁶ Pētījuma fokusgrupas 2014. gada 25. marta diskusija ar valsts un pašvaldību iestāžu pārstāvjiem.

¹⁸⁷ 2014. gada 13. marta intervija ar Rīgas Pašvaldības policijas darbinieci.

¹⁸⁸ 2014. gada 27. februāra fokusgrupas diskusija ar vecākiem.

¹⁸⁹ 2014. gada 27. februāra fokusgrupas diskusija ar bērnu ar garīga rakstura traucējumiem vecākiem.

ar ko sava darba laikā ir saskārušies RC ZELDA darbinieki. Valsts policijai, kas ir atbildīga par kriminālprocesu, trūkst izpratnes un praktiskas pieredzes, kā rīkoties situācijās, kas saistītas ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, jo īpaši par pieejamajām noplatināšanas tehnikām un saziņas metodēm.

5. Speciālistu apmācība jautājumos, kas skar bērnu ar garīga rakstura traucējumiem tiesības Latvijā

Apmācību nepieciešamība un pieprasījums

Nepieciešamība pēc apmācības, kas būtu paredzēta speciālistiem, kuri strādā ar bērniem, jau ir zināma daudzus gadus. Piemēram, 2006. gadā ANO Bērnu tiesību komiteja (BTK) tās noslēguma ziņojumā par situāciju Latvijā uzsvēra, ka Latvijai vajadzētu vairāk strādāt pie tā, lai nodrošinātu atbilstošu un sistemātisku speciālistu apmācības procesu bērnu tiesību jautājumos. Starp šiem speciālistiem ir tiesneši, advokāti, tiesībsargājošo iestāžu darbinieki, skolotāji, veselības aprūpes speciālisti un sociālie darbinieki.¹⁹⁰ Tāpat Bērnu tiesību komiteja ieteica Latvijai izstrādāt sabiedrībā balstītas prasmju apguves programmas vecākiem, skolotājiem un citiem speciālistiem, kas strādā ar bērniem, lai mudinātu bērnus paust savu informēto viedokli un uzskatus, nodrošinot viņiem atbilstošu informāciju un atbalstu.¹⁹¹

Piemēri no veiktā pētījuma, kas norāda uz papildu apmācības nepieciešamību:

1) Šī projekta ietvaros RC ZELDA veica izpēti par pašvaldību administratīvo komisiju darbu. 2014. gada janvārī RC ZELDA pieprasīja informāciju 38 pašvaldībām¹⁹². Pieprasītā informācija ietvēra jautājumus, kas saistīti ar bērnu tiesību aizsardzību tiesvedības procesa laikā, vai tās ir saskārušās ar lietām, kurās ir iesaistīti bērni ar garīga rakstura traucējumiem un vai komisijas locekļiem ir kādas zināšanas par alternatīvajām komunikācijas metodēm un vieglo valodu.

Pašvaldību administratīvo komisiju sniegtās atbildes atklāja šādu situāciju:

- tikai 10 komisijas norādīja, ka svarīgs kritērijs komisijas locekļu atlasei ir izglītība, iepriekšējā pieredze un profesionālā kvalifikācija. Pārējām komisijām šie kritēriji nebija konkrēti definēti ne to atbildēs, ne pašvaldības domes pieņemtajā regulējumā;
- 16 komisijas informēja, ka vismaz vienam no komisijas locekļiem ir īpašas zināšanas par bērnu tiesībām. Vairumā gadījumu tās bija iegūtas speciālosursos, kas tiek organizēti saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma prasībām (40 stundu kurss par bērna tiesībām). Tikai sešās komisijās bija komisijas locekļi, kuriem ir zināšanas par bērnu ar īpašām vajadzībām un bērnu ar garīga rakstura traucējumiem tiesībām;
- Sešām komisijām bija zināšanas par vieglo valodu, un tikai divās komisijās darbojās cilvēki ar zināšanām par alternatīvajām komunikācijas metodēm. Tomēr komisijas izteica arī gatavību pieaicināt ekspertus, lai nodrošinātu komunikāciju ar bērnu ar garīga rakstura traucējumiem. Līdz ar to tās ir gatavas meklēt speciālu palīdzību gadījumos, kad ir iesaistīts bērns ar garīga rakstura traucējumiem.

2) Šī projekta ietvaros 2014. gada martā RC ZELDA veica arī interneta aptauju tiesnešiem. Aptauja tika izsūtīta visām rajonu (pilsētu) tiesām - kopumā 34 tiesām. Atbildi sniedza 12 tiesneši. Visi tiesneši uzskatīja, ka viņiem ir pamatzināšanas bērnu tiesību jautājumos (iegūtas, apmeklējot speciālus kursus (8 atbildes); augstskolā (4 atbildes); pašmācības ceļā (7 atbildes)). Tomēr visi tiesneši uzskatīja, ka viņiem būtu nepieciešams iegūt papildu izglītību bērnu tiesību jautājumos. 10 tiesneši no 12 norādīja, ka viņiem nav zināšanu par tiesībām, un 7 tiesneši atbildēja, ka vēlētos iegūt

¹⁹⁰ ANO bērnu tiesību komiteja: 2006. gada 28. jūnijs, CRC/C/LANO VA/CO/2,

pieejams vietnē: <http://www.refworld.org/docid/45377ee96.html>, 19. apakšpunkts (c), (10.04.2015)

¹⁹¹ turpat, 25.(b) apakšpunkts

¹⁹² Kopumā 26 pašvaldību administratīvās komisijas sniedza atbildes uz RC ZELDA pieprasījumu.

Labas prakses piemērs

2014. gada 13. martā RC ZELDA veica interviju ar Rīgas pašvaldības policijas darbinieci. Tika secināts, ka Rīgas Pašvaldības policija veic milzīga apjoma preventīvo darbu, lasot lekcijas skolās (tostarp skolās bērniem ar īpašām vajadzībām). Šo lekciju laikā policisti stāsta par to, kā nekļūt par upuri, kur vērsties tiesību pārkāpumu gadījumā un kā nekļūt par likumpārkāpēju (informējot par to, kas ir aizliegts ar likumu). Intervētā policiste arī uzsvēra, ka pašvaldības policijas mērķis nav sodīt bērnu par administratīvajiem vai citiem pārkāpumiem, sods ir pēdējais līdzeklis.

Visbiežākie pārkāpumi starp bērniem ar garīga rakstura traucējumiem ir smēķēšana, vardarbība skolās un vardarbība sociālajos medijos. Intervētā policijas darbiniece uzsvēra, ka jebkurš bērna veikts pārkāpums drīzāk ir viņa reakcija uz kaut ko, nevis apzināta rīcība.

Lai gan var pastāvēt dažas atšķirības, piemērojot administratīvos sodus par pārkāpumiem bērniem ar vai bez īpašām vajadzībām, tomēr katrs gadījums tiek vērtēts atsevišķi.

Rīgas Pašvaldības policijas darbiniekiem ir dažāda izglītība - psihologs, sociālais darbinieks, jurists un citas profesijas. Tādējādi, ja rodas problēmas sazināties ar bērnu ar garīga rakstura traucējumiem, to var atrisināt, sadarbojoties ar citiem kolēģiem. Turklāt Rīgas pašvaldība apmaksā kursus bērnu tiesību aizsardzības jautājumos. Tomēr policistiem ir vajadzīga apmācība par to, kā atpazīt pazīmes, ka bērnam varētu būt garīga rakstura traucējumi.

Intervijas laikā RC ZELDA mēģināja saprast, kā policijas darbiniece zina, kā strādāt ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem un kā policijas darbiniece ir iemācījusies atpazīt, ka konkrētajai personai varētu būt garīga rakstura traucējumi, kā arī to, kā izvēlēties piemērotāko komunikācijas metodi. Intervijas beigās policijas darbiniece atklāja, ka viņai ir universitātes diploms psiholoģijā. Līdz ar to viņai bija mazāk problēmu darbā ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem.¹⁹⁴

Speciālisti, kuriem ir jābūt apmācītiem bērnu tiesību jautājumos

Saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likumu¹⁹⁵ jautājumus, kas ir saistīti ar bērnu tiesību aizsardzību visās valsts un pašvaldību institūcijās ir jāizskata speciālistiem, kuriem ir speciālas zināšanas šajā jomā. 2014. gadā likums tika papildināts ar papildu sarakstu ar speciālistiem, kuriem ir nepieciešama pieredze bērnu tiesību aizsardzības jomā. Tādējādi, saskaņā ar jaunākajiem grozījumiem Bērnu tiesību aizsardzības likumā speciālās zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā ir nepieciešamas:

- 1) ārpusģimenes aprūpes iestāžu vadītājam, sociālajam darbiniekam un sociālajam rehabilitētājam;
- 2) bāriņtiesas priekšsēdētājam, bāriņtiesas priekšsēdētāja vietniekam un bāriņtiesas loceklim;
- 3) izglītības iestādes vadītājam un vadītāja vietniekam audzināšanas darbā;
- 4) Izglītības kvalitātes valsts dienesta speciālistam;
- 5) jaunatnes lietu speciālistam;
- 6) ieslodzījuma vietas darbiniekam, kurš strādā ar nepilngadīgajiem;
- 7) pašvaldības administratīvās komisijas vadītājam vai pašvaldības administratīvās komisijas bērnu lietu apakškomisijas vadītājam;
- 8) pašvaldības pedagoģiski medicīniskās komisijas vadītājam;

¹⁹³ Visi dati no interneta aptaujas, kurā tika iesaistīti rajonu (pilsētu) tiesu tiesneši un kas tika veikta laika posmā no 2014. gada 21. marta līdz 28. martam.

¹⁹⁴ 2014. gada 13. marta intervija ar Rīgas Pašvaldības policijas darbinieci.

¹⁹⁵ Bērnu tiesību aizsardzības likums, (pieņēmusi Saeima 19.06.1998), 5.1 pants, pieejams vietnē: <http://likumi.lv/doc.php?id=49096>, (10.04.2015)

- 9) pašvaldības policijas darbiniekam, kurš strādā ar bērniem un ģimenēm;
- 10) pašvaldības sociālā dienesta sociālajam darbiniekam, kurš strādā ar bērniem un ģimenēm;
- 11) prokuroram;
- 12) sociālajam pedagogam un psihologam, kurš strādā ar bērniem;
- 13) sociālā dienesta vadītājam;
- 14) tiesnesim;
- 15) valsts bērnu tiesību aizsardzības inspektoram;
- 16) Valsts pedagoģiski medicīniskās komisijas vadītājam;
- 17) Valsts policijas amatpersonai, kura strādā ar bērniem;
- 18) vispārējās izglītības, profesionālās izglītības un interešu izglītības pedagogam;
- 19) Valsts probācijas dienesta darbiniekam;
- 19¹) advokātam;
- 20) jebkurai citai personai, ja ar tās pieņemtu pārvaldes lēmumu (it īpaši administratīvo aktu) faktisko rīcību vai cita veida darba vai dienesta pienākumu veikšanu tiek, vai var tikt skartas bērna tiesības un tiesiskās intereses.

Apmācību saturs

Lai speciālisti apgūtu speciālās zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā, viņiem ir jāapgūst 40 stundu apmācības kurss, un šī kursa programmas var ietvert šādus priekšmetus (katra priekšmeta nepieciešamība un apjoms var tikt noteikts atbilstoši apmācāmās personas profesijai un darbības jomas):

- 1) bērnu tiesību aizsardzības sistēma, normatīvie akti bērnu tiesību aizsardzības jomā;
- 2) starptautisko tiesību aktu piemērošana bērnu tiesību aizsardzībā;
- 3) vecāku un bērnu tiesības un pienākumi;
- 4) vardarbība pret bērnu, tās veidi un pazīmes; vardarbība bērna ģimenē;
- 5) starpinstitucionālā sadarbība bērnu tiesību aizsardzības nodrošināšanā;
- 6) principi, veidojot saskarsmi ar bērnu;
- 7) nepilngadīgais kriminālprocesā, civilprocesā, administratīvajā procesā un administratīvo pārkāpumu procesā.¹⁹⁶

Speciālistam šī izglītības programma ir jāapgūst gada laikā pēc stāšanās amatā.¹⁹⁷ Ik pēc pieciem

¹⁹⁶ Ministru Kabineta noteikumi Nr. 173 "Noteikumi par speciālo zināšanu bērnu tiesību aizsardzības jomā apguves kārtību, šo zināšanu saturu un apjomu", (pieņemts 01.04.2014), pieejams vietnē: <http://likumi.lv/doc.php?id=265516>, (10.04.2015)

¹⁹⁷ Bērnu aizsardzības likuma Pārejas noteikumu 25. apakšpunkts paredz, ka likuma 5.1 panta pirmās daļas 1., 2., 3., 4., 5., 7., 8., 9., 10., 12., 13., 15., 16., 18., 19. un 20.punktā minētās personas, kuras nav apguvušas speciālās zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā, tās apgūst ne vēlāk kā līdz 2014. gada 31. decembrim. Bērnu aizsardzības likuma Pārejas noteikumu 26. apakšpunkts paredz, ka speciālistiem, t.i. ieslodzījuma vietas darbiniekiem, kuri strādā ar nepilngadīgajiem; tiesnešiem; Valsts policijas darbiniekiem, kas strādā ar bērniem; Valsts probācijas dienesta darbiniekiem, kas pārstāv nepilngadīgos kriminālprocesā, ir jāapgūst šīs programma ne vēlāk kā līdz 2017. gada 31. decembrim. Pēc pārejas perioda beigām gadījumā, ja persona nav ieguvusi speciālās zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā, viņš vai viņa tiks atlaisti no darba. Pēc šī pārejas perioda

gadiem kurss ir jāapgūst atkārtoti (atkārtotā apmācība paredz 24 akadēmiskās stundas).

2014. gada 3. jūnijā Labklājības ministrija izdeva rīkojumu Nr. 51 "Par izglītības programmu paraugu apstiprināšanu speciālo zināšanu bērnu tiesību aizsardzības jomā apguvei".¹⁹⁸ Ar rīkojumu Nr. 51 tika apstiprināti sešu profesionālās kvalifikācijas programmām paraugi. Vairāki programmu paraugi attiecas uz tiesu sistēmas darbiniekiem (policistiem, cietuma darbiniekiem, tiesnešiem, prokuroriem un advokātiem):

1) 40 stundu programma Valsts policijas darbiniekiem, Valsts probācijas dienesta darbiniekiem; ieslodzījuma vietu darbiniekiem¹⁹⁹;

Šī programma ir veltīta vispārējiem jautājumiem un apskata bērnu tiesību jautājumu kopumā, bērnu ar invaliditāti tiesības, ņemot vērā ANO Bērna tiesību konvenciju īpatnības komunikācijā ar dažādām mērķa grupām, tai skaitā bērniem ar garīga rakstura traucējumiem (iespējamie cēloņi un uzvedība, garīgās veselības traucējumu līmeņi; īpatnības komunikācijā ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem); īpatnības komunikācijā ar bērniem ar redzes, fiziskiem, dzirdes traucējumiem (cēloņi, rezultāti, īpatnības komunikācijā); īpatnības komunikācijā ar bērniem, kuri lieto apreibinošas vielas (cēloņi, rezultāti, īpatnības komunikācijā); bērni ar psihosociāliem un uzvedības traucējumiem (cēloņi, rezultāti, īpatnības komunikācijā); jautājumi, kas saistīti ar iemaņu attīstību komunikācijā ar bērnu - liecinieku, kādi faktori ietekmē liecības (kognitīvie procesi (uztveres, atmiņas, spriešanas, valodas un runas īpatnības); individuālās psiholoģiskās īpatnības (piemēram, tendence pakļauties ietekmei, nekritiska imitācija, tendence fantazēt, atkarība no citu domām un viedokļiem); emocionālais stāvoklis (bailes, spriedze, nemiers, u.c.); bērniem draudzīga noprotināšanas vide u.c.

2) 24 stundu programma Valsts policijas darbiniekiem, Valsts probācijas dienesta darbiniekiem; ieslodzījuma vietu darbiniekiem²⁰⁰;

Šī programma aplūko vispārējus jautājumus attiecībā uz vardarbību pret bērnu (seksuālo, fizisko un emocionālo) un jo īpaši attiecas uz jautājumiem, kas skar vardarbību pret bērniem ar īpašām vajadzībām, tai skaitā bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, bērniem ar psihosociāliem un uzvedības traucējumiem, bērniem ar redzes, fiziskiem, dzirdes traucējumiem; bērniem draudzīgu noprotināšanas vidi u.c.

3) 40 stundu programma tiesnešiem, prokuroriem, advokātiem²⁰¹;

Šī programma ir veltīta vispārējiem jautājumiem un apskata bērnu tiesību jautājumu kopumā, bērnu ar invaliditāti tiesības, ņemot vērā ANO Bērna tiesību konvenciju īpatnības komunikācijā ar dažādām mērķa grupām, tai skaitā bērniem ar garīga rakstura traucējumiem (iespējamie cēloņi un uzvedība, garīgās veselības traucējumu līmeņi; īpatnības komunikācijā ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem); īpatnības komunikācijā ar bērniem ar redzes, fiziskiem, dzirdes traucējumiem (cēloņi, rezultāti, īpatnības komunikācijā); īpatnības komunikācijā ar bērniem, kuri lieto apreibinošas vielas (cēloņi, rezultāti, īpatnības komunikācijā); bērni ar psihosociāliem un uzvedības traucējumiem (cēloņi, rezultāti, īpatnības komunikācijā); jautājumi, kas saistīti ar iemaņu attīstību komunikācijā ar bērnu - liecinieku, kādi faktori ietekmē liecības (kognitīvie procesi (uztveres, atmiņas, spriešanas, valodas un runas īpatnības); individuālās psiholoģiskās īpatnības (piemēram, tendence pakļauties

beigām nevajadzētu rasties situācijām, kad bērnu pārstāv zvērināts advokāts, kurš nav ieguvis speciālās zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā.

¹⁹⁸ http://www.bti.gov.lv/in_site/tools/download.php?file=files/text/LMrik_SpecZin_specializetie.doc (10.04.2015)

¹⁹⁹ Profesionālās kvalifikācijas pilnveides izglītības programmas speciālo zināšanu bērnu tiesību aizsardzības jomā apguvei 40 akadēmisko stundu apmērā paraugs (Valsts policijas amatpersonām, ieslodzījuma vietu darbiniekiem, Valsts probācijas dienesta darbiniekiem), pieejams vietnē: http://www.bti.gov.lv/in_site/tools/download.php?file=files/text/Pielikums_policisti_40.docx, (10.04.2015)

²⁰⁰ Profesionālās kvalifikācijas pilnveides izglītības programmas speciālo zināšanu bērnu tiesību aizsardzības Valsts policijas darbiniekiem, Valsts probācijas dienesta darbiniekiem; ieslodzījuma vietu darbiniekiem (24 stundas), (10.04.2015)

²⁰¹ Profesionālās kvalifikācijas pilnveides izglītības programmas speciālo zināšanu bērnu tiesību aizsardzības Profesionālās kvalifikācijas pilnveides izglītības programmas speciālo zināšanu bērnu tiesību aizsardzības jomā apguvei 40 akadēmisko stundu apmērā paraugs (Tiesnešiem, prokuroriem, advokātiem),

pieejams vietnē: http://www.bti.gov.lv/in_site/tools/download.php?file=files/text/Pielikums_tiesnesi_40.docx, (10.04.2015)

ietekmei, nekritisks imitācija, tendence fantazēt, atkarība no citu domām un viedokļiem); emocionālais stāvoklis (bailes, spriedze, nemiers, u.c.); bērniem draudzīga nopratināšanas vide u.c.

4) 24 stundu programma tiesnešiem, prokuroriem, advokātiem²⁰²;

Šī programma aplūko vispārējus jautājumus attiecībā uz vardarbību pret bērnu (seksuālo, fizisko un emocionālo) un jo īpaši attiecas uz jautājumiem, kas skar vardarbību pret bērniem ar īpašām vajadzībām, tai skaitā bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, bērniem ar psihosociāliem un uzvedības traucējumiem, bērniem ar redzes, fiziskiem, dzirdes traucējumiem; bērniem draudzīgu nopratināšanas vidi u.c.

Visas iepriekš aprakstītās programmas paredz tikai 40 vai 24 akadēmiskās stundas (atkarībā no speciālistu iepriekšējās apmācības). RC ZELDA uzskata, ka apmācībām atvēlētajā ierobežotajā laikā nav iespējams sniegt padziļinātas zināšanas par metodēm darbā ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem. Tāpēc vēl joprojām netiek vienlīdzīgi nodrošināta efektīva tiesību aizsardzības līdzekļu pieejamība bērniem ar garīga rakstura traucējumiem. Tāpat ir nepieciešams izstrādāt vadlīnijas par bērna ar garīga rakstura traucējumiem viedokļa noskaidrošanu un tādu bērnu, kuri nespēj sazināties verbāli, viedokļa noskaidrošanu.

²⁰² Profesionālās kvalifikācijas pilnveides izglītības programmas speciālo zināšanu bērnu tiesību aizsardzības tiesnešiem, prokuroriem, advokātiem (10.04.2015)

Rekomendācijas

1. RC ZELDA veiktā politikas dokumentu un normatīvo aktu analīze, kā arī empīriskais pētījums atklāja, ka vairumā gadījumu nevienā līmenī netiek nodrošināts bērniem draudzīgs process - ne bāriņtiesas līmenī, ne pedagoģiski medicīniskās komisijas līmenī un pat ne tiesas līmenī. Ir svarīgi, lai visos iepriekš minētajos līmeņos tiktu nodrošināti bērniem piemērotāki procesi un vide.

2. Visos RC ZELDA veiktā pētījuma posmos pētnieki atdūrās pret problēmu, kas ir saistīta ar datu trūkumu. Šis jautājums tika aktualizēts arī fokusgrupu diskusiju laikā, bet ne visi speciālisti redzēja to kā problēmu. Tomēr RC ZELDA uzskata, ka atbilstošu datu trūkums ierobežo iespējas sniegt pienācīgu palīdzību gan bērniem kopumā, gan arī bērniem ar garīga rakstura traucējumiem. Tas arī neļauj pētniekiem un valsts institūcijām pienācīgi novērtēt problēmas dažādos līmeņos, kur ir iesaistīti bērni ar garīga rakstura traucējumiem, un veikt nepieciešamos uzlabojumus, lai veiksmīgāk aizsargātu bērnu tiesības un intereses.

3. Ir nepieciešams izstrādāt vadlīnijas par bērna ar garīga rakstura traucējumiem viedokļa noskaidrošanu un kā noskaidrot viedokli no bērniem, kuri nespēj sazināties verbāli.

4. Apmācību kursu programmā par bērnu tiesību aizsardzības jautājumiem, kas ir obligāti visiem speciālistiem, kas strādā ar bērniem, būtu jāiekļauj arī metodes darbam ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem.

5. Ir skaidrs, ka bērnu ar garīga rakstura traucējumiem vecākiem trūkst vienotas atbalsta sistēmas, un pārsvarā vecāki paši aktīvi meklē informāciju un visa veida iespējamo atbalstu.

6. Tā kā pieejamo atbalsta pakalpojumu klāsts ģimenēm, kurās ir bērni ar invaliditāti, dažādās Latvijas pašvaldībās ir atšķirīgs (lielajās pašvaldībās ir salīdzinoši labākā situācija), būtu jāizstrādā vietējās kopienas atbalsta sistēma, piemēram, blakus dzīvojošās ģimenes varētu tikt iesaistītas kā atbalstītāji. Ir nepieciešams likumā noteikt sociālo pakalpojumu un palīdzības minimumu, kas ir jāsniedz ģimenēm un bērniem.

Vairāki bāriņtiesu pārstāvji atzina, ka viņi varētu izvairīties no lēmumiem par aizgādības tiesību atņemšanu vecākiem, ja tiktu nodrošināts pietiekams pašvaldības sociālā dienesta atbalsts ģimenēm ar bērniem ar garīga rakstura traucējumiem un vecākiem, kuriem ir garīga rakstura traucējumi. Piemēram, ģimenes asistents (tikai dažas pašvaldības nodrošina šo pakalpojumu), kas varētu palīdzēt šai ģimenei nevis divreiz nedēļā uz dažām stundām, bet katru dienu pirmā mēneša laikā; pēc tam apmeklējumu skaitu varētu samazināt.

7. Attiecībā uz kriminālprocesu, bērnu tiesību ievērošana netiek atbilstoši uzraudzīta, jo nedz Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, nedz Tiesībsarga birojs nekontrolē, kā tiek aizsargātas bērna tiesības kriminālprocesa laikā. Inspekcija nesaskata iespēju palielināt speciālistu skaitu, un viņiem trūkst pieredzes gadījumos, kad bērns ir cietušais, liecinieks vai aizdomās turamā persona, tādēļ viņi nespēj nodrošināt bērna tiesības aizsardzības uzraudzību kriminālprocesa laikā.

RC ZELDA uzskata, ka nepieciešams nodrošināt pietiekamu finansējumu alternatīviem un preventīviem pasākumiem, lai nepilngadīgie nenonāktu līdz administratīvam pārkāpumam vai noziedzīga nodarījuma izdarīšanai. Pat ja nepilngadīgais ir pārkāpis likumu, svarīgi iesaistīt sociālo dienestu, lai novērstu problēmas būtību. Nepieciešams arī izstrādāt nepilngadīgo tiesvedības koncepciju, nosakot skaidru definīciju un galvenos principus.

8. Ir svarīgi, lai būtu tikai viena palīdzības telefonlīnija bērniem un tā būtu pieejama bērniem ar garīga rakstura traucējumiem, tostarp, tiem, kas dzīvo gan institucionālā vidē, gan ģimenē, kā arī bērniem - bezpajumtniekiem vai bērniem, kuri dzīvo nošķirtās kopienās.

9. RC ZELDA uzskata, ka ieteicams apsvērt ideju bāriņtiesas pārveidot par ģimenes tiesām, kuras skatītu jautājumus par bērniem, šķiršanās lietām un tādu personu tiesībām, kurām ar tiesas nolēmumu noteikti rīcībspējas ierobežojumi. Tiesas procesam būtu jābūt bērniem tieši pieejamam, neformālam un bērnam draudzīgā veidā. Tādējādi būtu iespējas nodrošināt daudz pieejamāku tiesu sistēmu bērniem, kur tiek ievērotas viņu tiesības un individuālās īpašības.

Noderīgi avoti

Latviešu valodā pieejamie ziņojumi un informatīvie materiāli

1. Anna Haržuika, "Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu bērnu tiesību jomā analīze, 2013: http://www.tiesibsargs.lv/files/content/ECT_prakse_bernu_tiesibu_joma_2013.pdf
2. Centrs Dardedze, "Bērns kā cietušais vai liecinieks kriminālprocesā-http://www.canee.net/files/When_your_child_is_a_witness_Latvia.pdf
3. Centrs Dardedze, Nopratināšanas procesa vadlīnijas; Nopratināšanas telpas standarts: <http://www.sif.lv/images/atteli/LV-Sveice/mic-135/img-313180358-0001.pdf>
4. Informatīvais ziņojums "Par Izglītības kvalitātes valsts dienesta Uzraudzības departamenta iesniegumu izskatīšanas rezultātiem 2012. gadā", Izglītības valsts kvalitātes dienests, Rīga, 2013.
5. Latvijas Autisma apvienība, Saprast autismu, saprast pasauli, saprast sevi: <http://www.autisms.lv/index.php/lv/materiali>
6. Latvijas Republikas Tiesībsarga 2011. gada ziņojums Bērnu tiesību jomā, LR tiesībsargs, 2012: http://www.tiesibsargs.lv/files/content/Tiesibsarga%20Bernu%20tiesibu%20jomas%20gada%20zinojums_2011.pdf
7. [Latvijas Republikas Tiesībsarga 2014. gada ziņojums: http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs_imp.nsf/0/01683BDF51B78DBBC2257E06003C603E?OpenDocument](http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs_imp.nsf/0/01683BDF51B78DBBC2257E06003C603E?OpenDocument)
8. Mazu bērnu tiesību aizsardzības sistēmas izvērtējums, Nodibinājums centrs "Dardedze", Decembris, 2011 http://www.centrsdardedze.lv/data/petijumi/zinojums_nodibdardedze_apr2012.pdf
9. Ilga Prudņikova, Skolēnu ar vidēji smagiem un smagiem garīgās attīstības traucējumiem praktiskās darbības pieredzes veidošanās speciālajā internātpamatskolā, Rēzekne, 2012.
10. Sociālās atstumtības riskam pakļauto jauniešu un iekļaujošās izglītības atbalsta sistēmas izveides nostādnes, Rīga, 2010.
11. Valsts izglītības satura centrs, Metodiskie ieteikumi – „Vadlīnijas bērnu un pusaudžu attīstības izvērtēšanai”, 2013: http://visc.gov.lv/specizglitiba/dokumenti/metmat/vadlinijas_attistibai.pdf
12. Valsts izglītības satura centrs, Projekta „Izglītojamo ar funkcionāliem traucējumiem atbalsta sistēmas izveide” ietvaros izdotie mācību materiāli un rokasgrāmatas:
13. https://talakizglitiba.visc.gov.lv/spec/file.php/9/Gala_versijas/met_mat_autisms/VISC%202.3%20-%20metodiskais%20materials%20pedagogiem%20-%20autisms.pdf

Konvencijas

1. ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām: <http://likumi.lv/doc.php?id=205328>
2. ANO Bērnu tiesību konvencija: <http://likumi.lv/ta/id/270592-bernu-tiesibu-konvencija>

Angļu valodā pieejamie ziņojumi

1. Inclusion Europe report on the implementation of the CRC for children with intellectual disabilities, Latvia: http://inclusion-europe.org/images/stories/documents/Project_CRC/Results/National_Reports/Latvia_EN.pdf

2. Children's involvement in criminal judicial proceedings Latvia report: <http://www.childreninjudicialproceedings.eu/Criminal/NationalData/Country.aspx?countryid=18&>
3. UNICEF State of the World's Children 2013 – Children with Disabilities: <http://www.unicef.org/sowc2013/>
4. FRA report on fundamental rights of persons with intellectual disabilities - Latvia: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2155-mental-health-study-2009-LV.pdf
5. Children with disabilities: targeted violence and hostility: <http://fra.europa.eu/en/project/2012/children-disabilities-targeted-violence-and-hostility>
6. Fourth Disability High Level Group Report on the implementation of The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/dhlg_4th_report_en.pdf
7. Consolidated (Third, Fourth and Fifth) Periodic Report of the Republic of Latvia on Implementation of the United Nations Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989, in the Republic of Latvia for the period 1 January 2004 – 30 June 2012.
8. Funding and Governance of Education for Children with Special Needs in Latvia: Focus on Equity, Efficiency and Effectiveness, Center for Education Initiatives, December 2012
9. Inguna Ebela, Children's Rights for All: Monitoring the Implementation of the UN Convention on the Rights of the Child for Children with Intellectual Disabilities, National Report of Latvia, Inclusion Europe, January 2011.

Biedrība Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem „ZELDA” (RC ZELDA)

RC ZELDA veicina deinstitucionalizāciju un sabiedrībā balstītu garīgās veselības un sociālās aprūpes pakalpojumu attīstību personām ar garīga rakstura traucējumiem (gan personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem, gan personām ar psihosociāliem traucējumiem), veicot pētījumus, cilvēktiesību monitoringu, juridisko interešu aizstāvību un sabiedrības informēšanas un izglītošanas pasākumus. RC ZELDA ir astoņu gadu ilga gadu pieredze pētījumu veikšanā un cilvēktiesību uzraudzībā, kā arī sadarbībā ar valdību normatīvo aktu saskaņošanā ar starptautiskajiem cilvēktiesību standartiem personu ar garīga rakstura traucējumiem tiesību un interešu aizstāvības jomā. Papildus informāciju par RC ZELDA darbību skatīt biedrības mājas lapā: <http://www.zelda.org.lv>

Autori:

Ieva Leimane-Veldmeijere ir RC ZELDA direktore kopš 2007. gada jūnija. Pirms tam (laikā no 1995. līdz 2007. gadam) strādāja dažādos amatos (pētniece, direktora vietniece, programmas direktore) Latvijas Cilvēktiesību centrā, kur galvenokārt nodarbojās ar personu ar garīga rakstura traucējumiem tiesību un interešu aizstāvību, kā arī pētīja bēgļu un patvēruma meklētāju, sievietes un bērnu tiesību jautājumus. I. Leimane-Veldmeijerei ir Latvijas Universitātē iegūts humanitāro zinātņu bakalaura (1996.) un maģistra (1998.) grāds filozofijā, bet 2009. gadā iegūts Starptautiskais diploms ar izcilību garīgās veselības likumdošanā un cilvēktiesībās Pasaules Veselības organizācijas un Indijas Juridiskās koledžas (Puna, Indija) izveidotajā programmā.

Santa Skirmante ir RC ZELDA juriste-pētniece kopš 2012. gada oktobra. S. Skirmantei ir **Rīgas Juridiskajā augstskolā iegūts tiesību zinātņu maģistra grāds** tiesību zinātnē (2005.) (ar specializāciju starptautiskajās tiesībās, starptautiskajās cilvēktiesībās un starptautiskajās sievietes tiesībās). S. Skirmantei ir vērā ņemama pieredze personu ar invaliditāti, personu ar garīga rakstura traucējumiem un bērnu tiesību jautājumu risināšanā, jo viņa diendienā nodrošina juridisko palīdzību personām ar garīga rakstura traucējumiem un viņu tuviniekiem, kā arī sniedz konsultācijas dažādām valsts un pašvaldību iestādēm par personu ar garīga rakstura traucējumiem tiesību īstenošanu.

Annija Mazapša – ir RC ZELDA juriste-pētniece kopš 2011. gada oktobra. Pirms tam (laikā no 2004. līdz 2010. gadam) A. Mazapša strādāja LR Tiesībsarga birojā un nodarbojās ar dažādiem pilsonisko un politisko tiesību jautājumiem. A. Mazapšai ir Lundas universitātē (Zviedrija) iegūts tiesību zinātņu maģistra grāds starptautiskajās cilvēktiesībās (2009.) un Latvijas Universitātē iegūta jurista kvalifikācija (2005). Arī A. Mazapša nodrošina juridisko palīdzību personām ar garīga rakstura traucējumiem un viņu tuviniekiem, un sniedz konsultācijas dažādām valsts un pašvaldību iestādēm par personu ar garīga rakstura traucējumiem tiesību īstenošanu. Kopš 2005. gada A. Mazapša arī pārstāv personas Eiropas Cilvēktiesību tiesā.